

T.C.

**RECEP TAYYIP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI**

**ÇAY TARIMININ EKONOMİK KATKISI: RİZE, TRABZON VE
ARTVİN İLLERİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA**

(Yüksek Lisans Tezi)

Fatih Mücahit ÖZTÜRK

Danışman

Doç. Dr. Önder DİLEK

RİZE

2024

KABUL VE ONAY

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalında, Doç. Dr. Önder DİLEK danışmanlığında, Fatih Mücahit ÖZTÜRK tarafından hazırlanan *Çay Tarımının Ekonomik Katkısı: Rize, Trabzon ve Artvin İlleri Üzerine Bir Uygulama* adlı bu tez çalışması, 26/08/2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy-birliği/oy-çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri	Unvanı, Adı SOYADI	İmza
Başkan	: Prof. Dr. Alaattin KIZILTAN	
Üye	: Doç. Dr. Önder DİLEK	
Üye	: Doç. Dr. Ahmet Fatih AYDEMİR	

ETİK BEYAN

İktisat Tezli Yüksek Lisans Programından mezun olmak üzere teslim ettiğim “Çay Tarımının Ekonomik Katkısı: Rize, Trabzon ve Artvin İlleri Üzerine Bir Uygulama” adlı tezim, bilim ve araştırma etiği prensiplerine riayet edilerek tarafımdan yazılmıştır.

Tez çalışmamda, başka kaynaklardan aktarılan bütün bilgi ve alıntılar, Enstitünüz Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak açıkça gösterilmiştir. Kaynağı gösterilenler dışında kalan bütün bilgiler uygun araştırma yöntemi kullanılarak tarafımdan edinilmiş ve esere bu şekilde yansıtılmıştır. Şahsıma ait olmayan hiçbir bilgi, kasıt veya kusurlar, şahsıma aitmiş gibi gösterilmemiştir. İnternet kaynakları dâhil, sahibine/kaynağına atıf yapılmaksızın hiçbir bilgi kullanılmamıştır. Aksinin ortaya çıkması halinde doğacak bütün hukuki, idari, akademik ve etik sorumluluk tarafıma ait olacaktır. Eserin tesliminden sonra herhangi bir zamanda, bilim etiğine aykırılık tespit edilmesi ve / veya eserimle ilgili intihal veya intihal şeklinde anlaşılacak bir durumun ortaya çıkması halinde; Üniversiteniz ve eğitim kadronuzun hiçbir şekilde sorumlu tutulmayacağımı hür irademle kabul, beyan ve taahhüt ederim.

26/08/2024

Fatih Mücahit ÖZTÜRK

ÖNSÖZ

“Çay Tarımının Ekonomik Katkısı: Rize, Trabzon Ve Artvin İlleri Üzerine Bir Uygulama” adlı bu çalışma Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İktisat Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlanmıştır.

Bu çalışmanın başlangıcından bitişine kadar bana desteklerini esirgemeyen ve bilgi ve tecrübelerini paylaşan tez danışmanım Sayın Doç. Dr. Önder DİLEK’e lisansüstü eğitim hayatım boyunca bana katkı sağlayan tüm hocalarıma sonsuz teşekkür ve saygılarımı sunarım.

Anket uygulama aşamasında gerekli desteklerini benden esirgemeyen arkadaşlarıma, sorularımızı içtenlikle cevaplayan üreticilerimize, her zaman bana desteklerini hissettiren eşime, anne, babama ve kız kardeşim ve tüm aile bireylerine sonsuz teşekkür ederim.

Fatih Mücahit ÖZTÜRK

RİZE/2024

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	I
ETİK BEYAN	II
ÖNSÖZ	III
İÇİNDEKİLER	IV
ÖZET	VII
ABSTRACT.....	VIII
KISALTMALAR	IX
TABLolar LİSTESİ.....	X
GİRİŞ	1
1. DÜNYA VE TÜRKİYE’DE ÇAY TARIMI	3
1.1. Çay Hakkında Genel Bilgi	3
1.2. Çayın Tarihçesi.....	3
1.3. Çay Bitkisinin Özellikleri	4
1.4. Çay Üretimi.....	5
1.4.1. Üretim Teknikleri	5
1.4.2. Çay Üretiminde İklim.....	5
1.4.3. Çay Üretiminde Toprağın Durumu	5
1.4.4. Çay Üretiminde Gübrelemenin Yeri	6
1.4.5. Çay Bahçesi Gençleştirme İşlemi: Budama	6
1.4.6. Çay Hasadı.....	6
1.4.7. Çay İşlenme Aşamaları	7
1.5. Organik Çay Tarımı.....	8
1.6. Çay Üretimindeki Sorunlar	9
1.7. ÇAYKUR’un Kuruluşu	10
1.8. Özel Sektörün Devreye Girmesi	11

1.9. Çay Üretim Verileri	12
2. KALKINMA VE ÇAY TARIMININ EKONOMİK ETKİLERİ	27
2.1. Kalkınma Kavramı	27
2.2. Kırsal Kalkınma	27
2.3. Kalkınmayı Etkileyen Unsurlar.....	28
2.3.1. Doğal Kaynaklar.....	28
2.3.2. İnsan Faktörü	28
2.3.3. Eğitim	28
2.3.4. Sağlık.....	29
2.4. Arazi Toplulaştırma	29
2.5. Çay Tarımı Gelir Etkisi	30
2.6. Çay Tarımı İstihdam Etkisi	30
2.7. Hollanda Hastalığı.....	30
3. ÇAY TARIMININ EKONOMİK KATKISI: RİZE, TRABZON VE ARTVİN İLLERİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA.....	32
3.1. Literatür Araştırması	32
3.2. Araştırma Alanı Hakkında Bilgiler.....	40
3.2.1. Rize Hakkında Bilgiler	41
3.2.2. Trabzon Hakkında Bilgiler	43
3.2.3. Artvin Hakkında Bilgiler	44
3.3. Araştırmanın Amacı	46
3.4. Araştırmanın Önemi	46
3.5. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları	47
3.6. Araştırmanın Hipotezleri	47
3.7. Araştırmanın Yöntem ve Analizleri.....	49
3.8. Araştırmanın Bulguları.....	50

3.8.1. Tanımlayıcı İstatistikler	50
3.8.2. Ki-Kare Analiz Bulguların Değerlendirilmesi.....	58
3.8.2.1. Cinsiyet ile İlgili Analizler.....	59
3.8.2.2. Çaylığın Bulunduğu İl ile İlgili Analizler	60
3.8.2.3. Gelir Miktarı ile İlgili Analizler.....	65
3.8.2.4. Arazi Alanı ile İlgili Analizler.....	68
3.8.2.5. Çaylık Arazi ile İlgili Analizler.....	70
3.8.2.6. Sürgün Sayısı ile İlgili Analizler	72
3.8.2.8. Yıllık Üretim Miktarı ile İlgili Analizler	74
3.8.2.9. Çaydan Elde Edilen Yıllık Gelir ile İlgili Analizler.....	76
4. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	77
KAYNAKÇA.....	83
EKLER.....	90
ETİK KURUL KARARI	92

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Ana Bilim Dalı : İktisat
Tez Türü : Yüksek Lisans Tezi
Danışman : Doç. Dr. Önder DİLEK
Hazırlayan : Fatih Mücahit ÖZTÜRK
Yıl : 2024
Sayfa Sayısı : 92

ÖZET

ÇAY TARIMININ EKONOMİK KATKISI: RİZE, TRABZON VE ARTVİN İLLERİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA

İnsanların yaşamını sürdürebilmesi için en önemli içecek su olmuştur. Su içeceğinden sonra ülkede en çok tercih edilen içeceğin çay olduğunu söylemek mümkündür. Çayın tüketim alanı geniş olmasına karşın üretim alanı Türkiye’de sadece Doğu Karadeniz Bölgesi’nde; Rize, Trabzon, Artvin ve Giresun-Ordu illerinde üretilmektedir. Bu çalışma sınırlı bir alanda üretimi gerçekleştirilen çay tarımının ekonomik katkısını tespit etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu amaç için 2023 yılı aralık ayında 400 üreticiye anket uygulanmış ve elde edilen veriler frekans analizi ile Ki-Kare testine tabi tutulmuştur. Araştırma sonucuna göre üreticilerin çay üretimi karşılığında elde ettikleri gelirin hane halkının yıllık geliri içindeki payının düşük olduğu görülmüştür. Çaydan elde edilen gelirin üreticiler için ek bir gelir kaynağı olduğu ve üreticilerin bu gelirin büyük bir kısmını temel ihtiyaçları ile borç ödemelerinde kullandığı tespit edilmiştir. Çay tarımının arazisi bulunmayanlar için de yarıcılık faaliyeti sayesinde gelir kaynağı oluşturduğu görülmüştür. Üretilen çayların fabrikalara nakledilmesi ve fabrikaya gelen çayların işlenmesi gibi faaliyetler için personel çalıştırılması da istihdama olan katkılarıdır.

Anahtar Kelimeler: Çay Tarımı, Ekonomi, Üretici, ÇAYKUR, Rize, Trabzon, Artvin

Recep Tayyip Erdogan University Institute of Graduate Studies

Department : Economics

Thesis Type : Master Thesis

Supervisor : Doç. Dr. Önder DİLEK

Author : Fatih Mücahit ÖZTÜRK

Year : 2024

Pages : 92

ABSTRACT

ECONOMIC CONTRIBUTION OF TEA FARMING: AN APPLICATION ON RİZE, TRABZON AND ARTVIN PROVINCES

Water has become the most important drink for people to survive. It is possible to say that the most preferred beverage in the country after water is tea. Although the consumption area of tea is wide, the production area is only in the Eastern Black Sea Region in Turkey; It is produced in Rize, Trabzon, Artvin and Giresun-Ordu provinces. This study was carried out to determine the economic contribution of tea agriculture, which is produced in a limited area. For this purpose, a survey was applied to 400 manufacturers in December 2023 and the obtained data were subjected to frequency analysis and Chi-Square test. According to the results of the research, it was seen that the share of the income that producers received from tea production in the annual income of the household was low. It has been determined that the income obtained from tea is an additional source of income for producers and that producers use a large part of this income for their basic needs and debt payments. It has been observed that tea agriculture creates a source of income for those who do not have land, thanks to the sharecropping activity. Employing personnel for activities such as transporting the produced teas to factories and processing the teas arriving at the factory are also contributions to employment.

Key words: Tea Farming, Economic, Producer, ÇAYKUR, Rize, Trabzon, Artvin

KISALTMALAR

ABD	:	Amerika Birleşik Devleti
CM	:	Santimetre
ÇAYKUR	:	Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü
FAO	:	Food And Agriculture Organization (Gıda ve tarım Örgütü)
GSMH	:	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	:	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
HDI	:	Human Development Index (İnsani Gelişim Endeksi)
İGE	:	İnsani Gelişim Endeksi
Kg	:	Kilogram
M	:	Metre
Max	:	Maximum (Maksimum)
min.	:	Minimum
MEGEP	:	Mesleki Eğitim ve Öğretimin Güçlendirme Projesi
Prof.	:	Profesör
SAGP	:	Satın Alma Gücü Paritesi
TL	:	Türk lirası
TÜFE	:	Tüketici Fiyat Endeksi
TÜİK	:	Türkiye İstatistik Kurumu

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1. Dünya çaylık alanları	13
Tablo 2. Dünya yaş çay üretimi	13
Tablo 3. 2021 Dünya çaylık alanı ve çay üretim miktarı	14
Tablo 4. Dünya çay ithalatı miktarı ve değeri	14
Tablo 5. 2021 Yılı dünya en çok çay ithalatı yapan ülkeler	15
Tablo 6. Dünya çay ihracatı miktarı ve değeri	15
Tablo 7. 2021 Yılı en çok çay ihracatı yapan ülkeler	16
Tablo 8. Çay yetiştirici sayısı	16
Tablo 9. Çaylık alanı	17
Tablo 10. Yaş çay üretimi	17
Tablo 11. Yaş çay randıman oranı	18
Tablo 12. Kuru çay üretim miktarı	18
Tablo 13. Organik çay verileri.....	19
Tablo 14. 2023 Yılı çaylık alan ve üretici sayısı illere göre dağılımı.....	19
Tablo 15. 2023 Yılı ÇAYKUR ve özel sektör fabrikaları illere göre dağılımı.....	20
Tablo 16. 2022 Yılı ÇAYKUR ve özel sektör çay üretimleri.....	20
Tablo 17. 2022 Rize ilçeleri yaş çay üretim ve çaylık alanları.....	21
Tablo 18. 2022 Trabzon ilçeleri çay üretim verileri	21
Tablo 19. Artvin ilçeleri çay üretim verileri	22
Tablo 20. Yaş çay fiyatları	22
Tablo 21. ÇAYKUR istihdam verileri	23
Tablo 22. Çay üretiminde verim.....	24
Tablo 23. Türkiye çay ihracat miktarı ve değeri	24
Tablo 24. 2021 Yılı Türkiye çay ihracatı yaptığı ülkeler	25
Tablo 25. Türkiye çay ithalatı miktarı ve değeri	25
Tablo 26. 2021 Yılı Türkiye çay ithalat yaptığı ülkeler	26
Tablo 27. Literatür özeti	38
Tablo 28. 2022 Yılı Rize iline ait ekonomik göstergeler.....	41
Tablo 29. 2022 Yılı Rize ili tarım alanları dağılımı	42
Tablo 30. 2022 Yılı Rize ili tarımsal üretim verileri	42
Tablo 31. 2022 Yılı Trabzon iline ait ekonomik göstergeler.....	43

Tablo 32. 2022 Yılı Trabzon ili tarım alanları dağılımı.....	44
Tablo 33. 2022 Trabzon ili tarımsal üretim verileri	44
Tablo 34. 2022 Yılı Artvin iline ait ekonomik göstergeler.....	45
Tablo 35. 2022 Yılı Artvin ili tarım alanları dağılımı	45
Tablo 36. 2022 Artvin ili tarımsal üretim verileri	46
Tablo 37. Anket formu için yararlanılan kaynaklar.....	49
Tablo 38. Katılımcıların demografik özelliklere göre dağılımı.....	50
Tablo 39. Arazi alanı	52
Tablo 40. Çaylık arazi alanı.....	52
Tablo 41. Çaylık arazi mülkiyeti	52
Tablo 42. Kaç sürgün çay hasadı yapıyor ?.....	53
Tablo 43. Yıllık üretim miktarı.....	53
Tablo 44. Çay hasadını kimin yaptığı.....	53
Tablo 45. Yaş çay taban fiyatından memnuniyet durumu	54
Tablo 46. Üretilen çayların nereye satıldığı	54
Tablo 47. ÇAYKUR satış nedeni.....	54
Tablo 48. Özel sektör çay satış nedeni	55
Tablo 49. Çay satışında önceliğiniz.....	55
Tablo 50. Çaydan elde edilen yıllık gelir	55
Tablo 51. Çaydan elde edilen gelirin yıllık gelir içindeki payı	56
Tablo 52. Çaydan elde edilen gelirin harcama kalemlerine göre dağılımı.....	56
Tablo 53. İlerde çay üretimine devam etme durumu.....	57
Tablo 54. Çay geliri dışında başka gelir durumu	57
Tablo 55. Çay geliri ile geçim sağlanır mı?	57
Tablo 56. Çaydan gelen gelir ile tasarruf yapılır mı?.....	57
Tablo 57. Çaylık arazi yapısı.....	58
Tablo 58. Çay yetiştiriciliği konusunda eğitim alma.....	58
Tablo 59. Çay ile ilgili kooperatif üyelik durumu	58
Tablo 60. Cinsiyet ile çaydan elde edilen gelir	59
Tablo 61. Cinsiyet ile çaydan gelen gelir nereye harcanyor	60
Tablo 62. Çaylığın bulunduğu il ile sürgün sayısı.....	61
Tablo 63. Çaylığın bulunduğu il ile çaydan elde edilen yıllık gelir	61

Tablo 64. Çaylığın bulunduğu il ile çayın mülkiyeti.....	62
Tablo 65. Çaylığın bulunduğu il ile çaydan elde edilen gelirin yıllık gelirin yüzde kaçı olduğu.....	63
Tablo 66. Çaylığın bulunduğu il ile ilerde üretime devam etme durumu	64
Tablo 67. Çaylığın bulunduğu il ile çay gelirinin ereye harcandığı	64
Tablo 68. Gelir miktarı ile çaydan elde edilen yıllık gelir	65
Tablo 69. Gelir miktarı ile çay gelirinin nereye harcandığı	66
Tablo 70. Gelir miktarı ile çaydan elde edilen gelirin yıllık gelir içindeki payı	67
Tablo 71. Arazi alanı ile çaylık arazi alanı	68
Tablo 72. Arazi alanı ile çaydan elde edilen yıllık gelir.....	69
Tablo 73. Çaylık arazi alanı ile yıllık üretim miktarı	70
Tablo 74. Çaylık arazi alanı ile çaydan elde edilen yıllık gelir	71
Tablo 75. Sürgün sayısı ile yıllık üretim miktarı.....	72
Tablo 76. Sürgün sayısı ile çaydan elde edilen yıllık gelir.....	73
Tablo 77. Çaylık arazi mülkiyeti ile çaydan elde edilen yıllık gelir	74
Tablo 78. Yıllık üretim miktarı ile çaydan elde edilen yıllık gelir	75
Tablo 79. Çaydan elde edilen yıllık gelir ile çay gelirinin harcama kalemleri.....	76

GİRİŞ

Çay; çalışırken veya girdiğimiz toplantılarda masamızdan eksik etmediğimiz, misafirlğe gittiğimizde koyu muhabbetlerin baş aktörü, yorgun iken yorgunluğumuzu gidermesi, kışın içimizi ısıtması, için tüketilen kısacası günlük hayatımızın olmazsa olmazı olmuş bir içecektir. Çay tarımının ekonomik olarak yapıldığı ülkeler sınırlıdır. Bu ülkeler: Çin Hindistan, Sri Lanka, Endonezya, Kenya, Japonya ve Türkiye'dir (Harman, 2013: 23). Çay bitkisinin anavatanı hakkında kesin bir bilgi olmamakla birlikte Çin ve Hindistan çayın anavatanı olarak sayılmaktadır. Çayın tarihi Çin mitolojisine göre M.Ö. 2737 dayanmaktadır. İmparator Shen Nong gezi esnasında kaynatılan suyun içine düşen yaprakların oluşturmuş olduğu kahverengi suyun insanda dinçlik oluşturduğunu belirterek çay bitkisinin keşfedildiği aktarılmıştır (Kaçar, 2010: 1). Çay belirli tarımsal koşulların sağlandığı bölgelerde yetiştirilirken, az sayıda ülkede çay üretimi gerçekleştirilmektedir. Dünya'da 2023 yılı itibariyle 28 milyon 191 bin 556 ton çay üretimi gerçekleştirilmektedir. Bu üretimde 25 milyon 414 bin 69 ton ile Çin ilk sırada gelirken kalan üretim Hindistan, Kenya, Türkiye, Sri Lanka ve Vietnam'da yapılmaktadır. Türkiye'de çay denemeleri, Ticaret Bakanı İsmet Paşa tarafından Çin'den getirilen çay fidanlarıyla 1888 yılında Bursa'da dikilmiş ancak arazi yapısının çay yetiştirilmeye elverişli olmamasından dolayı bu deneme başarısız olmuştur. Bu denemenin ardından 1917 yılından sonra Batum'a gönderilen heyette bulunan Prof. Dr. Ali Rıza Erten benzer ekolojiye sahip Doğu Karadeniz kıyılarından çay üretimi gerçekleştirileceği sonucuna varmıştır. Bölgedeki ekonomik getirisi az olan tarımsal faaliyetlerden dolayı bölge üreticileri için önemli bir gelir unsuru olmuştur. Çay deyince akla ilk gelen il Rize olsa da Trabzon, Artvin ve yer yer Giresun-Ordu illerinde de çay üretimi gerçekleştirilmektedir. Bu çalışmada üretimin kısıtlı bir alanda yapılması bu bölge üreticilerini tekel konumuna getirmektedir bu durumun üreticilere sağlamış olduğu ekonomik katkının neler olduğu üzerinde durulmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın amacı çayın bölge halkının ekonomisine olan katkısını belirlenmesidir bu amaç doğrultusunda Rize, Trabzon ve Artvin illerinde 400 üreticiye anket uygulanmıştır.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; çayın tarihçesi, çay bitkisinin özellikleri, çay üretim teknikleri ve çayın ihtiyaç duyduğu iklim, toprak, gübreleme ve budama aşamaları üzerinde durulmuştur. Üretilen çayların işleme aşamaları, organik çay tarımı, çay üreticisinin karşılaştığı sorunlar, çay arz ve talebine etki edebilecek değişkenler, ÇAYKUR ve özel sektör kuruluşları hakkında bilgilere yer verilmiştir.

İkinci bölümde, kalkınma kavramı, kırsal kalkınma, kalkınmayı etkileyen unsurlar, arazi toplulaştırması, çay tarımı gelir etkisi, çay tarımı istihdam etkisi ve Hollanda hastalığıyla alakalı açıklamalar yapılmıştır.

Üçüncü bölümde, literatür taraması, araştırma yapılan alanlar hakkında bilgiler, araştırmanın amacı, önemi, kapsamı ve sınırlılıkları, hipotezler, yöntem ve analizler, araştırmanın bulguları, tanımlayıcı istatistikler ve ki kare analizleri bulgularının değerlendirilmesi hakkında açıklamalar yer verilmiştir.

1. DÜNYA VE TÜRKİYE’DE ÇAY TARIMI

Bu bölümde; çayın tarihçesi, çay bitkisinin özellikleri, çay üretim teknikleri ve çayın ihtiyaç duyduğu iklim, toprak, gübreleme ve budama aşamaları üzerinde durulmuştur. Üretilen çayların işlenme aşamaları, organik çay tarımı, çay üreticisinin karşılaştığı sorunlar, çay arz ve talebine etki edebilecek değişkenler, ÇAYKUR ve özel sektör kuruluşları hakkında bilgilere yer verilmiştir.

1.1. Çay Hakkında Genel Bilgi

Dünya’da çay bitkisi, kuzey yarım kürede yaklaşık 42 enlem derecesinden, güney yarım kürede 27 enlem derecesine kadar olan kuşak üzerinde yetiştirilmektedir. Bol yağışın ve sıcak iklimin olduğu bölgelerde yetişiyor olmasına rağmen dünyada çay üretiminin ekonomik olarak yapıldığı yerler sınırlıdır. Hindistan, Çin, Sri Lanka, Endonezya, Kenya, Japonya ve Türkiye çay bitkisinin yaygın olarak yetiştirildiği ve çay üretiminin yoğun olarak yapıldığı ülkelerdir (Harman, 2013: 23).

1.2. Çayın Tarihçesi

Çay bitkisinin anavatanı hakkında kesin bir bilgi olmamakla birlikte Çin ve Hindistan çayın anavatanı olarak sayılmaktadır (Tekeli, 1962: 90). Çin mitolojisine göre San Huang zamanında (M.Ö. 3000-2700) üç imparatorundan ikincisi olan Yan Di ya da Shen Nong Shi olarak da bilinen Shen Nong tarafından M.Ö. 2737 tarihinde çay keşfedilmiştir. Yaptığı bir gezi sırasında ormanlık bir alanda dinlenirken su kaynatılan kaba düşen kuru yaprakların oluşturduğu kahverengi suyun insanda dinçlik ve zindelik oluşturduğunu gözlemlemiştir. Kaynar suya kuru yaprakları düşen ağacın yabani çay ağacı olduğunun anlaşılması sonucu çay keşfedilmiştir (Kaçar, 2010: 1).

Çayın Türkiye’ye ilk gelişi ve geçirdiği süreç Çayın Avrupa’ya geldiği yıllarda Osmanlı İmparatorluğunun yayılış alanı Avrupa’nın ortalarına kadar uzanmış ancak etki alanı tüm Avrupa ülkelerini kapsamıştır. Osmanlı döneminde çay içiminin hızla yayılması ülkede çay yetiştirilmesi için girişimler de başlatmış ve dönemin Ticaret Nazırı (bakanı) İsmail Paşa tarafından Çin’den getirilen çay fidanları 1888 yılında Bursa’da dikilmiştir. Ancak bölgenin arazi yapısı çay yetiştirilmesine uygun olmaması bu girişimin başarıya ulaşmamasına neden olmuştur. Daha sonraları Türkiye’de çay tarımı ile ilgili girişimler 1917 yılından sonra gelişmiştir. Batum’a incelemeler yapmak

üzere gönderilen heyette bulunan Prof. Ali Rıza Erten benzer ekolojiye sahip olan Doğu Karadeniz kıyılarımızda da çay bitkisinin yetiştirilebileceğini açıklamış, ithal edilen çay için ödenen yüksek paralardan dolayı Erten, Rize bölgesinde çay yetiştiriciliğinin yapılmasını önermiştir. Ancak o dönemde başka öncelikle meselelerin olmasından dolayı bu öneri ertelenmiştir. Devam eden dönemde Doğu Karadeniz Bölgesi halkının geçimini sağlayabilmesi adına ülke içinde farklı şehirle göç etmesinden dolayı bölgede yeni istihdam alanlarının oluşturulmasını zorunlu hale getirmiştir. Sorunun çözüme kavuşturulması ve bölge insanlarına gelir kaynağı oluşturulması için o günlerde Türkiye Büyük Meclisi'nde önemli görüşmeler yapılmış ve sonunda 6 Şubat 1924 tarihinde "Rize Vilayeti ile Borçka Kazasında Fındık, Portakal, Mandalina, Limon ve Çay Yetiştirilmesi" adı altında 407 sayılı kanun kabul edilmiştir. Kanunun yürürlüğe girmesinin ardından Rize'de "Bahçe Kùltürleri İstasyonu" adı altında kurulan birime işleri organize ve kontrol etmesi amacıyla görevlendirilen Ziraat Mühendisi Zihni Derin tarafından Batum'dan getirtilen çay tohumları ile çay fidanı üretimine başlanmıştır. Yurdumuzda başlayan çay yetiştirme hamlesi 1937 yılında kesin şeklini almış ve Sovyetler Birliği'nden Gürcistan kökenli 20 ton çay tohumu satın alınmıştır. Türkiye 1938 yılında ilk çay hasadını yapmış (135kg) ve ilk siyah çayını (30kg) üretmiştir. İlk çay fabrikası ise Rize ilinde Fener mevkiinde 1946 yılında 60 ton çay/gün kapasite ile işletmeye açılmıştır. (<https://www.caykur.gov.tr>).

1.3. Çay Bitkisinin Özellikleri

Çay bitkisi botanikte, "Angiospermae" çiçek açanlar bölümünden; "Dicotyledonea" sınıfından ve "Theaceae" familyasındandır (Nurik, 1983: 18). Çay bitkisi doğada kendi haline bırakıldığında ağaç görünümünü almaktadır. Çayın hasadının iyi olması için olmazsa olmazı yağmur bol ve sıcaklığın yeterli düzeyde olması gerekmektedir (Başer, 2006: 40). Çay bitkisi son derece dayanıklı bir bitkidir öyle ki 100 seneye kadar yaşayabilmektedir. Ancak 50 yaşından sonra elde edilecek verim giderek azalmaktadır (Tekeli, 1976: 19). Çay bitkisinde güçlü bir ana kök ile bu ana kökten çıkan yan köklere sahiptir. Çay bitkisinin gövdesi esmer ya da koyu esmer renktedir. Dallanma özelliği yüksek olan gövde ve dallar üzerinde çok sayıda belirsiz tomurcuk gözleri bulunur. Çay bitkisinde yaprak genel olarak geniş elips şeklindedir

(Kaçar, 1992: 441). Çay bitkisinin 3 farklı özellikte olan türü bulunmaktadır. Bunlar; Çin, assam ve Kamboçya çayıdır.

1.4. Çay Üretimi

Çay üretimi öncelikle üretim teknikleri üzerinden açıklanacaktır. Daha sonra çay üretiminde iklim, toprak durumu, gübreleme, budama, çay hasadı ile çayın işleme aşamalarına değinilecektir.

1.4.1. Üretim Teknikleri

Çay üretiminde 2 teknik kullanılmaktadır. Bunlardan ilki çelikle üretim, klon olarak seçilen çay ocaklarından alınan çeliklerden araziye ekim için uygun köklü fide üretilmesi şeklinde tanımlanabilir. Çelikle yetiştirilen çay fideleri klon olarak belirlenen çay bitkisinin bütün özelliklerini gösterir. Bu sebeple çay bitkisinin seçimi büyük önem taşır. (MEGEP, 2008: 11). İkinci üretim tekniği ise tohumla üretim, Verim oranı yüksek ve ürün veren ocaklarda olgun tohumların toplanmasından sonra, 1,5 cm çapında elekten geçirilir ve eleğin üstünde kalanların düzensiz sekil ve renkte olanları atılır. ekimden önce su dolu bir kapta bekletilirler. Suyun yüzeyine çıkanlar da boş oldukları için atılırlar. Daha sonra, ıslatılmış çuvallar arasına çatlayıncaya kadar bekletilirler. Tohumlar 20-25 santigrat derecede 10-15 günde çimlenir. Sıcaklık düşünce çimlenme büyük oranda azalır. Çatlayan tohumlar çukurlara konulur ve üzerindeki toprak sıkıştırılır (Bekçioğlu, 2006: 11).

1.4.2. Çay Üretiminde İklim

Hava sıcaklığının sık sık 0 santigrat derece altına düşmesi çay bitkisi için istenen bir durum değildir. Sıcaklık -15 santigrat derece altına düşerse çay bitkisi donar. Böyle durumlarda bitkinin rengi koyulaşır ve bitkide ölümler gerçekleşir. Sonuç olarak çayın yetiştirilebileceği en uygun iklim tipi günlük sıcaklık farklarının az olduğu, kışları ılıman, yazları nemli ve yıllık sıcaklık ortalaması 18 santigrat derece olan subtropik iklimin hakim olduğu ortamlardır (Akkaya, 2015: 6).

1.4.3. Çay Üretiminde Toprağın Durumu

Çay bitkisi kumdan kile kadar değişen asit tepkimeli topraklarda yetişebilir. Drenajı iyi olan derin ve bitki besin elementleri zayıf olan topraklarda iyi gelişir.

Netice itibariyle denebilir ki: Çay, derin, serin, humuslu ve asit karakterde olan laterit topraklardan hoşlanır (Tarkan, 1973: 195; Kaçar, 1991: 14).

1.4.4. Çay Üretiminde Gübrelemenin Yeri

Toprakta azalan bitki besin maddelerinin yeterli duruma getirilmesi için kullanılan maddelere gübre, yapılan işe gübreleme denir (Dağdemir, 1993: 20). Her çay yaprağı toplama döneminden sonra çay toprağında önemli ölçüde bitki besin maddeleri eksilmektedir. Bu eksiliği gidermek ve bitkinin ihtiyacı olan maddeleri toprağa ulaştırmak toprağı gübrelemek ile mümkün olmaktadır. Bu sebeple yılda bir defa doğru olarak uygulanan gübreleme ile yıl içerisinde iyi bir verim alınabilmektedir. Çay tarımında kullanılan gübreler iki kısma ayrılmaktadır. Bunlar; organik ve inorganik (kimyasal) gübrelerdir (Çimen, 2014: 15). Organik gübreler için en önemli örnek hayvansal gübrelerdir. Kimyasal gübreler için ise bölge halkı arasında beyaz, siyah ve fındık gübresi olarak bilinen gübrelerdir.

1.4.5. Çay Bahçesi Gençleştirme İşlemi: Budama

Çay bitkisi doğada gelişmeye bırakıldığında ağaç şekline dönüşür. Böyle bir durum yapılacak üretimi zorlaştıracak gibi elde edilecek verimi de düşürmektedir. Bu nedenle çay bitkisinin, yaşlı ve verimsiz dallarını gençleştirmek yani verimini artırmak amacıyla budama işlemi yapılmaktadır (Başer, 2006: 47). Bu sebeple, çay bahçelerinin ıslahı ve kaliteli çay üretiminin temini amacıyla 1994 yılında 93/5096 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı yürürlüğe konulmuştur. Bu karar ile her yıl çay bahçelerinin 1/7 oranında budanması ve budamadan dolayı üreticilerin uğradıkları gelir kaybının tazminat olarak üreticilere ödenmesi amaçlanmıştır. Budama uygun zamanda (kasım-aralık veya şubat-mart-nisan) ve tekniğine uygun şekilde yapılması, çay bitkisinde verim artışına sebep olan en büyük etkidir. (<https://www.caykur.gov.tr>).

1.4.6. Çay Hasadı

Üreticilerin gerekli budama, gübreleme ve ot temizliği gibi aşamaları yerine getirdikten sonra çay bahçelerinin hasat aşamasına gelmesini beklemektedirler. Çay hasadı gübreleme işleminin gerçekleşmesinden sonra hava şartları da istenildiği gibi giderse 2 ay içerisinde çay hasat işlemine hazır hale gelmektedir. Çay hasadı 3 sürgün

olarak yapılırken yer yer 4 sürgün yapabilen yerlerde olabilmektedir. ÇAYKUR'un verilerine göre ilk sürgün çay 10 Mayıs/30 Haziran, ikinci sürgün 01 Temmuz/26 Ağustos, üçüncü sürgün ise 27 Ağustos/20 Ekim tarihlerinde gerçekleşmektedir. Bu tarihler kış çok soğuk geçmesiyle beraber değişiklik gösterebilmektedir (<https://www.caykur.gov.tr>).

1.4.7. Çay İşlenme Aşamaları

Çay hasat işlemi gerçekleştikten sonra müstahsiller çaylarını devlet veya özel sektör çay alım yerlerinde satış işlemi gerçekleştirir ve üretim aşaması tamamlanmış olur. Bu aşamadan sonra çaylar işlenmek üzere fabrikalara gitmek için yola çıkarılır. Fabrikalara ulaşan çaylar kantar işleminden de eksiksiz şekilde geçmesiyle beraber aşağıdaki işlemlere geçilmektedir.

Soldurma, taze çay yapraklarında bulunan %70-80 oranındaki suyun %50-55 oranına kadar azaltıldığı işlemidir. Siyah çay üretiminin birinci ve en önemli aşamasıdır (Enginyurt, 2006). Kıvrırma işlemi, soldurmadan sonra gerçekleştirilmektedir. Kıvrırmanın temel amacı, bitki özsuğunu hücrelerden dışarı çıkartmak ve bunu kırılmadan kıvrılan çay yapraklarına bulaştırmaktır. Çay yaprağında meydana gelen biyokimyasal tepkimelerin düzenini değiştirir ve oksidasyon işlemlerinin hızlı bir biçimde oluşması için gerekli ortamı hazırlamaktadır. (Kaçar, 2010: 193). Fermantasyon, Kıvrılan yaş çay yapraklarının hücre öz suyunda bulunan kimyasal bileşiklerinin oksidaz enziminin tesiri ile biyolojik değişikliğe uğrayan siyah çayda istenen renk, burukluk, parlaklık, koku ve aromanın oluşması işlemidir. (<https://www.caykur.gov.tr>). Kurutma, çay yaprağında bulunan nem içeriğinin belli bir düzeye çekilerek oksidasyonu durdurmak, kazanılan özelliklerin ve oluşan aroma bileşenlerinin kaybolmasına engel olmaktır.(Bokuchava, Skobeleva, 1969). Tasnif ve ambalajlama, elenmiş çaylar paketlemeden önce bir müddet dinlendirilerek, sıcaklığı düşürülür. Sıcaklık normale düştükten sonra son kez yapraklardaki su oranı kontrol edilir. Kontrolde su oranı yüksek çayların paketlenmesi bozulmaya neden olacağından bu tür çaylar paketlenmez. Çayların standartlara uygun ambalajlanması kuru çay kalitesi için önemli bir husustur. Bu nedenle ambarlar imkânlar ölçüsünde az nemli sahalarda kurulmalı, yapı malzemeleri neme karşı yalıtkan olmalıdır. (Kadıoğlu, 1996).

1.5. Organik ay Tarımı

Organik tarım, üretiminde kimyasal ilaç ve kimyasal gübre kullanılmadan, yönetmeliğın izin verdiğı girdilerin kullanıldığı, üretiminden tüketimine kadar her süreci kontrollü ve sertifikalı alternatif bir üretim şeklidir (Canık, 2011: 1).

Organik ay üretim süreçleri ilk olarak tüketici talepleri doğrultusunda; Hindistan, Sri Lanka ve Çin'deki çay bahçelerinin 1980'lerde organik süreçlere dönüşmesiyle başlamıştır. Bu dönüşüm girişimlerinin sonucunda ilk üretim 1983 yılında Sri Lanka'da, ikinci olarak 1986 yılında Hindistan'da gerçekleşmiştir. Dünyanın farklı kıtalarında yer alan Tanzanya, Japonya, Çin ve Kenya ülkeleri de aynı dönemde organik çay tarımına adım atmıştır. 1989 yılının bitimine doğru organik olarak üretilen ilk aylar İngiltere'de piyasaya sunulmuştur (Yıldız ve Midilli, 2022).

Türkiye'de Rize ili amlıhemşin ve Hemşin ilçelerinde ÇAYKUR tarafından yapılan çay tarımı titiz çalışmalar sonucu belirlenen organik çay tarım havzalarında üreilmeye başlanmıştır. ÇAYKUR tarafından yapılan çalışmalar neticesinde, organik çay tarımı yapmak isteyen üreticiler belirlenmiş ve daha sonra uygun olan çay bahçeleri sertifikalandırılıp Ocak 2007 tarihinden itibaren organik çay tarımına geçiş sağlanmıştır. Uluslararası sertifikasyon firması ve ÇAYKUR'un çok titiz denetimleri sonucu çay tarımında gerekli olan 5 yıllık süre dolduktan sonra organik çay tarımının ilk mahsulleri alınmıştır. Rize'nin Hemşin bölgesinde kurulan çay fabrikası 2009 yılında hizmete açılarak ilk organik siyah çay ürünleri olan Organik Hemşin, Organik Rize ve Organik Zümrüt ayı üretilmiştir (<https://dkib.org.tr>).

Türkiye'de organik çay tarımı, Türk Standartları Enstitüsü (TSE), Avrupa Birliğı(EU), ABD Ulusal Organik Tarım Programı (NOP), Japonya Tarım Standartları (JAS), Uluslararası Organik Tarım Hareketleri Birliğı (IFOAM), İsviçre Gönüllü Organik Tüketiciler Birliğı (BIOSUISE) gibi birlik, kurum ve kuruluşlar tarafından desteklenmektedir. Ayrıca, üretilen organik aylar Institute for Marketecology (IMO) tarafından kontrol edilmekte ve Avrupa Birliğı kurallarına uygun olarak sertifikalandırılmaktadır (imen, 2014: 43).

Organik ay üretiminin üreticilere sağladığı avantaj ve dezavantajlar bulunmaktadır. Avantajları;

- Bölgenin ekolojik yapısının organik çay tarımı için oldukça elverişli olması

- Kar yağışının olduğu bir bölge olmasından ötürü çayın kar örtüsü altında kalması ve bundan dolayı bitkilerde mantar ve böceklerden kaynaklanan zararların olmaması
- Herhangi bir kimyasalın kullanılmaması
- Çaya özgü hastalık ve zararlılardan dolayı ürün kalitesinde ve veriminde herhangi bir kayıp olmayışı
- Destekleme ve daha iyi fiyat düzeyinin belirlenmesi üretimi gerçekleştirenler için yüksek gelir.

Bu avantajların yanında dezavantajları ise;

- Arazilerin birden fazla hissedarının bulunması
- Yoğun emek gerektiren bir tarımsal faaliyet olması
- Bölgede kış mevsiminin biraz daha uzun sürmesi
- Elde edilen hasadın daha az olması (<https://www.caykur.gov.tr>).

1.6. Çay Üretimindeki Sorunlar

Üreticiler üretim sürecinde bazı olumsuz durumlar ile karşılaşmaktadır. Üreticinin karşılaştığı sorunlar şu şekilde açıklanmıştır. Maliyet sorunu, üreticilerin için en önemli maliyet unsuru olarak karşımıza işçi ücretleri gelmektedir. İşgücü bulunması zor olması yerli işçiye yönelmeye neden olmaktadır. Üretici çayının dalında kalmasını istemediği için ücreti düzeyine razı olup işçiye çayını toplatmaktadır. Günlük yevmiye 1250- 1500 TL arasında değişmektedir. Son yıllarda enflasyon artışlarından ötürü bir diğer maliyet olarak karşımıza gübre ücretleri çıkmıştır. Verimsizlik sorunu, ÇAYKUR verimsizliği gidermek için gençleştirme işlemiyle arazilerde verimi arttırmak istemiştir. Yapılan budamalar ile yaşanan çay dalların kesilmesi sonucunda herhangi bir kalite artışı ortaya çıkmamıştır. Bilinçsizce yapılan gübreleme ve budamalardan istenilen sonucun alınmaması çaydan elde edilen verimin azalmasına neden olmaktadır. (Tufanoğlu, 2017: 61). Kaçak çay sorunu, Türkiye’de çay tarımı ve sektörün en önemli sorunlarından bir tanesi de kaçak çay girişi ve bunun iç piyasaya sunulmasıdır. Ülkemizde çaylarında insan sağlığını tehdit edecek hiçbir madde bulunmamasına rağmen kaçak çaylarda insan sağlığını tehdit edecek boyutlarda hormon ve kimyasal madde kalıntıları bulunmaktadır.(Özcan ve Yazıcıoğlu, 2013: 74). Ayrıca kaçak yollardan giren yabancı menşei çaylar iç piyasada yerli çay satışlarını olumsuz etkilemektedir (Usta, 2004: 33). Devlet alımlarında

kontenjan sorunu, devlet çay alımlarında müstahsillerin çaylık alanlarının dönümü başına kontenjan uygulaması yapmaktadır. Bu durum müstahsilleri zorlamaktadır. Çünkü Müstahsiller günlük topladıkları çayın tamamını devlete vermek istemektedirler. Devletin koymuş olduğu bu kontenjandan dolayı çaylarını verecekleri yeni fabrikalar arayışına girmektedir. Özel sektör sorunu, devlete kontenjandan ötürü çayını veremeyen müstahsil özel sektöre gitmek zorundadır. Özel sektöre olan talebin artması sonucu özel sektörün fiyatı düşürmesi ve ödeme vadesini uzatması müstahsili zor durumda bırakmaktadır.

1.7. ÇAYKUR'un Kuruluşu

Çay tarım ve sanayisinin Türkiye'de kurumsal olarak gelişim süreci, bize sermaye birikim sürecinin Türkiye'ye özgü süreçlerini vermektedir. Dünyada ve Türkiye'de değişen her ekonomi politikasına göre çay tarım ve sanayi de o şekilde yapılandırılmaya çalışılmıştır. Osmanlı'dan itibaren karlı bir yatırım olarak değerlendirilen çay tarımı, devlet eliyle devletin alt yapı ve yatırım maliyetlerine katlanması sonucu başlamıştır. İlerleyen süreçlerde bu alanın devletin elinden çıkarılması ve hür teşebbüse açılması yönünde düzenlemeler yapılmıştır. 1971 yılına kadar farklı kuruluşlarla gerçekleştirilen çay tarım ve sanayi, çay kurumunun faaliyete geçtiği 1973 yılından itibaren tek bir elde toplanmıştır. Çayla ilgili bir kurumun varlığı ve çay alımı, işlenmesi ve satışının tek elde toplanması, çay işinin özel sektöre devrini kolaylaştırıcı bir işlev görmesi planlanmıştır. Değişen ekonomi politikaları ve piyasa koşulları ile ÇAYKUR'un statüsü de değişmekte ve uygulanan politikalara uygun olarak tanımlanmaktaydı. 1984 yılında çayın özel sektöre açılmasını düzenleyen kanun ile ÇAYKUR, piyasa koşullarına göre çalışan ve özel sektöre açık bir çalışma dalında faaliyet gösteren bir kurum olarak tanımlanmıştır (Genç, 2010: 109).

Merkezi Rize'de bulunan ÇAYKUR'un hukuki statüsü birkaç kez değiştirilmiştir. İktisadi Devlet Teşekkülü olarak kurulan Çay Kurumu 1983 tarihinde Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü adı altında bir Kamu İktisadi Kuruluşu'na dönüştürülmüştür. 1994 yılında özelleştirme kapsamına alınan kuruluşun, Kamu İktisadi Kuruluşu olma vasfına son verilerek tekrar İktisadi Devlet Teşekkülü statüsüne alınmıştır. Halen bu statü çerçevesinde faaliyet gösteren ÇAYKUR, 233 sayılı Kanun Hükmünde Kararname hükümlerine tabi, Tarım ve Orman Bakanlığı'nın ilgili kuruluşudur.

ÇAYKUR'un vizyonu ve misyonuna bakıldığında Vizyonu, Türk çay sektörünün güçlü ve öncü kuruluşu olarak; tüketici odaklı hizmet sunan, insana ve doğaya duyarlı, kaliteli ve güvenilir dünya markası olmak. Misyonu, Türkiye'nin tarım politikasına uygun olarak çay ziraatını geliştirmek, karlılık ve verimlilik ilkeleri doğrultusunda her türlü çay ürününü üretmek, pazarlamaktır.

Bu vizyon ve misyonu yerine getirebilmek için belirlenen bazı amaç ve faaliyetleri bulunmaktadır. Sermaye birikimine yardım ederek yatırım kaynağı oluşturma, serbest piyasa şartlarında en çok faydayı temin etmek, gerekli hammadde temini ile her türlü çay ürünü üretmek, pazarlamak, ithal ve ihraç etmek, iç ve dış pazarlarda teşekkülün rekabet gücünü artırmaya gibi amaçları kendine edinmiştir bu amaçlara ulaşabilmek için aşağıdaki faaliyetlerde bulunmaktadır:

- İşletmeye uygun nitelikte yaş çay yaprağı satın almak, kuru çay üretmek veya ürettirmek
- Satın alınan çay yapraklarını işlemek ve değerlendirmek için teknolojik faaliyette bulunmak
- Ürettiği veya ithal ettiği kuru çayların iç ve dış pazar isteklerine uygun olarak harmanlanmasını, paketlenmesini ve pazarlanmasını sağlamak
- Gerekli madde ve araçları tedarik etmek
- Çay eksperlerinin yetişmesi için gerekli önlemleri almak

ÇAYKUR'un merkez teşkilatı; Genel Müdür ve 3 Genel Müdür Yardımcısı yönetiminde Teftiş Kurulu, Hukuk Müşavirliği, Özel Kalem Müdürü, Büro Müdürlüğü, İnsan Kaynakları, Muhasebe ve Mali İşler, Satın Alma, Pazarlama, İşletme ve Üretim, Teknik İşler, Strateji Geliştirme, Destek Hizmetleri, Bilgi İşlem ve Çay Tarım ile 10 Daire Başkanlığından oluşmaktadır (<https://www.caykur.gov.tr>).

Taşra Teşkilatı ise 47 adet Yaş Çay İşlemesi Fabrikası, 2 adet Pazarlama ve Üretim Bölge Müdürlüğü, Atatürk Çay ve Bahçe Kültürleri Araştırma Enstitüsü, Anatamir Fabrikası ve 7 adet Pazarlama Bölge Müdürlüğünden oluşmaktadır.

1.8. Özel Sektörün Devreye Girmesi

Türkiye'de 24 Ocak kararlarından sonra ortaya çıkan liberalleşme eğilimi nedeniyle, 1984 yılına kadar devlet tekeli altında sürdürülen çay endüstrisi 3092 sayılı Çay Kanunu ile serbest bırakılmıştır. Kanununun 1. Maddesinde; gerçek ve tüzel kişilerin

yaş çay işleme ve paketlenme fabrikaları kurup işletebilecekleri, ihtiyaçları olan yaş çay yaprağını doğrudan üreticilerden satın alabilecekleri ifadesi yer almaktadır. O yıllarda ÇAYKUR'un bağlı olduğu Devlet Bakanı pozisyonunda olan Mesut Yılmaz, 27-28 Haziran 1985 tarihinde İktisadi Araştırmalar Vakfı tarafından Rize'de yapılan seminerin açılış konuşmasında, 3092 sayılı yasa ile çay sektöründe tekelin kaldırılmasının Türkiye'de çaycılık tarihinin dönüm noktası olduğunu ve bundan hiç kimsenin şüphe etmemesi gerektiğini söylemiştir. Yılmaz'a göre sektörün rekabete açılmasının sebebi; çay politikasının üreticinin ve tüketicinin çıkarlarını aynı anda gözetken bir denge içinde yürütülmesinin sağlanması ve çayda ulaşılan başarıları ÇAYKUR bünyesinde daha ileri götürmenin mümkün olmamasıdır. Sektörde gerekli gelişmenin sağlanması ile üretici, tüketici ve işletmeler için uzun dönemde mutlaka güzel sonuçlar verecek düzenlemenin amacının liberal politikaların uygulanması ve piyasanın serbest rekabete açılması olduğunu belirtmiştir (Yılmaz, 1985: 8-9).

Çayda tekelin kaldırılış nedenleri şöyle sıralanmıştır: Ekonomide liberalleşme, üretimi genişletme, döviz girdisi sağlama, kaliteyi yükseltme ve kamuda edinilen tecrübelerin özel sektöre aktarılması. Bu nedenlerden en önemlisinin ekonomide liberalleşme eğilimi olduğu da belirtilmiştir (Özyurt, 1985: 111-112).

Özel sektöre izin verilmesiyle birlikte ÇAYKUR'un yeni fabrika kurmasına müsaade verilmemiş ve yatırım teşvikleri ile özel sektörün fabrika kurması sağlanmıştır. Aralık 1984- Eylül 1986 tarihleri arasında 74 milyar TL tutarında 42 adet yatırım teşviki verilmiştir (Özyurt, 1987: 42).

1.9. Çay Üretim Verileri

Bu bölümde Dünya'da çaylık alan ve üretim miktarı, ülkeler bazında çaylık alan ve üretim miktarı, Dünya'da çay ithalatı ve ihracatı verileri ile ülkeler bazında ithalat ve ihracat, Türkiye'de üretici sayısı, çaylık alanı, yaş çay üretimi, yaş çay randıman oranı, kuru çay üretimi, organik çay, illerin çaylık alanı ve üretici sayısı, ÇAYKUR ve özel sektör fabrikalarını illere göre dağılımı, ÇAYKUR ve özel sektör çay üretimi miktarı, ÇAYKUR istihdam verileri, çay üretiminde verim, yaş çay fiyatları, Türkiye'de ithalat ve ihracat verileri ile bu dış ticaretin hangi ülkelere yapıldığı hakkında bilgiler tablolar yardımıyla açıklanmaya çalışılmıştır.

Tablo 1’de görüldüğü üzere, Dünya’daki toplam çaylık alanı en çok 5 milyon 245 bin 319 hektar alan ile 2021 yılında ölçülmüşken, en az çaylık alan 2 milyon 365 bin 808 ile 2000 yılında ölçülmüştür.

Tablo 1. Dünya çaylık alanları

Yıllar	Çaylık Alanı (Hektar)	Yıllar	Çaylık Alanı (Hektar)	Yıllar	Çaylık Alanı (Hektar)
2000	2.365.808	2008	2.985.426	2016	4.172.487
2001	2.390.047	2009	3.041.844	2017	4.687.608
2002	2.442.387	2010	3.153.931	2018	4.867.874
2003	2.497.236	2011	3.409.725	2019	5.143.663
2004	2.577.691	2012	3.512.346	2020	5.105.000
2005	2.683.649	2013	3.615.447	2021	5.245.319
2006	2.719.393	2014	3.787.939		
2007	2.882.005	2015	3.895.181		

Kaynak: <https://www.fao.org> E.T: 13.05.2023

Tablo 2’de görüldüğü üzere, Dünya’da en çok çay üretimi 28 milyon 191 bin 556 ton ile 2021 yılında gerçekleşirken, en düşük çay üretimi 12 milyon 353 bin 948 ton olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 2. Dünya yaş çay üretimi

Yıllar	Çay Üretim (Ton)	Yıllar	Çay Üretim (Ton)	Yıllar	Çay Üretim (Ton)
2000	12.353.948	2008	17.018.413	2016	23.857.739
2001	12.895.995	2009	17.210.010	2017	24.819.662
2002	13.218.367	2010	18.577.510	2018	26.086.053
2003	13.451.324	2011	19.550.189	2019	26.660.081
2004	14.317.775	2012	20.492.501	2020	27.197.669
2005	15.120.033	2013	21.719.287	2021	28.191.556
2006	15.410.889	2014	22.664.921		
2007	16.600.827	2015	23.434.520		

Kaynak: <https://www.fao.org> E.T: 15.05.2023

Tablo 3’te görüldüğü üzere, 2021 yılı itibariyle Dünya’da en çok çay üretimini yapan ülkeler incelendiğinde Çin 13 milyon 768 bin 883 ton ile ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Çin bu üretimini 3 milyon 390 bin 951 hektar alanda yapmıştır. Türkiye’nin çaylık alanı sıralamasına baktığımızda 82 bin 247 hektar arazi ile 8. sırada

yer aldığı görülmektedir. Ancak Türkiye daha az arazisi olmasına karşı çay üretim miktarında 1 milyon 453 bin 964 ton ile 4. sırada yer aldığı görülmüştür. Türkiye çaylık alanı olarak sıralaması düşük olmasına karşı çaylık arazilerinden yüksek verim ile üretimde ilk 4 içinde kendine yer edinmiştir.

Tablo 3. 2021 Dünya çaylık alanı ve çay üretim miktarı

Sıralama	Ülkeler	Çaylık Alanı (Hektar)	Çay Üretim Miktarı (Ton)
1	Çin	3.390.951	13.768.883
2	Hindistan	547.847	5.482.186
3	Kenya	249.760	2.338.000
4	Türkiye	82.247	1.453.964
5	Sri Lanka	266.509	1.302.000
6	Vietnam	110.000	1.073.000
7	Endonezya	112.053	563.000
8	Myanmar	95.921	115.848

Kaynak: <https://www.fao.org> E.T: 15.05.2023

Tablo 4. Dünya çay ithalatı miktarı ve değeri

Yıllar	İthalat (Ton)	İthalat (Bin \$)	Yıllar	İthalat (Ton)	İthalat (Bin \$)
2000	1.342.666	2.949.248	2011	1.899.250	6.662.336
2001	1.387.240	2.822.076	2012	1.934.842	6.799.161
2002	1.452.061	2.816.178	2013	1.893.134	7.137.982
2003	1.385.535	2.949.552	2014	2.088.183	7.525.151
2004	1.431.745	3.130.208	2015	1.996.940	7.196.058
2005	1.458.084	3.346.380	2016	1.877.849	6.835.694
2006	1.474.191	3.609.723	2017	1.971.548	7.245.440
2007	1.584.619	4.238.897	2018	1.975.077	7.150.971
2008	1.713.035	5.128.050	2019	2.013.337	6.956.655
2009	1.519.594	4.995.566	2020	1.927.575	6.794.318
2010	1.719.333	5.684.251	2021	1.931.480	7.423.680

Kaynak: <https://www.fao.org> E.T: 15.05.2023

Tablo 4'te Dünya'da çay ithalat verilerine bakıldığında, en yüksek çay ithalatı 2014 yılında 2 milyon 88 bin 183 ton olarak gerçekleşirken, en düşük çay ithalatı 2000 yılında 1 milyon 342 bin 666 ton ile gerçekleşmiştir. Çay ithalatının en yüksek değere ulaştığı 2014 yılında 7 milyon 525 bin 151 Amerikan dolarlık ithalat gerçekleşirken,

en düşük değer ise 2002 yılında 2 milyon 816 bin 178 Amerikan dolarlık bir ithalat gerçekleşmiştir.

Tablo 5. 2021 Yılı Dünya en çok çay ithalatı yapan ülkeler

lkeler	İthalat (Ton)	İthalat Değer (\$)
Pakistan	260.231	594.730
Rusya	154.982	436.239
ABD	116.230	531.758
Birleşik Krallık	108.237	307.439
Çin	101.770	547.137
Diğer lkeler	1.424.420	5.006.377

Kaynak: <https://www.fao.org> E.T: 20.05.2023

Tablo 5'e göre, Dünya'da en çok çay ithalatı yapan ülkeleri gösteren Pakistan 260 bin 231 ton, Rusya 154 bin 982 ton, ABD 116 bin 230 ton, Birleşik Krallık 108 bin 237 ton Çin 101 bin 770 ton ithalat yaparken geri kalan ülkeler 1 milyon 424 bin 420 tonluk bir ithalat gerçekleştirmektedir.

Tablo 6. Dünya ay ihracatı miktarı ve değeri

Yıllar	İhracat (Ton)	İhracat (Bin \$)	Yıllar	İhracat (Ton)	İhracat (Bin \$)
2000	1.464.321	2.923.746	2011	1.983.292	6.610.275
2001	1.450.128	2.820.992	2012	1.805.977	6.316.770
2002	1.580.480	2.864.705	2013	2.051.373	7.576.418
2003	1.529.634	2.942.814	2014	1.924.312	7.032.034
2004	1.634.550	3.288.085	2015	1.849.292	6.507.892
2005	1.719.336	3.582.275	2016	2.040.834	7.111.023
2006	1.629.245	3.750.697	2017	2.133.983	8.090.114
2007	1.787.029	4.124.449	2018	2.028.118	7.682.937
2008	1.908.801	5.531.189	2019	2.168.354	8.247.195
2009	1.822.220	5.528.265	2020	2.171.400	8.164.930
2010	2.022.762	6.401.664	2021	2.053.404	8.431.600

Kaynak: <https://www.fao.org> E.T: 20.05.2023

Tablo 6'da grldği üzere Dünya'da en yüksek çay ihracatı 2020 yılında 2 milyon 171 bin 400 ton olarak gerçekleşirken, en düşük çay ihracat 2001 yılında 1 milyon 450 bin 128 ton ile gerçekleşmiştir. ay ihracatı en yüksek değere ulaştığı 2021

yılında 8 milyon 431 bin 600 Amerikan dolarlık ithalat gerçekleşirken, en düşük değer ise 2001 yılında 2 milyon 820 bin 992 Amerikan dolarlık bir ithalat gerçekleşmiştir.

Tablo 7. 2021 Yılı en çok çay ihracatı yapan ülkeler

Ülkeler	İhracat (Ton)	İhracat Değer (\$)
Kenya	556.551	1.192.788
Çin	384.097	2.462.496
Sri Lanka	282.986	1.391.647
Hindistan	197.239	687.890
Vietnam	82.469	118.963
Diğer Ülkeler	550.062	2.577.816

Kaynak: <https://www.fao.org> E.T: 20.05.2023

Tablo 7’de görüldüğü üzere Dünya’da çay ihracatı Kenya 556 bin 551 ton, Çin 384 bin 97 ton, Sri Lanka 282 bin 986, Hindistan 197 bin 239 ton, Vietnam 82 bin 469 ton ihracat yaparken geri kalan ülkeler 550 bin 62 tondur. Dikkat çeken nokta Kenya miktar olarak Çin ve Sri Lanka’ya kıyasla daha fazla ihracat yapmasına karşılık bu ihracat karşılığında elde etmiş olduğu gelirin Çin ve Sri Lanka’ya kıyasla daha az olmasıdır. Bunun en önemli nedeni ise Kenya çayının değer olarak fiyatının düşük olmasıdır.

Tablo 8. Çay yetiştirici sayısı

Yıllar	Çay Yetiştiricilerinin Sayısı (Kişi)	Yıllar	Çay Yetiştiricilerinin Sayısı (Kişi)	Yıllar	Çay Yetiştiricilerinin Sayısı (Kişi)
2000	204.491	2008	199.231	2016	212.692
2001	204.112	2009	200.798	2017	214.813
2002	203.028	2010	202.494	2018	197.645
2003	203.318	2011	205.312	2019	199.645
2004	202.431	2012	206.724	2020	200.845
2005	202.699	2013	207.660	2021	203.381
2006	203.431	2014	208.464	2022	205.118
2007	203.901	2015	209.084	2023	207.146

Kaynak: <https://www.caykur.gov.tr> ve <https://data.tuik.gov.tr> E.T: 28.04.2024

Tablo 8’e göre 2000 ile 2023 arasındaki verilere baktığımızda en az yetiştiricinin olduğu yıl 2018 yılında 197 bin 645, en çok üreticinin olduğu yıl ise 2017 yılında 214 bin 813 olarak gösterilmiştir.

Tablo 9. Çaylık alanı

Yıllar	aylık Alanı (Dekar)	Yıllar	aylık Alanı (Dekar)	Yıllar	aylık Alanı (Dekar)
2000	767.840	2008	758.250	2016	763.600
2001	766.530	2009	758.510	2017	821.700
2002	766.440	2010	758.640	2018	781.330
2003	766.390	2011	758.890	2019	785.690
2004	766.320	2012	758.560	2020	786.810
2005	766.250	2013	764.220	2021	789.000
2006	766.130	2014	760.490	2022	791.280
2007	765.800	2015	762.070	-	-

Kaynak: <https://www.caykur.gov.tr> ve <https://data.tuik.gov.tr> E.T: 28.04.2024

Tablo 9’da goruldugu uzere, çay üretim alanı verilerine bakıldığında, en yuksek çaylık alanı 791 bin 98 hektar ile 2023 yılında kayıtlar geerirken, en dusuk üretim alanı ise 758 bin 250 dekarlık alan ile 2008 yılında kayıtlara geçmiştir. 2000 yılında 767 bin 840 dekar olan üretim alanı 2022 yılında 791 bin 280 dekar ile artış gostermiştir. Bu artışın sebebi yıllar itibariyle aya biçilen fiyatın artması üreticiyi çaylık alanlarını artırmaya itmiştir ve mustahsil kendisine ait olan ormanlık alanları çaylık alanına çevirmiştir. Bu da beraberinde bolgenin çok yağış alıyor olmasından dolayı toprak kayması ve sel gibi doğal afetlere de sebep olmuş oluyor.

Tablo 10. Yaş ay retimi

Yıllar	Yaş ay retim (Ton)	Yıllar	Yaş ay retim (Ton)	Yıllar	Yaş ay retim (Ton)
2000	758.038	2008	1.100.257	2016	1.350.000
2001	824.946	2009	1.103.340	2017	1.300.000
2002	791.700	2010	1.305.566	2018	1.480.534
2003	869.000	2011	1.231.141	2019	1.407.448
2004	1.105.000	2012	1.250.000	2020	1.450.556
2005	1.192.004	2013	1.180.000	2021	1.453.964
2006	1.121.206	2014	1.266.311	2022	1.299.999
2007	1.145.321	2015	1.327.934	-	-

Kaynak: <https://www.caykur.gov.tr> ve <https://data.tuik.gov.tr/> E.T: 28.04.2023

Tablo 10’da goruldugu uzere, 2000 yılında 758 bin 38 ton iken, 2022 yılında 1 milyon 299 bin 999 ton yaş çay üretimi yapılmıştır. En dusuk yaş çay üretimi 2000 yılında yapılırken en yuksek çay üretimi 1 milyon 480 bin 534 ton ile 2018 yılında gerçekleşmiştir.

Tablo 11’de yaş çay üretiminden ne kadarlık bir yüzdeler kısmından kuru çay elde edildiğine dair oranlar verilmiştir. En düşük randıman %17,06’sı ile 2002 yılında en yüksek randıman ise %19,21 ile 2022 yılında elde edilmiştir.

Tablo 11. Yaş çay randıman oranı

Yıllar	Randıman Oranı (%)	Yıllar	Randıman Oranı (%)	Yıllar	Randıman Oranı (%)
2000	18,3	2008	19,04	2016	19,5
2001	17,32	2009	18,81	2017	19,07
2002	17,06	2010	18,04	2018	18,64
2003	17,69	2011	17,9	2019	18,81
2004	18,26	2012	18,88	2020	18,9
2005	18,2	2013	19,45	2021	19,03
2006	18,35	2014	18,84	2022	19,21
2007	18,48	2015	19,13	-	-

Kaynak: <https://www.caykur.gov.tr> E.T: 28.04.2023

Tablo 12. Kuru çay üretim miktarı

Yıllar	Kuru Çay Üretim (Ton)	Yıllar	Kuru Çay Üretim (Ton)	Yıllar	Kuru Çay Üretim (Ton)	Yıllar	Kuru Çay Üretim (Ton)
2000	138.721	2006	205.741	2012	236.000	2018	275.972
2001	142.880	2007	211.655	2013	229.510	2019	264.740
2002	135.065	2008	209.489	2014	238.573	2020	274.155
2003	153.727	2009	207.538	2015	254.034	2021	280.615
2004	205.530	2010	235.525	2016	263.250	2022	243.820
2005	216.945	2011	220.375	2017	247.910	-	-

Kaynak: <https://www.caykur.gov.tr> E.T: 28.04.2023

Tablo 12’de görüldüğü üzere kuru çay üretimi 2000 yılında 138 bin 721 olurken, 2022 yılında 243 bin 820 ton olmuştur. 2022 yılında kuru çay üretimi en yüksek seviyede iken en düşük kuru çay üretimi 2002 yılında 135 bin 65 ton ile gerçekleşmiştir.

Tablo 13’te görüldüğü üzere, organik çay üretici sayısı uygulamanın ilk başladığı yıllarda 135 kişi iken 2022 yılı itibariyle 12 bin 171 kişiye ulaşmıştır. Organik çay tarımı için ilk etapta ayrılan alan 378 dekar iken 2022 yılında 37 bin 564 dekar olmuştur. Organik çay üretimine baktığımızda ise ilk 2 yıl ürün elde edilmezken 2009 yılında 361 ton, 2022 yılında ise 37 bin 723 ton hasat gerçekleşmiştir.

Tablo 13. Organik ay verileri

Yıllar	Üretici Sayısı (Kişi)	aylık Alan (Dekar)	Organik Yaş ay Üretimi (Ton)
2007	135	378	-
2008	400	1.080	-
2009	1.434	3.558	361
2010	1.438	3.555	834
2011	1.448	3.557	1.743
2012	3.843	11.298	1.724
2013	9.758	28.768	1.732
2014	10.689	31.806	1.927
2015	11.224	34.665	7.381
2016	11.798	38.552	22.330
2017	11.943	38.808	25.509
2018	11.810	38.448	30.000
2019	11.827	33.062	31.005
2020	11.903	37.824	34.650
2021	12.072	37.839	37.615
2022	12.171	37.564	37.723

Kaynak: <https://www.caykur.gov.tr> E.T: 01.05.2023 ve <https://www.tarimorman.gov.tr> E.T: 01.05.2023

Tablo 14. 2023 Yılı çaylık alan ve üretici sayısı illere göre dağılımı

İller	aylık Alanı		Üretici (Kişi)	
	Dekar	%	Kişi	%
Rize	530.803	67,02	130.399	62,95
Trabzon	152.540	19,26	49.322	23,81
Artvin	91.929	11,61	19.903	9,61
Giresun- Ordu	16.712	2,11	7.522	3,63
Toplam	791.287	100	205.118	100

Kaynak: <https://www.caykur.gov.tr> E.T: 04.05.2024

Tablo 14’te görüldüğü üzere, Rize ilinde çaylık alan diğer tüm şehirlerin neredeyse 2 katı kadardır. Rize’de çaylık alanı 530 bin 803 dekar alan iken Trabzon’da 152 bin 540, Artvin’de 91 bin 929 ve Giresun ile Ordu toplamında ise 16 bin 712 dekarlık bir alandan oluşmaktadır. 130 bin 399 kişi Rize’de çay üretirken, Trabzon’da 49 bin 322, Artvin’de 19 bin 903 kişi ve Giresun-Ordu’da toplam üretici sayısı 7 bin 522 kişi olarak belirlenmiştir.

Tablo 15. 2023 Yılı ÇAYKUR ve Özel Sektör Fabrikaları İllere Göre Dağılımı

İller	ÇAYKUR Fabrikası	Özel Sektör Fabrikası
Rize	44	104
Trabzon	8	26
Artvin	4	2
Giresun- Ordu	1	12
Toplam	57	144

Kaynak: <https://www.caykur.gov.tr> E.T: 04.05.2023

Tablo 15’te görüldüğü üzere, üretilen çayların işlenmesi için gerekli fabrikaların iller bazındaki durumuna baktığımızda Rize ilinde 44 tane Çaykur fabrikası varken bunların 11 tanesi organik üretimi yaparken 33 tanesi normal çay üretimi yaparken, Trabzon da 8, Artvin de 4 ve Giresun da 1 tane fabrika bulunmaktadır. Özel sektöre ait fabrika sayılarında ise Rize ilinde 104, Trabzon 26, Artvin 2 ve Giresun- Ordu da 12 adet fabrika bulunmaktadır.

Tablo 16. 2022 Yılı ÇAYKUR ve Özel Sektör Çay Üretimleri

İller	Çaykur Yaş Çay Alım (Ton)	Özel Sektör Yaş Çay Alım (Ton)
Rize	409.603	485.637
Trabzon	82.987	163.990
Artvin	81.715	55.740
Giresun- Ordu	8.193	12.135
Toplam	582.497	717.502

Kaynak: <https://www.caykur.gov.tr> ve <https://data.tuik.gov.tr/> E.T: 04.05.2023

Tablo 16’da ÇAYKUR ve Özel sektör fabrikalarının alımını gerçekleştirdiği yaş çay miktarı üzerinde durulmuştur. ÇAYKUR’un Rize ilinde 409 bin 603 ton, Trabzon ilinde 82 bin 987 ton, Artvin ilinde 81 bin 715 ton, Giresun ilinde 8 bin 193 ton çay alımını gerçekleştirmiştir. Özel sektör çay alımlarını incelediğimizde ise Rize ilinde 485 bin 637 ton, Trabzon’da 163 bin 990, Artvin’de 55 bin 740 ton ve Giresun’da 12 bin 135 ton ile gerçekleşmiştir.

Tablo 17’de Rize’nin ilçelerindeki çay üretimi görülmektedir. Rize Merkezinde 215 bin 188, Ardeşen’de 136 bin 760 ton, Çayelin’de 133 bin 161 ton Hemşin’de 3 bin 514 ton olarak gerçekleşmiştir. Çaylık alanı en fazla olan yer yine şehir Merkezinde 126 bin 302 dekar iken onu takip eden ise 82 bin 938 ile Çayeli

olmuştur. En düşük çay üretiminin olduğu Hemşin çaylık alanında da beklendiği gibi 4 bin 417 dekar ile son sırada yer almıştır.

Tablo 17. 2022 Rize ilçeleri yaş çay üretim ve çaylık alanları

İlçeler	Üretim (Ton)	Çaylık Alanı (Dekar)
Merkez	215.188	126.302
Ardeşen	136.760	72.968
Çayeli	133.161	82.938
Pazar	110.085	66.476
Fındıklı	67.444	42.022
Kalkandere	64.596	40.496
Güneysu	54.626	39.108
İyidere	40.960	18.757
Derepazarı	39.503	19.391
İkizdere	6.154	4.417

Kaynak: <https://biruni.tuik.gov.tr> E.T: 05.05.2023

Tablo 18. 2022 Trabzon ilçeleri çay üretim verileri

İlçeler	Üretim (Ton)	Çaylık Alanı (Dekar)	İlçeler	Üretim (Ton)	Çaylık Alanı (Dekar)
Of	153.169	82.646	Köprübaşı	1.492	828
Hayrat	39.075	27.132	Çaykara	1.354	764
Sürmene	28.081	21.906	Beşikdüzü	1.123	861
Araklı	10.120	7.416	Çarşamba	331	89
Ortahisar	5.617	4.447	Yomra	284	266
Vakfikebir	3.868	3.564	Arsin	1	6
Dernekpazarı	2.462	2.555			

Kaynak: <https://biruni.tuik.gov.tr> E.T: 05.05.2023

Tablo 18’de Trabzon ilçelerindeki çay üretimini göstermektedir. En büyük kısmını Of ilçesi 153 bin 169 ton ile karşılarken, ona en yakın ilçeler 39 bin 75 tonla Hayrat, 28 bin 81 ton ile Sürmene olmuştur. En az üretimin gerçekleştiği ilçe ise 1 ton ile Arsin ilçesi olmuştur. Çaylık alanı en çok olan ilçe 82 bin 646 dekar ile Of olurken, onu 27 bin 132 dekar ile Hayrat takip etmiştir. En düşük çaylık alan 6 dekar ile Arsin ilçesinde vardır.

Tablo 19. Artvin ilçeleri çay üretim verileri

İlçeler	Üretim (Ton)	Çaylık Alanı (Dekar)
Hopa	44.675	25.278
Arhavi	36.339	24.804
Kemalpaşa	32.011	20.481
Borçka	24.430	21.259

Kaynak: <https://biruni.tuik.gov.tr> E.T: 05.05.2023

Tablo 19’da görüldüğü üzere, Artvin ilçelerinden Hopa’da 44 bin 675 ton, Arhavi’de 36 bin 339 ton, Kemalpaşa 32 bin 11 ton ve Borçka’da 24 bin 430 tonluk çay üretimi gerçekleşmektedir. Artvin’in 4 ilçesinde çaylık alanları birbirine yakın seyrederken, en çok çaylık alanı 25 bin 278 dekar ile Hopa ilçesinde, en az çaylık alanı 20 bin 481 dekar ile Kemalpaşa ilçesindedir.

Tablo 20. Yaş çay fiyatları

Yıllar	Nominal Yaş Çay Fiyatı (TL)	Reel Yaş Çay Fiyatı (TL)	Yıllar	Nominal Yaş Çay Fiyatı (TL)	Reel Yaş Çay Fiyatı (TL)
2000	0,16	0,12	2012	1,1	1,03
2001	0,25	0,18	2013	1,23	1,15
2002	0,32	0,26	2014	1,38	1,28
2003	0,4	0,34	2015	1,58	1,46
2004	0,46	0,42	2016	1,77	1,64
2005	0,52	0,47	2017	2	1,8
2006	0,57	0,53	2018	2,32	1,98
2007	0,64	0,6	2019	2,9	2,62
2008	0,74	0,67	2020	3,4	3,01
2009	0,79	0,75	2021	4	3,16
2010	0,89	0,83	2022	7	5,05
2011	0,98	0,90	2023	11,3	8,2

Kaynak: <https://www.caykur.gov.tr> E.T: 07.05.2023

Tablo 20’de yaş çay fiyatları nominal ve reel olarak verilmiştir. Nominal değer olarak çay için en düşük fiyat 0,16 TL ile 2000 yılında gerçekleşirken en yüksek fiyat 11,3 ile 2023 yılında gerçekleşmiştir. Reel yaş çay fiyatlarına baktığımızda en çok fiyatın düştüğü 8,2 TL ile 2023 yılı olurken fiyat düzeyinin en az eridiği yıl ise 0,12 ile 2000 yılında ortaya çıkmıştır.

Tablo 21. ÇAYKUR istihdam verileri

Yıllar	Memur		İşçi		Toplam
	Kadrolu	Sözleşmeli	Daimi	Geçici	
2005	180	805	1.464	14.924	17.373
2006	183	825	1.371	13.386	15.765
2007	189	1.140	1.331	15.175	17.835
2008	199	1.103	3.878	10.441	15.621
2009	198	1.064	3.686	9.838	14.786
2010	197	1.057	3.501	9.079	13.834
2011	240	1.170	3.423	8.467	13.300
2012	245	1.164	3.077	7.892	12.378
2013	251	1.142	2.772	7.219	11.384
2014	248	1.208	2.564	6.651	10.671
2015	244	1.178	2.151	8.987	12.560
2016	255	1.115	1.885	8.532	11.787
2017	249	1.106	1.706	8.875	11.936
2018	247	1.074	1.531	9.446	12.298
2019	392	910	1.391	4.084	6.777
2020	399	855	1.196	4.220	6.670
2021	412	797	1.042	4.242	6.493
2022	392	792	941	4.371	6.496

Kaynak: <https://www.caykur.gov.tr> E.T: 04.05.2023

Tablo 21’de ÇAYKUR’un 2005 yılından 2022 yılına kadar olan istihdam verileri ele alınmıştır. Memurlar kadrolu ve sözleşmeli olarak, işçiler ise geçici ve daimi olmak üzere 2’ye ayrılmıştır. En çok memur istihdamı 2014 yılında bin 456 olarak gerçekleşmiştir. En çok işçi istihdamı 16 bin 506 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 22’de görüldüğü üzere, Rize ilinde çaylık arazi verimine baktığımızda, en yüksek verim alınan yıl 1 dönümden bin 928 ton ile 2011 yılında, Trabzon ilinde çaylık arazi verimine baktığımızda, en yüksek verim alınan yıl 1 dönümde 2 bin 282 ile 2018 yılında, Artvin ilinde çaylık arazi verimine baktığımızda, en yüksek verim alınan yıl 1 dönümde bin 816 ile 2016 yılında, Giresun ilinde çaylık arazi verimine baktığımızda, en yüksek verim alınan yıl 1 dönümde bin 881 ile 2018 yılında, Ordu ilinde çaylık arazi verimine baktığımızda, en yüksek verim alınan yıl 1 dönümde bin 411 ile 2017 yılında gerçekleşmiştir.

Tablo 22. ay üretiminde verim

Yıllar	Rize (Kg/Dekar)	Trabzon (Kg/Dekar)	Artvin (Kg/Dekar)	Giresun (Kg/Dekar)	Ordu (Kg/Dekar)
2004	1634	1265	762	1032	254
2005	1774	1307	829	1239	250
2006	1711	1059	851	1168	224
2007	1743	1087	892	1180	227
2008	1681	1064	858	1270	500
2009	1665	1107	892	1320	509
2010	1768	1780	1463	1179	535
2011	1928	1189	718	1243	465
2012	1895	1066	1321	1429	1333
2013	1590	1518	1404	1189	1240
2014	1684	1775	1498	1069	840
2015	1747	1866	1606	1256	940
2016	1721	1920	1816	1532	1400
2017	1621	1532	1459	1473	1411
2018	1822	2282	1685	1881	545
2019	1716	2163	1599	1880	621
2020	1769	2206	1683	1825	552
2021	1767	2167	1743	1861	567
2022	1547	1884	1470	1634	478
Ortalama (Kg/Dekar)	1725	1591	1292	1403	678

Kaynak: <https://biruni.tuik.gov.tr> E.T: 07.05.2023

Tablo 23. Türkiye ay ihracat miktarı ve değeri

Yıllar	İhracat (Ton)	İhracat (Bin \$)	Yıllar	İhracat (Ton)	İhracat (Bin \$)	Yıllar	İhracat (Ton)	İhracat (Bin \$)
2000	6382	5782	2008	3191	11232	2016	6116	28585
2001	4817	4073	2009	2135	7754	2017	5177	24926
2002	4852	4782	2010	2191	9163	2018	3556	13041
2003	6711	6959	2011	2242	10367	2019	4362	16099
2004	5929	6857	2012	3161	12201	2020	4918	17824
2005	5769	7010	2013	4853	17716	2021	5814	21689
2006	2674	4500	2014	4631	20414			
2007	3330	5496	2015	5489	23614			

Kaynak: <https://www.fao.org> E.T: 13.05.2023

Tablo 23'te görüldüğü üzere, Türkiye'nin 2000-2021 arasında yapmış olduğu ihracat verileri incelendiğinde en yüksek ihracat 6 bin 711 ton ile 2003 yılında gerçekleşirken bu ihracatın değeri 6 milyon 959 bin dolar olmuştur. En düşük ihracat miktarı ise, 2 bin 135 ton ile 2009 yılında gerçekleşirken bu ihracattan elde edilen gelir 7 milyon 754 bin dolar olmuştur.

Tablo 24'te görüldüğü üzere, Türkiye'nin 2021 yılındaki ihracat yaptığı ülkeler incelendiğinde en çok çay ihracatını Belçika'ya 1 bin 688 ton ile yaparken bu ihracatın dolar karşılığı ise 6 milyon 895 bin dolar olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'nin ihracatının %63 kısmı buradaki 6 ülke; Belçika, Gürcistan, Almanya, Amerika, Kıbrıs ve Fransa ile gerçekleşmektedir.

Tablo 24. 2021 Yılı Türkiye çay ihracatı yaptığı ülkeler

Ülkeler	İhracat (Ton)	İhracat Değer (Bin \$)
Belçika	1688	6895
Gürcistan	905	283
Almanya	585	2835
ABD	287	1472
Kıbrıs	237	1146
Hollanda	235	969
Diğer Ülkeler	1877	8089

Kaynak: <https://www.fao.org> E.T: 13.05.2023

Tablo 25. Türkiye Çay İthalatı Miktarı ve Değeri

Yıllar	İthalat (Ton)	İthalat (Bin \$)	Yıllar	İthalat (Ton)	İthalat (Bin \$)
2000	4778	7934	2011	8066	17732
2001	5365	8375	2012	5158	13710
2002	1539	2684	2013	5879	17554
2003	2455	3941	2014	5480	16045
2004	2872	5205	2015	5670	17015
2005	3315	6438	2016	15238	41089
2006	3821	7735	2017	22076	59929
2007	3511	8158	2018	15635	38911
2008	4305	11322	2019	19517	40854
2009	5361	13538	2020	21876	44366
2010	8618	21530	2021	19870	41531

Kaynak: <https://www.fao.org> E.T: 13.05.2023

Tablo 25’te çay ithalatı verileri incelendiğinde, Türkiye en yüksek ithalatını 2017 yılında 22 bin 076 ton ile gerçekleştirirken bu ithalatın değeri ise 59 milyon 929 bin dolar, en düşük ithalatını bin 539 ton ve bunun değeri ise 2 milyon 684 bin dolara olarak gerçekleştirmiştir.

Tablo 26. 2021 Yılı Türkiye çay ithalat yaptığı ülkeler

Ülkeler	İthalat (Ton)	İthalat Değer (\$)
Sri Lanka	13208	28264
İran	2623	3085
Kenya	1972	4269
Hindistan	1253	2993
Vietnam	189	381
Çin	114	542
Diğer Ülkeler	511	1997

Kaynak: <https://www.fao.org> E.T: 13.05.2023

Tablo 26 incelendiğinde Türkiye en çok çay ithalatı Sri Lanka’dan 13 bin 208 ton ile yaparken bu ithalatın dolar karşılığı ise 28 milyon 264 bin olarak gerçekleşmiştir. Türkiye’nin ithalatının %98,8’i kısmı buradaki 6 ülke; Sri Lanka, İran, Kenya, Hindistan, Vietnam ve Çin ile gerçekleşmektedir.

2. KALKINMA VE ÇAY TARIMININ EKONOMİK ETKİLERİ

Bu bölümde, kalkınma kavramı, kırsal kalkınma, kalkınmayı etkileyen unsurlar, arazi toplulaştırması, çay tarımı gelir etkisi, çay tarımı istihdam etkisi ile Hollanda hastalığına değinilmektedir.

2.1. Kalkınma Kavramı

İktisat tarihinde birçok dönüm noktası olduğu görülmektedir. Sanayi devrimi, 1930 dünya ekonomik bunalımı ve 2. Dünya savaşı bu dönüm noktaları arasında en önemlileridir. Yaşanan bu gelişmeler zamanla iktisadi hayata dair tüm dengeleri değiştirmiş, büyüme ve kalkınma kavramları makroekonomik bir terim olarak karşımıza çıkmasına neden olmuştur (Dinler, 2004: 537). Her ülkenin iktisadi sosyal ve siyasal yapıları, doğal kaynakları, eğitim düzeyleri farklı olduğundan iktisadi kalkınmayı değişmez bir tanıma dayandırmak, bütün ülkeleri aynı biçimde varsaymak imkânsızdır. Bazı iktisatçılar kendi görüşlerini yansıtan tanımlar yapmışlardır. Tanımlar arttıkça o bilimin doğruluğu ve etkinliği azalabilmektedir (Konık, 1995: 2). Dolayısıyla kalkınma, söz konusu ülkede niteliksel ve niceliksel açıdan gerçekleşen olumlu gelişmeleri ifade etmektedir. Nitelik bakımından gelir dağılımı, nüfus yapısı, sosyal refah gibi durumları temel alırken; nicelik bakımından söz konusu ülkenin gayri safi milli hasılasının büyüklüğünü temel almaktadır (Sevinç, 2010: 40).

2.2. Kırsal Kalkınma

Kırsal kalkınma ilk olarak Birleşmiş Milletler Örgütüncé dillendirilen “toplum kalkınması” olarak dillendirilen bu tanımda; toplumun niteliği kırsal olup olmadığını belirtmeksizin konuya genel bir açıdan yaklaştığı görülmektedir. Kırsal kalkınma, küçük toplulukların içinde buldukları ekonomik, toplumsal ve kültürel koşulları iyileştirmek amacıyla giriştikleri çabaların devletin bu konudaki çabalarıyla birleştirildiği süreçtir (Gülçubuk ve Karabıyık, 2002). Kırsal kalkınma temel amaç, kırsal alanların varlığının devam ettirilmesi, kırsal ile kent arasındaki farklılıkların azaltılması, doğal kaynak potansiyelinin ortaya çıkarılmasını amaç edinmiştir. Kırsal kalkınma, sağlanmak istenen bölge için en önemli unsurlardan biri tarımsal üretimdir.

Ele alınan illerde en önemli tarımsal üretim faaliyeti çay tarımıdır. Çay tarımında ne kadar önemli gelişmeler sağlanırsa kırsal kalkınmaya o kadar katkı sağlayacaktır.

2.3. Kalkınmayı Etkileyen Unsurlar

Kalkınma etkileyen unsurlar olarak insan faktörü, doğal kaynaklar, sağlık ve eğitim unsurları açıklanmaya çalışılmıştır.

2.3.1. Doğal Kaynaklar

Ülkeler arası doğal kaynak dağılımlarına bakıldığında doğal kaynakların hem kalitesi hem de miktarlarında farklılıklar olduğu bilinmektedir. Ülkelerin doğal kaynak açısından şanslı olmaları kalkınmalarını daha hızlı gerçekleştirme imkânı sunar (Pekin, 1995: 17-18). Çay üretiminin gerçekleştirilmesi için önce üretim yapılacak arazi açısından illerin buna uygun olması gerekmektedir. Araştırma yaptığımız illerimizde çay üretimi için elverişli konumda olmasından ötürü çay ile kalkınma gerçekleştirilebilmesi açısından ilk aşama olduğunu belirtebiliriz.

2.3.2. İnsan Faktörü

İnsan faktörü kalkınmanın sürecinin sosyal boyutunda olmasına karşın üretimin en önemli girdisi olarak ekonomik gelişmeye de katkı sağlamaktadır. Gelişmiş insan gücü, ekonomik kaynakların verimli kullanımını sağlayarak üretimi artırabilmektedir (UNDP, 1996: 76). Çay üretimi yapabilmek için öncelikle elverişli toprağa sahip olduğumuzda bu toprağı işlememiz için öncelikle insan gücüne ihtiyacımız olacaktır aksi takdirde sadece boş bir toprağa sahip oluruz ve herhangi bir ekonomik kazanç sağlanmayabilir.

2.3.3. Eğitim

Bir ülkenin gelişmişlik düzeyi ülkede yaşamını sürdüren bireylerin kaliteli ve sürekli almış oldukları eğitimin neticesinde kazandıkları bilgi, beceri sayesinde ekonomik kalkınmaya sağladıkları katkıya bağlıdır (Çakmak, 2018: 33). Eğitim seviyesi yüksek olan insanlar yapacakları üretimden önce gerekli araştırmalarını yapıp arazisinde nasıl çay üretimi yapılabileceğini öğrendikten sonra üretimine başlayacaktır. Ancak eğitim düzeyi daha düşük olanlar çay üretimi için tecrübeye

dayalı eskilerinden gördüğü şekilde bir bilimsel altyapısı olmayan bir üretimi tercih etmektedir.

2.3.4. Sağlık

Kalkınmanın süreklilik kazanabilmesi için, toplum üyelerinin sağlıklı olması ile mümkün hale gelebilecektir. Sağlık faktörü toplumların devamlılığı açısından son derece gereklidir. Topluluktaki insanlar sağlıklı olmadığı sürece insanların iyi olanaklara sahip olmaları, iyi bir eğitim almış olmaları hiçbir anlam ifade etmeyecektir. Üretim için emek gereklidir ve bu emeği ortaya koyacak işçinin sağlıksız ve iş göremez durumda olması, iş görse bile sağlık sebeplerinden ötürü verimliliğin düşük olması üretimi etkileyerek üreticinin kazancını olumsuz etkileyebilir.

2.4. Arazi Toplulaştırma

Genel anlamda arazi toplulaştırması, dağınık ve parçalı halde bulunan tarım arazilerinin herhangi bir yöntemle optimum büyüklüğe ulaştırılması olarak tanımlanmaktadır. Bu uygulamadaki amaç tarım arazilerinde rasyonel çalışmayı engelleyen teknik, ekonomik ve sosyal sorunların ortadan kaldırarak tarım sektörü çalışanlarına arazi sahiplerinin yaşam standardını yükseltmektir. Aynı kişi veya üretici ailesine ait bölünmüş arazi parçalarının hisselerinin bir araya muntazam arazi şekilleri halinde birleştirilmesi dar anlamda arazi toplulaştırılması olarak tanımlanmıştır. Tarla içi geliştirme hizmetleri ile çeşitli kullanım planlamaların da uygulamaya konulduğu arazi toplulaştırması işlemlerine de geniş anlamli arazi toplulaştırması adı verilmektedir (Takka, 1993: 1).

Çay üretimi açısından bu işlem yorumlandığında, çay üretimi büyük bir alanda genelde bir hisse sahibi yaşı büyük bir babaya ait olan arazilerde toplanırken, aile büyüğünün vefat etmesi veya mirasını paylaşırması sonucu arazinin bölünmesi durumu ortaya çıkmaktadır. Mirasçılarının arazileri kendilerine kaldığında üretimlerinde azalma durumu söz konusu olduğunu tespit etmeleri sonucunda arazilerini toplulaştırma işlemine başvurabilmektedirler.

2.5. ay Tarımı Gelir Etkisi

ay üretimi başlarda kısıtlı bir alanda ilkel yöntemlerle (el ile toplama) yapılırken aya verilen değerin artması ile arazi sahipleri çay üretim alanını arttırarak çaydan elde edilecek gelirlerini arttırmayı hedeflemişlerdir. ay tarımı arazi sahipleri açısından bir gelir kalemi oluşturmaktadır. Ayrıca arazisi olmayan kişiler yarıcılık faaliyetiyle birlikte gelir elde etmektedirler. Yine çaylık arazisi bulunan üreticilerin çay hasat faaliyetini kendi yapmayıp işçi tutması da işçiler adına bir gelir kaynağı oluşturmaktadır. ay tarımı için gerekli teçhizatın satışını yapan işletmeler de gelir elde etmektedir.

2.6. ay Tarımı İstihdam Etkisi

ay üretimi sonucu ortaya çıkan bir diğer ekonomik etki istihdam olarak karşımıza çıkmaktadır. ay üretiminin istihdam üzerinde etkisi, aile fertlerinin istihdamı ve çalıştırılan işgücü istihdamı olmuştur. Bölgede ay haşatında kadın emeğinin yoğun olarak kullanılmaktadır. Bir diğer istihdam, çaylık araziler için budama faaliyetlerin yapılması için işletme kuran işverenlerin budama işlerini yapması için işgücü istihdam etmesidir. Üretilen ayların işlenmesi için kurulan fabrikaların üretim faaliyetini yerine getirebilmesi için işgücü talep etmesi bir diğer istihdam etkisi olmuştur. ay üretiminde gerekli teçhizatın temin edilmesi için açılan işletmelerde yine işgücü çalıştırılacak olması dolaylı yoldan da olsa çay üretiminin istihdam oluşturma etkisinden söz edilebilir. Ancak genel olarak çay üretiminde istihdam edilenlerin çoğunluğu geçici işçi statüsündedir.

2.7. Hollanda Hastalığı

Hollanda hastalığı terimi ilk kez The Economic Dergisi tarafından kullanılmıştır (Spence, 2011: 110). Hollanda hastalığı, ani zenginleşme kaynağına kavuşan bir ekonomide mevcut üretim faktörlerinin diğer üretim alanlarından çekilip yeni kaynağa yönelmesi sonucunda toplam üretim azalmasına denir. İlk olarak 1960'lı yıllarda Hollanda'da doğal gaz bulunması sonucunda gözlemlendiği için Hollanda hastalığı adını almıştır (Aali, 2012: 33).

ay üretiminin yoğun yapıldığı Rize ilimizde bu hastalığı yaşamakta olduğunu aktarmamız yanlış olmayacaktır. Batum'a giden heyetin yaptığı incelemeler

neticesinde Rize ilinin çay yetişme için uygun olacağı belirtilerek Zihni Derin önderliğinde kurulan ‘‘Bahçe Kültürleri İstasyonu’’ ile çay üretim faaliyetleri başlamıştır. Bu bölgede başlayan üretim ile yayılmasıyla birlikte üretim artışı olmuş ve bu üretim için yeni fabrika ihtiyaçları ortaya çıkmıştır. Yoğun ay fabrikalarının açılmasıyla birlikte üretim çay tarımına yayılmıŐtır. Diğer sanayi kollarına önem verilmemesi sanayileŐmeyi olumsuz etkilemiŐtir.

3. ÇAY TARIMININ EKONOMİK KATKISI: RİZE, TRABZON VE ARTVIN İLLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Bu bölümde literatür taraması, araştırma yapılan alanlar hakkında bilgiler, araştırmanın amacı, önemi, kapsamı ve sınırlılıkları, hipotezler, yöntem ve analizler, araştırmanın bulguları, tanımlayıcı istatistikler ve ki kare analiz sonuçlarına yer verilmiştir.

3.1. Literatür Araştırması

Çalışmanın bu kısmında, konu ile ilgili daha önce yapılmış olan literatür incelemesine değinilmiş ve tablo 1’de literatür özetine yer verilmiştir.

Bilgeç (2024), Yaş çay işleyicilerinin Kırsal Kalkınma Yatırım Destekleme Programından yararlanma durumlarını tespit etmek amacıyla yapılmıştır. Araştırmanın materyalini Rize ilinde proje kapsamında faaliyet gösteren ve destek alan 17 özel yaş çay işleyicisi ile yüz yüze yapılan anketlerden elde edilen veriler oluşturmaktadır. Verilen desteklerin etkisini belirleyebilmek için” farkın fark yöntemi” kullanılmıştır. Verilen yatırım desteklerinin yaş çay işleyicileri üzerinden iyi düzeyde olduğu belirlenmiştir Destek programıyla ilgili prosedürlerin azaltılması ve hızlandırılması, desteğin çeşitlendirilmesi ile daha fazla işletmenin yararlanmasının sağlanacağı, ayrıca piyasadaki spekülasyon fiyat artışlarını da önlemeye yönelik tedbir alınması sektörü olumlu yönde etkileyecektir.

Tatoğlu (2024), Çay Dünya ticaretinde önemli bir yere sahiptir. Çalışmanın amacı Rize iliyle bütünleşen ve anılan çay bitkisinin markalaşma sürecine katkısını araştırmaktır. Çalışmada belge inceleme yöntemi kullanılmıştır. Sonuç olarak ülkemizdeki marka şehirler ve faaliyetleri incelenmiş ve Rize ili çay ile nasıl marka şehir olabilir konusu araştırılmıştır. Şehrin değişime ve gelişime açık potansiyelinin çay ile ön plana çıkarılabileceği ortaya çıkmıştır. Bunun yanında doğal ve coğrafi güzelliklerin şehrin tanıtımına katkı yapacağı fakat çayın ana unsur olduğu görülmüştür.

Taşan (2023), Bu çalışma coğrafi işaretleme ile Rize çayı arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu çalışma Rize Çayının coğrafi işaret tescili almış olmasına rağmen neden coğrafi işaretli çay üretimine geçilmediğini ortaya koymaktadır. Bu konudaki temel eksiklerin etkin bir yönetim ve denetim bütünlüğünün sağlanamaması

olmasından hareketle, bu engellerin aşılması durumunda Rize Çayında coğrafi işaret tescilinin ekonomik getirilerine dair öneriler geliştirilmiştir.

Aksoylu (2023), Çay üreticileri ve çay hasadında çalışan mevsimlik işçilerin karşılaştıkları sorunların ortaya konulması amacıyla gerçekleştirilmiştir. Rize, Trabzon ve Artvin illerinde 302 çay üreticisi ve 176 çay işçisine anket çalışması yapılmıştır. SPSS programına aktarılan bu veriler sonucunda, üreticilerin karşılaştığı sorunlar; ÇAYKUR'un kota ve kontenjan uygulaması, yaş çay satışı, özel sektör yaş çay alım fiyatı ve engebeli arazi yapısıdır. İşçilerin karşılaştığı sorunlar; ücretlerin düşük olması, kayıt dışılık ve arazi koşullarından kaynaklı zorluklar olarak tespit edilmiştir.

Kara (2022), Türkiye'de çay kooperatiflerinin kurumsallığı ve kooperatif bilinci ortaya koymak amacıyla hazırlanan bu çalışma, sonucunda kurumsal yönetişimin uygulanabilirliğini ilişki önemli sonuçlar vereceği düşünülmektedir. Araştırma verileri anket yoluyla toplanıp, SPSS programı ile analiz edilmiştir. Analiz sonucunda kooperatifçilik bilinci ve ortaklık katılımının kurumsal yönetim algısını pozitif yönlü olarak etkilediği; kurumsal yönetim algısının algılanan kooperatif başarısını pozitif yönlü olarak etkilediği belirlenmiştir.

Karayar (2019), Çay tarımı yapan işletmelerin etkinlik düzeyleri ve birim yaş çay üretim maliyetlerini tespit etmek amacıyla gerçekleştirilen bu çalışma Rize, Trabzon ve Artvin illerinde sırasıyla 100, 70, 50 kişiyle anket çalışması yapılmıştır. Maliyet analizi yapılan çalışmada, Çalışma sonuçlarına göre işletmelerin %66,8 etkin olarak faaliyet gösterirken, %33,2'si etkin çalışmamaktadır ve 1 kg yaş çayın maliyeti 2,019 TL'dir.

Keskin (2019), Organik çay tarımı ile ilgili gerçekleştirilmiş olan bu çalışma, çay üreticilerinin, organik çay üretimi ile ilgili yönelimleri, müstahsillerin sosyoekonomik nitelikleri ile kadın ve erkeğin çay tarımı üzerindeki rolleri incelenmiştir. Çalışma verileri, çay tarımının yoğun bir şekilde yapılmış olduğu Rize ilindeki 165 çay müstahsili ile anket görüşmesi gerçekleştirilerek elde edilmiş olup, toplanan verilerin analizinde SPSS programından yararlanılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına kısaca değinildiğinde, organik çay tarımı ile ilgili, bölge halkına eğitim verilmesi gerektiği ve halihazırda organik çay üretimi yapan çiftçilerin bilgi ve tecrübelerinin, diğer müstahsillere aktarılması gerektiği ifade edilmiştir.

Uzun (2019), Bu araştırmada, Hopa ilçe merkezinde çay tarımında çalışan ücretsiz aile işçisi kadınların sosyal ve ekonomik yapılarının incelenmesi ve sorunlarının ortaya koyulması amaçlanmıştır. Kendi toprağında çalışan kadınlar ile görüşmeler yapılarak veriler elde edilmiştir. Araştırma sonucunda, elde edilen verilere göre kadınlar tarımsal üretim ve hane içerisinde, artı değer yaratmakta ancak karşılığında herhangi bir ücret almamakta ve gereken değeri görmemektedir.

Yılmaz (2019), 2018 yılı verilerine göre Türkiye’de üretilen çayın %80,68’i Rize ilinde üretilmiştir. Bu sebeple, araştırma alanı için Rize’nin ilçelerinden biri olan Kalkandere seçilmiştir. Çalışmanın amacı, Rize’nin tüm tarım alanlarının %93,2’sini oluşturan ve bölgenin en önemli tarım bitkisi olan çayın, araştırma sahası olarak seçilen Kalkandere ilçesindeki durumunu incelemiştir. Araştırma verileri 123 çay üreticiyle yapılan yüz yüze anket ile elde edilmiştir. İşletmeler için çay üretiminin karlı bir üretim dalı olmadığı sonucuna varılırken, İstihdama katkısı olabilecek çay fabrikalarının çalışması gibi sonuçlara varılmıştır.

Bozok ve Erz (2018), lke ekonomilerinde çay, sadece tarımsal bir ürün olmanın ötesinde bir kültür ögesidir. Farklı ülkelerde sunum ritüelleriyle, gelenekleriyle bir sanat ve yiyecek servisinin önemli bir parçası olan ayı hem üreten hem de tüketen ülkeler ulusal kimliklerinin bir parçası olarak kabul etmişlerdir. Bu özellikleriyle de çay, sürdürülebilir ve doğaya dayalı vre dostu turizm anlayışı çerçevesinde değerlendirilebilecek ve niş pazara sunulacak bir ürün olabilmektedir. Diğer taraftan Türkiye’nin 2023 Turizm Stratejisi incelendiğinde, turistik ürün çeşitlendirme ve kırsal turizmin geliştirilmesi konularına vurgu yapıldığı görülmektedir. Bu bağlamda da özellikle çayın ekim alanları olan Karadeniz Bölgesi’nin kırsal alanlarında kırsal turizmi tamamlayıcı önemli bir turizm aktörü olarak çay turizmi gelişim gösterebilir. Türkiye’de çay turizminin yenilikçi bir turizm çeşidi olarak uygulanması, Türk ayının ve Türk ay kültürünün dünyada tanıtılmasını sağlamasının yanı sıra ekonomik olarak da çay yetiştirilen bölgelere önemli katma değerler sunacak potansiyele sahiptir.

Engin (2017), Günümüz ekonomilerinde çalışanların önemli bölümü tarım kesiminde istihdam edilmektedir. Ülkemizde de durum aynıdır. Tarım kesiminin kendine özgü koşulları nedeniyle birçok sorunlar ortaya çıkarmakta, bu sorunların başında ekonomik güç ve mevsimlik işçi sorunu gelmektedir. Tarım kesiminde çalışma koşullarının en

kötü olduğu çalışma biçimini mevsimlik işçiliktir. Çay tarımı; çalışma koşullarının zorluğu, ürünün belli bir sürede toplanma gerekliliği, çalışmanın büyük kısmının arazide gerçekleşmesi, iklim koşullarından etkilenme gibi zorunlu nedenlerle geçici ve mevsimlik işçi istihdamını beraberinde getirmektedir. Bu çalışmada, sektördeki göç sorunu çay hasadı örneği üzerinden Gürcü işçilerin çalışma koşullarını ve iş ilişkilerini -ücret, barınma, yemek, iş güvenliği, sağlık gibi sorunlar açısında incelenmeye çalışılacaktır.

Onurlubaş vd. (2017), Tokat merkez ilçede ikamet eden tüketicilerin çay tüketimine ilişkin verilere yer verilmiştir. Örnek hacminin belirlenmesinde oransal örnekleme yöntemi kullanılmıştır. 272 kişiyle yüz yüze görüşülerek elde edilen anket verileri çalışmanın ana materyalini oluşturulmuştur. Araştırmada; tüketicilerin %45,59'unun aylık ortalama 0,5-1 kg arasında çay tükettikleri, tamamına yakının (%92,65) siyah çay tükettiği, %76,10'u çayı sıcak tüketirken, %59,19'unun çayı şekerli tüketmeyi tercih ettiği, %84,19'unun en fazla kış mevsiminde çay içtiği belirlenmiştir. araştırmaya ait ilginç sonuç ise; tüketicilerin eğitim durumları incelendiğinde lisans mezunu olanların diğerlerine oranla daha fazla olmasına karşın (%30,15), tüketicilerin %26,84'ünün çay satın alırken son kullanma tarihine bakmadığı ve %80,88'inin „Alo Gıda Hattı“ numarasını bilmediği tespit edilmiştir. Ayrıca elde edilen veriler uygun analiz yöntemleri kullanılarak analiz edilerek yorumlanacaktır.

Tufanoğlu (2017), “Türkiye'de Çay Üretimi, Tüketimi ve Sorunları” isimli çalışmasında çayın bölge ekonomisindeki yerini vurgulamayı amaçlamıştır. Araştırmaya ait verileri ilgili kitap, dergi ve akademik çalışmalardan sağlamıştır. Türkiye’de yalnızca Doğu Karadeniz Bölgesinde yetişme olanağı olan ve bölge ekonomisine büyük katkı sağlayan çay bitkisinin önemini vurgulamıştır. Ayrıca çay bitkisinin bölge halkına sağladığı istihdam ve ithalat ihracat gibi alanlardaki katkılarından bahsetmiştir. Çayın üretim alanlarının denetlenmesi, çay bahçelerinin gençleştirilmesi ve üreticilerin bilinçlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca dünyada çay tüketimi olmayan bölgelere çay tanıtımı yapılması gerektiğini vurgulamıştır.

Yılmaz (2015), Bu çalışma çay sektöründe iktisadi devlet teşekkülü olarak faaliyet gösteren ÇAYKUR'un özelleştirilmesi ve bu özelleştirme nasıl ortaya konulacağı

amacıyla yapılmıştır. araştırma sonucuna göre, ÇAYKUR'un lider konumda olmasından dolayı tam bir özelleştirmeye gidilemeyeceği ve en iyi yöntemin kamu-özel sektör ortaklığı modeli olacağı sonucu çıkarılmıştır.

Erkan (2013), Araştırmanın amacı, çay sektöründe tercih edilen işletme olmak için müşteri odaklı olmayı amaç edinen ve müşterilerle uzun vadeli çalışmayı hedefleyen, pazarlama anlayışı çerçevesinde bunu uygulamak isteyen ve uygulayan işletmelere farklı bir bakış açısı getirmektir. 450 kişiye yüz yüze anket uygulanmış ve veriler SPSS programına aktarılmıştır. yapılan araştırma sonucunda tüketicinin çay tercihinde nelerden etkilendiği ve çay işletmelerinin yeni ürün geliştirmede nelere önem vermeleri gerektiği ve bunu da yaparken nelere dikkat etmesi gerektiği bulunmuştur.

Özcan ve Yazıcıoğlu (2013), Çalışmasında çayın Rize yöresinde sosyo-ekonomik yapının en önemli unsuru olduğunu belirtmişlerdir. Rize halkının refah seviyesinin artırılması, yaşam kalitesinin yükseltilmesi ve göçün engellene bilmesi için çay yetiştiriciliğinin, çay işleme sanayinin ve pazarlama sektörünün sorunlarının kısa ve uzun vadeli olarak çözülerek sektöre günümüz koşullarına uygun dinamizmin kazandırılması gerektiğini belirtmişlerdir.

Kılıç vd. (2012), " Çay Tüketiminde Tüketici Davranışlarının Belirlenmesi " adlı çalışmada siyah çay tüketim tercihleri ve davranışlarını tespit etmek üzere Samsun ili Atakum ilçesinde bulunan 150 haneyle anket yapmışlardır. Çalışmada hanelerin tükettikleri çay miktarları ile sosyo-demografik özellikleri arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla ki-kare testi uygulamışlardır. Yapılan anket sonucunda, hanelerin kişi başına yıllık tükettikleri çay miktarının 3,26 kg olduğunu belirlemişlerdir. Elde edilen bulgulara göre, hanelerin %61'inin aylık çay tüketim miktarının 1000 gramın üzerinde olduğunu tespit etmişlerdir. Bireylerin çay satın almalarında en çok fiyat faktörüne önem verdiklerini saptamışlardır. Bireylerin %63'ü çay fiyatlarını normal bulurken, %37'sinin pahalı bulduğu sonucuna varmışlardır. Çay satın alan tüketicilerin %89'unun 500 ve 1000 gramlık ambalajlara öncelik verdiğini tespit etmişlerdir. Bireylerin %75,3'ünün her zaman aynı markayı tercih ettiğini, %24,7'sinin ise marka değişikliğine gittiğini saptamışlardır. Tüketicilerin markaya bağlılıklarını sağlayan en önemli unsurun kalite olduğu sonucuna varmışlardır.

Enginyurt (2006), Bu çalışmada, çay sektörüne ilişkin kapsamlı ve bir analiz yapılmış ve finansal analiz teknikleri anlatılmıştır. Sonuç olarak sektör içinde gerek üretim gerekse satış konusunda çok önemli bir konumda olan Çaykur A.S. günümüzde finansal yönden de çok kuvvetlenmiş ve geleceğe yönelik olarak önemli bir potansiyel taşıyor hale gelmiştir.

Güngör (2005), Çalışmada amaç çay üretiminin Rize, Trabzon ve Artvin illerine olan katkısını tespit etmektir. Çayın bölge açısından en önemli gelir ve istihdam alanı olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte, Türkiye'nin dünyada çay üretiminde ilk sıralarda olmasına rağmen net ihracatçı olmadığını, bunun sebebinin ise üretim maliyetinin yüksek olması ve ürün çeşitliliğinin olmamasından kaynaklandığını belirtmiştir. Bununla birlikte Türkiye'de yalnızca iç tüketim için gayret edildiğini vurgulamıştır.

Torun ve Taluğ (2005), tarafından yapılan "Çay Budama Projesi Kapsamında Üreticilerin Kullandıkları Bilgi Kaynakları" araştırmanın temel amacı, çay bahçelerinin geliştirilmesi ve kaliteli çay üretiminin temini amacıyla yapılan gençleştirme budamasında üreticilerin deneyimi, budama yaparken dikkat edilen hususlar, uygulanan budama yöntemleri ve üreticilerin yararlandıkları bilgi kaynaklarını belirlemektir. Araştırma sonuçları üreticilerin budama konusunda yeterli deneyime sahip olduklarını ve budamada başarıyı artıran faktörlerin çoğuna önem verdiklerini göstermiştir.

Koday (2000), Bu çalışmada çay bitkisinin ülkemizde yetiştirilme alanları, yetiştirilmesi için lüzumlu bitki gereksinimleri, çay işleme gerçekleştirecek tesis durumları ve çay sektörünün istihdam değerleri üzerine coğrafi açıdan bir değerlendirme yapıp durum analiz edilip değerlendirilmiştir.

Kadioğlu (1996), Trabzon'un Vakfikebir ilçesinde çay tarımını incelemek amacıyla yapılmış olan bu çalışmada, 1958 yılından itibaren önem kazanmaya başlamış önemli bir ekonomik gelir kaynağıdır. Devletin teşvikleriyle beraber ilçede kısa sürede önemli bir yayılım göstermeye başlayan çay tarımı alternatif ekonomik gelir kaynakları arasında ilk sıraya yerleşmiştir.

Dağdemir (1993), Araştırmanın amacı Rize Çayeli ilçesinde çay üretiminde girdi ve maliyeti tespit etmek amacıyla yapılmıştır. Anket yöntemi kullanılarak yapılan çalışmada, Bölgede çaylıklar iyileştirilmeli, gübre konusunda üreticiye yardımcı olunmalı ve yaş çay alımlarında çay yaprakları iyi kontrol edilmelidir

Keskin (1989), Bu çalışma Türkiye’de uygulanan çay politikasını incelemek amacıyla yapılmıştır. Çay devletin belirlemiş olduğu alanlarda ve zaman zaman çay üretimine sınırlamalar getirilmiştir. Dönemlere göre değişen fiyat ve çay alım politikaları üreticileri etkilemiş olduğu ve Türkiye’nin çay politikasının politik etkilerden kurtularak ekonomik prensipler çerçevesinde yönlendirilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.

Tablo 27. Literatür özeti

Yazar/Yıl	Yöntem ve Analiz	Sonuç
Bilgeç (2024)	Son 5 yılda desteklemeden yararlanan 17 üreticiyle anket	Destekleme prosedürlerin azaltılması ve fiyat spekülatif fiyat artışlarının önüne geçilmesi sektörü olumlu yönde etkileyeceğine gibi çıktılara ulaşıldı.
Tatoğlu (2024)	Anket	Doğal ve coğrafi özellikleri Rize’nin marka şehir olması için önemli olacağı ama çay ana unsur olarak karşımıza çıkmıştır.
Aksoylu (2023)	302 Çay üreticisi ve 176 çay işçisi	Üreticilerin sorunları; ÇAYKUR kontenjan, özel sektör yaş çay alım fiyatı ve engebeli arazi yapısıdır. İşçilerin karşılaştığı sorunlar; ücretlerin düşük olması, kayıt dışılık ve arazi koşullarından kaynaklı zorluklar
Taşan (2023)	Anket	Coğrafi işaretleme faaliyetleri henüz tüm firmalar tarafından gerçekleştirilmemiştir bundan ötürü tescilli ürünler raflardaki yerlerini alamamıştır. Coğrafi işaret tescilinden faydalanmak için etkin denetim ve yönetim mekanizması olması gerektiği sonucuna varılmıştır.
Kara (2022)	411 Anket	Analiz sonucunda kooperatifçilik bilinci ve ortakların katılımının kurumsal yönetim algısını pozitif yönlü olarak etkilediği ve bunun da çay sektörüne olumlu şekilde yansıtılabileceğine ulaşıldı.

Tablo 27 (Devamı). Literatür özeti

Karayar (2019)	220 Anket ve Maliyet Analizi	İşletmelerin %66,8 etkin olarak faaliyet gösterirken, %33,2'si etkin çalışmamaktadır ve 1 kg yaş çayın maliyeti 2,019 TL'dir.
Keskin (2019)	Organik ve konvansiyonel üreticiler ile 165 Anket	Organik çay tarımı ile ilgili, bölge halkına eğitim verilmesi gerektiği ve halihazırda organik çay üretimi yapan çiftçilerin bilgi ve tecrübelerinin, diğer müstahsillere aktarılması gerektiği ifade edilmiştir.
Uzun (2019)	Anket	Kadın işçilerin hane içerisinde çay tarımında etkin rol almakta olduğu ancak bunun karşılığında ücret alamadıklarına ulaşıldı.
Yılmaz (2019)	123 Anket	İşletmeler için çay üretiminin karlı bir üretim dalı olmadığı sonucuna varılırken, çay fabrikalarının istihdama katkısı olabileceğine düşünüldü.
Bozok ve Eröz (2018)	Dünya ve Türkiye çay üretim miktarı, çaylık alanı, üretici sayısı ve Yerli ve Yabancı turist verileri	Türkiye'de Rize ilinin bir çay turizmi destinasyonu olarak gelişimi ve markalaşması için oldukça yüksek bir potansiyele sahip olduğunu görülmüştür.
Onurlubaş, vd. (2017)	272 Anket	Tokat merkez ilçesinde çayın sevildiği ancak sevme sebeplerinin herkes için farklılık gösterdiği tespit edilmiştir.
Tufanoğlu (2017)	Kitap, dergi, makale ve tezlerden alınan bilgiler	Çay bitkisinin Dünya ve Türkiye ekonomisi için oldukça önemli bir tarım ürünü olduğu ortaya konulmuştur.
Torun ve Taluğ (2015)	13 köyden tabakalı örneklem ile 130 çiftçi anketi	Üreticilerin budama faaliyetine önem verdiğini ve budama faaliyeti konusunda bilgi sahibi olduklarını, budamanın yoğun olarak yapıldığı ve budama işlemine hakim olmaları aile büyüklerinden edindikleri bilgi yardımıyla gerçekleştiğine ulaşıldı.
Yılmaz (2015)	-	ÇAYKUR'un lider konumda olmasından dolayı tam bir özelleştirmeye gidilemeyeceği ve en iyi yöntemin kamu-özel sektör ortaklığı modeli olacağı sonucu çıkarılmıştır.

Tablo 27 (Devamı). Literatür özeti

Erkan (2013)	450 Anket	Tüketicinin çay tercihinde nelerden etkilendiği ve çay işletmelerinin yeni ürün geliştirmede nelere önem vermeleri gerektiği ve bunu da yaparken nelere dikkat etmesi gerektiği bulunmuştur.
Özcan ve Yazıcıoğlu (2013)	Çay üretim miktarı, ithalat ve ihracat, üretici sayısı, üretim alanı verileri	Çay tarımının sorunları çözülmemesi önümüzdeki yıllarda hem göç hem çay ithalatının artmasını beraberinde getireceği öngörülmüştür.
Kılıç, vd (2012)	150 Anket ve Ki-Kare testi	Çay tüketiminin gelire göre değişiklik göstermediği, her gelir seviyesinde ailelerin belirli miktarda çay tükettikleri tespit edilmiştir.
Enginyurt (2006)	5 yıllık finansal tablolar / finansal analiz	ÇAYKUR AŞ'nin son beş yılda finansal durumu olumlu yönde olduğu sonucuna varılmıştır.
Güngör (2005)	Çay üretim, ithalat, ihracat çaylık alan verileri	Türkiye dünyanın beşinci çay üreticisi olmasına rağmen net ihracatçı ülke konumunda değildir. Bunun asıl nedenleri olarak çay üretim maliyetlerinin yüksek olması ve ürün çeşitliliğinin sağlanamaması gösterilebilir
Koday (2000)	Çay üretici sayısı, alan, üretim miktarı, çay fiyatı, fabrika üretimleri, Dünya'da ve Türkiye'de çayın dış ticareti verileri	Çay tarımı ve beraberinde getirmiş olduğu çay sanayii istihdam imkânlarını geliştirmiş, yöre insanına iş imkânları sağlamıştır.
Kadıoğlu (1996)	-	Devletin teşvikleriyle beraber ilçede kısa sürede önemli bir yayılım göstermeye başlayan çay tarımı alternatif ekonomik gelir kaynakları arasında ilk sıraya yerleşmiştir.
Dağdemir (1993)	Anket	Çaylık iyileştirmeleri yapılmalı, gübre konusunda üreticiye destek olunup üretimde verim artırılmalı, üretilen çayların TSE uygun olarak üretilip ihracat edilmesine olanak sağlanması gibi sonuçlara varılmıştır.

3.2. Araştırma Alanı Hakkında Bilgiler

Bu kısımda araştırma yapılacak Rize, Trabzon ve Artvin illeri hakkında bilgilere yer verilip ekonomik göstergeler, tarımsal alan ve üretim yapılan ürünler hakkında bilgilere yer verilmiştir.

3.2.1. Rize Hakkında Bilgiler

Rize'de kuzeydoğu Anadolu'da; Doğu Karadeniz kıyı şeridinin doğusunda, 40°-22' ve 41°-28' doğu meridyenleri ile 40°-20' ve 41°-20' kuzey paralelleri arasında yer alır. Batıdan Trabzon'un Of, güneyden Erzurum'un İspir, Doğudan Artvin'in Yusufeli ve Arhavi ilçeleri ve kuzeyden Karadeniz ile çevrili olan Rize'nin göller hariç yüzölçümü 3920 km²'dir ve kilometrekareye 84 insan düşmektedir. Rize'nin Merkezi dahil 12 tane ilçesi bulunmaktadır. Rize ili nüfusu 2022 itibarıyla 344 bin 16 kişi olarak ölçülmüştür. Nüfusun 150 bin 56 kişilik kısmı Merkezde yaşarken, Merkezden sonra en kalabalık ilçeleri Ardeşen ve Çayeli'dir (<https://data.tuik.gov.tr>).

Ekonomik yapısına bakıldığında, Doğu Karadeniz Bölgesi'nin doğusunda yer alan Rize ilinin en temel özelliği tam anlamıyla bir çay kenti olmasıdır. Çay üretiminin önemli bir gelir kaynağı olmasının yanında ildeki fabrikaların oluşturduğu istihdam olanakları da bölge halkı için ayrıca bir gelir kaynağı olabilmektedir. Çünkü çay toplayıcılığı yapan kişi aynı zaman da fabrikalarda mevsimlik işçi veya eksperlik yapabilmektedir. Çay fabrikalarının ve atölyelerinin dışında bu fabrikaların yedek parçasını üreten, bakım ve onarımını yapan işletmeler, çay paketleme ve ambalaj fabrikaları, un fabrikaları, kereste fabrikaları, döküm fabrikaları, balık unu ve balık yağı fabrikası gibi sanayi kuruluşları il ekonomisinin temel taşlarıdır. Rize topraklarının dağlık, ormanlık ve çok engebeli olması nedeniyle sürülmeye elverişli olmadığı için kullanılabilen tarım arazisi oldukça azdır. Bu nedenle sebzeçilik ve meyvecilik yöre insanının kendi ihtiyacını karşılayacak ölçüde yapılmaktadır. Daha çok mısır, fasulye, armut, elma, fındık ve mandalina yetiştirilmektedir. Yeni yapılan Rize-Artvin havalimanı ile gelecek turist ziyaretleriyle birlikte şehrin turizm gelirlerinde artış il için halkı adına olumlu olabileceği düşünülmektedir (<https://rize.tarimorman.gov.tr>).

Tablo 28. 2022 Yılı Rize iline ait ekonomik göstergeler

Göstergeler	Değer
GSYİH (Bin TL)	37.446.676
Kişi Başına Düşen GSYİH (TL)	108.592
Kişi Başına Düşen GSYİH (\$)	6.552
İhracat (Bin \$)	228.178
İthalat (Bin \$)	86.198

Kaynak: <https://cip.tuik.gov.tr> E.T: 09.06.2023

Tablo 28’de görüldüğü üzere, Rize ilinde 2022 yılında Gayri Safi Yurtiçi Hasılası 37 milyon 446 bin 676 olarak gerçekleşirken, Kişi başına düşen GSYİH dolar bazında 6 bin 552 iken Türk lirası bazında 108 bin 592 olarak gerçekleşmiştir. İlin ihracat değeri 86 bin 198 dolar iken, ithalatı 228 bin 178 dolar olmuştur.

Tablo 29. 2022 Yılı Rize ili tarım alanları dağılımı

Tarım Alanı	Değer (Dekar)
Meyveler, İçecekler ve Baharat Bitkileri Alanı	568.755
Nadas Alanı	0
Sebze Alanı	2.962
Süs Bitkileri Alanı	48
Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünlerin Alanı	1.992

Kaynak: <https://biruni.tuik.gov.tr> E.T: 09.06.2023

Tablo 29’da görüldüğü üzere, 573.757 dekarlık tarımsal alanı vardır. Bu alanın 2.962 dekarı sebze bahçelerine ayrılmış, 568.755 dekarlık alanı ise meyveler, içecek ve baharat bitkileri alanı, 48 dekarlık alan ise süs bitkileri ekimine, 1.992 dekarlık alan ise tahıllar ve diğer bitkisel ürünlerin ekimine bırakılmış alan olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 30’da görüldüğü üzere, tarımsal üretime bakıldığında çay üretimi diğer tarımsal ürünlerin üretimine kıyasla açık ara önden görülmektedir. Çay üretiminden sonra sırasıyla kivi, mandalina, fındık ve armut üretimi göze çarpan tarımsal faaliyetlerdir.

Tablo 30. 2022 Yılı Rize ili tarımsal üretim verileri

Tarımsal Ürünler	Üretim (Ton)
Çay	895.240
Kivi	5.828
Mandalina	2.127
Fındık	1.296
Armut	1.029

Kaynak: <https://biruni.tuik.gov.tr> E.T: 09.06.2023

3.2.2. Trabzon Hakkında Bilgiler

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde 40 derece 33 dakika ve 41 derece 07 dakika kuzey enlemleriyle 39 derece 07 dakika ve 40 derece 30 dakika doğu boylamları arasında kalan Trabzon ili 4.685 km²'lik yüzölçümü ile Türkiye topraklarınının 6%'sını kaplamaktadır.

Trabzon ili merkez ilçeye birlikte 18 ilçeden oluşmaktadır. Trabzon nüfusu 2022 yılında Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre 818 bin 23 kişi iken, Nüfusun 335 bin 628 kişi ile Ortahisar'da ve 129 bin 290 kişi Akçaabat'ta yoğunlaştığı görülmüştür (<https://data.tuik.gov.tr>).

Trabzon kültürel ve sosyal yönden gelişmiş olmasına rağmen, arzulanan ekonomik gelişmeyi sağlayamamıştır. Nüfusun %64,5'i tarım ve hayvancılık ile geçimini sağlamaktadır. Ticaret, sanayi, el sanatları, taşımacılık, inşaat ve diğer hizmetler alanında istihdam edilenler ise nüfusun %35'ini oluşturmaktadır (<https://www.ttsso.org.tr>).

Tablo 31. 2022 Yılı Trabzon iline ait ekonomik göstergeler

Göstergeler	Değer
GSYİH (Bin TL)	83.604.110
Kişi Başına Düşen GSYİH (TL)	102.286
Kişi Başına Düşen GSYİH (\$)	6.172
İhracat (Bin \$)	958.322
İthalat (Bin \$)	222.563

Kaynak: <https://cip.tuik.gov.tr> E.T: 13.06.2023

Tablo 31'de görüldüğü üzere, Trabzon ilinde GSYİH 83 milyon 604 bin 110 Türk lirasıdır. GSYİH kişi başına düşen miktarı TL bazında 102 bin 286 iken, dolar bazında 6 bin 172 olarak gerçekleşmiştir. İlin yapmış olduğu ihracat bazında 958 bin 322 dolar iken, ithalatı 222 bin 563 dolar olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 32'de görüldüğü üzere, tarımsal yapısına bakıldığında, 1 milyon 81 bin 323 dekarlık tarımsal alanı vardır. Bu alanın 25 bin 268 dekarı sebze bahçelerine ayrılmış, 826 bin 101 dekarlık alan meyveler, içecek ve baharat bitkileri alanı, 229 bin 954 dekarlık alan ise tahıllar ve diğer bitkisel ürünlerin ekimine bırakılmıştır.

Tablo 32. 2022 Yılı Trabzon ili tarım alanları dağılımı

Tarım Alanı	Değer (Dekar)
Meyveler, İçecekler ve Baharat Bitkileri Alanı	826.101
Nadas Alanı	0
Sebze Alanı	25.268
Süs Bitkileri Alanı	0
Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünlerin Alanı	229.954

Kaynak: <https://biruni.tuik.gov.tr> E.T: 13.06.2023

Tablo 33. 2022 Trabzon ili tarımsal üretim verileri

Tarımsal Ürünler	Üretim (Ton)
Çay	246.977
Çayır Otu	64.186
Fındık	52.461
Patates	31.224
Mısır	17.568

Kaynak: <https://biruni.tuik.gov.tr> E.T: 13.06.2023

Tablo 33'te görüldüğü üzere, tarımsal üretim faaliyetlerine bakıldığında, çay üretimi 246 bin 977 ton ile öne çıkarken sırasıyla, çayır otu, fındık, patates ve mısır üretimi takip etmektedir.

3.2.3. Artvin Hakkında Bilgiler

Doğu Karadeniz Bölgesinde 40° 35' ile 41° 32' kuzey enlemleri ve 41° 07' ile 42° 00' doğu boylamları arasında yer almakta olup, doğusunda Ardahan, güneyinde Erzurum, batısında Rize, kuzey batısında Karadeniz ve kuzeyinde Gürcistan Cumhuriyeti bulunmaktadır. İl merkezi dahil 9 ilçeden oluşmaktadır. Deniz seviyesinden başlayarak 3937 metre yükseltiye ulaşan, 7436 kilometrekare alana sahip bir ildir (<http://www.artvin.gov.tr>).

Artvin nüfusu 169 bin 403 kişi olarak sayılmıştır. Nüfusun en yoğun olduğu ilçelere bakıldığında 36 bin 133 kişi il merkezinde ikamet ederken, 28 bin 231 Hopa'da, 21 bin 748 kişi ise Borçka'da ikamet etmektedir (<https://data.tuik.gov.tr>).

Tablo 34’te görüldüğü üzere, Artvin ili GSYİH değeri 27 milyon 712 bin 199 Türk lirası iken, kişi başına düşen GSYİH dolar bazında 9 bin 867, Türk lirası bazında 163 bin 520 olarak gerçekleşmiştir. İlde gerçekleşen ihracat dolar bazında 58 bin 281 iken, ithalat 38 bin 98 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 34. 2022 Yılı Artvin iline ait ekonomik göstergeler

Göstergeler	Değer
GSYİH (Bin TL)	27.712.199
Kişi Başına Düşen GSYİH (TL)	163.520
Kişi Başına Düşen GSYİH (\$)	10.051
İhracat (Bin \$)	58.281
İthalat (Bin \$)	38.098

Kaynak: <https://cip.tuik.gov.tr> E.T: 15.06.2023

Tablo 35. 2022 Yılı Artvin ili tarım alanları dağılımı

Tarım Alanı	Değer (Dekar)
Meyveler, İçecekler ve Baharat Bitkileri Alanı	196.839
Nadas Alanı	41.910
Sebze Alanı	11.418
Süs Bitkileri Alanı	0
Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünlerin Alanı	78.653

Kaynak: <https://biruni.tuik.gov.tr> E.T: 15.06.2023

Tablo 35’te görüldüğü üzere, tarımsal yapısına bakıldığında, 328 bin 820 dekarlık tarımsal alanı vardır. Bu alanın 11 bin 418 dekarı sebze bahçelerine ayrılmış, 196 bin 839 dekarlık alan Meyveler, içecek ve baharat bitkileri alanı, 78 bin 653 dekarlık alan ise tahıllar ve diğer bitkisel ürünlerin ekimine, 41 bin 910 dekarlık alan ise nadasa bırakılmış alan olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 36’da görüldüğü üzere, Artvin ili tarımsal faaliyetleri 137 bin 455 ton ile çay üretimi öne çıkarken, bunu çayır otu, patates, yonca ve fındık üretimi takip etmektedir.

Tablo 36. 2022 Artvin ili tarımsal üretim verileri

Tarımsal Ürünler	Üretim (Ton)
Çay	137.455
Çayır Otu	20.772
Patates	17.449
Yonca	12.883
Fındık	5.174

Kaynak: <https://biruni.tuik.gov.tr> E.T: 15.06.2023

3.3. Araştırmanın Amacı

İnsanlar için yaşamını sürdürebilmesinde en önemli içecek su olmuştur. Su içeceğinden sonra Türkiye’de en çok tercih edilen içeceğin çay olduğunu söylemek mümkündür. Tüketim alanının ülke içine yayıldığı ancak üretimi yapılan alanın sınırlı olduğu çay üretimi, Türkiye’de tek başına Doğu Karadeniz Bölgesi’ndeki: Rize, Trabzon, Artvin, Giresun ve Ordu illerinde yetiştirilmektedir. Çalışma da Rize, Trabzon ve Artvin illeri üzerinde durulmuştur. Bu çalışma, ele alınan illerde gerçekleştirilen çay üretimi sonucunda üreticilerin ne gibi ekonomik kazançlar sağladığı ve elde edilen kazançların hangi harcama kalemlerine yapıldığının tespiti amacıyla gerçekleştirilmiştir.

3.4. Araştırmanın Önemi

Çay yetiştiriciliği yapanlar için çay tarımı sadece üretim karşılığında elde edilen kazançtan oluşmamaktadır. Çünkü çay tarımı kendi içinde birden fazla alan ayrılıp ele alınan illerdeki üreticiler için farklı kazançların kapısını da açabilmektedir. Örneğin, çaylık arazisi olmayan bir kişi yarıcılık faaliyetiyle başkasının arazisindeki çay hasadını yapar ve elde edilen geliri arazi sahibi ile bölüşerek gelir elde edebilmektedir. Ayrıca, çay üretimi için gerekli emeğe sahip olmayan arazi sahipleri bunun için işçiler istihdam ederek bu işçilere gelir kazandırabilmektedir. Hasat için gerekli envanterin alınması için bu malzemelerin (çay makası ve motoru, çay bezi vb.) satışını yapan yerlerden bunları temin edilmesi, toplanan çayların ambarlarda alımını yapacak görevlilerin işe alınması, ÇAYKUR veya özel sektör fabrikalarına gönderilen bu çayların işlenme aşamasından paketlenme aşamasına kadar çalışması gereken kişilerin işe alınması çayın bölge halkı için gelir etkisinin yanında istihdam etkisini de

göstermektedir. Bu etkilerin bölge halkının ekonomisi üzerinde ne gibi etkilerinin olup olmadığını belirlemesi önem arz etmektedir.

3.5. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Araştırmanın evreni, Doğu Karadeniz Bölgesi'nde: Rize, Trabzon, Artvin, Giresun ve Ordu'da çay üretimi yapılan üreticilerden oluşmaktadır. Çalışmanın anakütlesini olarak seçilen üreticilerin sayısı Rize ilinde 129.273 kişi (%63,02), Trabzon ilinde 48.677 kişi (%23,73) ve Artvin ilinde 19.714 kişi (%9,61) kişidir. Toplam anakütle 197.664 olup uygulanacak anket sayısı, $\alpha = 0,05$ önem düzeyi ve $\pm 0,05$ hata payına göre 384 olarak hesaplanmıştır.

Mümkün olabilecek en yüksek örneklem sayısına ulaşabilmek için 400 anket uygulanmıştır. Rize'de 260 kişi, Trabzon'da 100 kişi, ve Artvin'den 40 olmak üzere toplamda 400 çay üreticisine anket uygulanmıştır.

3.6. Araştırmanın Hipotezleri

Hipotez, bir araştırma probleminin çözümü için doğrulanması ya da yanlışlanması gereken önermedir. Hipotez ile ne olacağı (beklenti), somut olarak tanımlanır ve belirli bir tahmin yapılır. İlişkisel ve deneysel araştırmalarda ise hipotezlere yer verilmelidir (Okumuş, 2010: 42). Rize, Trabzon ve Artvin illerinde çay tarımının ekonomiyeye katkısını belirlemek amacıyla aşağıdaki hipotezlerin geçerliliği araştırılmıştır.

H₁: Üreticilerin cinsiyeti ile çaydan elde edilen yıllık gelir arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır.

H₂: Üreticilerin cinsiyeti ile çay gelirinin nereye harcandığı arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır.

H₃: Çaylığın bulunduğu il ile kaç sürgün çay topladığı arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır.

H₄: Çaylığın bulunduğu il ile çaydan elde edilen yıllık gelir arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır.

H₅: Çaylığın bulunduğu il ile çaylığın mülkiyeti arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır.

H₆: aylığın bulunduğu il ile çaydan elde edilen gelirin yıllık gelirin yzde kaçı olduğu arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır.

H₇: aylığın bulunduğu il ile ilerde üretime devam etme arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır.

H₈: aylığın bulunduğu il ile çaydan elde edilen gelirin nereye harcandığı arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır.

H₉: Üreticilerin geliri ile çaydan elde edilen yıllık gelir arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır.

H₁₀: Üreticilerin geliri ile çaydan elde edilen gelirin nereye harcandığı arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır.

H₁₁: Üreticilerin geliri ile çaydan elde edilen gelirin yıllık gelirin yzde kaçı olduğu arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır.

H₁₂: Toplam arazi alanı ile çaylık arazi alanı anlamlı farklılık bulunmaktadır.

H₁₃: Toplam arazi alanı ile çaydan elde edilen gelir arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır.

H₁₄: Toplam çaylık arazi ile yıllık üretim miktarı arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır.

H₁₅: Toplam çaylık arazi ile çaydan elde edilen yıllık gelir arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır.

H₁₆: Sürgün sayısı ile yıllık üretim miktarı arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır.

H₁₇: Sürgün sayısı ile çaydan elde edilen yıllık gelir arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır.

H₁₈: Çayın mülkiyeti ile çaydan elde edilen yıllık gelir arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır.

H₁₉: Yıl boyu üretim miktarı ile çaydan elde edilen yıllık gelir arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır.

H₂₀: Üreticilerin çaydan elde ettiği yıllık gelir ile bu gelirin nereye harcandığı arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır.

3.7. Araştırmanın Yöntem ve Analizleri

Çalışmanın amacına yönelik olarak literatürde yer alan çalışmalar incelenerek anket formu oluşturulmuştur. EK-1’de yer alan 40 soruluk anket formundaki ilk 6 soru demografik özelliklere yönelik, 7-40 arasındaki sorular ise çalışma amacına ulaşılacak için belirlenen sorulardan oluşmaktadır.

Araştırma verileri birincil veri toplama yöntemi olan anket formu ile online ve yüz yüze görüşmeler ile Aralık 2023’te toplam 400 kişiye uygulanmıştır. Elde edilen veriler SPSS istatistik programıyla analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarında elde edilen bulgular üç aşamada özetlenmiştir.

Birinci aşamada, anket formunun ilk 6 sorusundan oluşan demografik özellikleri içeren bulgular tanımlayıcı istatistikler ile sunulmuştur. İkinci aşamada, demografik özellikler ile katılımcıların çaydan elde edilen yıllık gelir, çaydan elde edilen gelirin nereye harcandığı, çayın mülkiyeti, çaydan elde edilen gelirin yıllık gelirin yüzde kaçını oluşturduğu, ilerde üretim devam etme değişkenleri arasındaki ilişkiyi tespit etmek için ki-kare analizi yapılmış ve sonuçlar kontenjans tablolarıyla sunulmuştur. Ayrıca, çayın mülkiyeti ile çaydan elde edilen yıllık gelir, sürgün sayısı ile çaydan elde edilen yıllık gelir, arazi alanı ile çaydan elde edilen yıllık gelir, yıl boyu üretim miktarı ile çay gelirinin nereye harcandığı arasındaki ilişkiler de ki-kare analizine tabi tutulmuştur. Üçüncü aşamada ise diğer bulgular altında anket sorularına ait frekans değerleri verilmiştir.

Tablo 37. Anket formu için yararlanılan kaynaklar

Sorular	Yararlanılan Kaynaklar
Kaç yıldır çay tarımıyla uğraşıyorsunuz?	
Toplam kaç dönüm araziniz vardır?	Aksoylu (2023),
Toplam çaylık arazi miktarı?	Bayrak (2023),
Çay mülkiyeti?	Sarıyer (2022),
Kaç sürgün çay topluyorsunuz?	Dal (2021),
Dönüm başına çaydan elde edilen verim?	İpek (2019),
Bir yılda üretilen çay miktarı?	Uzun (2019),
Çay hasadını kim yapıyor?	Keskin (2019),
Çay tarımında ne iş yapıyorsunuz?	
Devletin belirlemiş olduğu yaş çay taban fiyatından memnun musunuz?	
Üretilen çayları nereye satıyorsunuz?	

Tablo 37 (Devamı). Anket formu için yararlanılan kaynaklar

Çayınızı satarken hangisine daha fazla önem veriyorsunuz?	Aksoylu
Çayınızı peşin mi vadeli mi satıyorsunuz?	(2023),
Bir yılda üretilen çaydan elde edilen gelir?	Bayrak (2023),
Üretim ve Hasat aşamalarında ortaya çıkan en önemli maliyet nedir?	Sarıyer (2022),
Çaydan elde edilen gelir yıllık gelirin yüzde kaçındır?	Dal (2021),
Çay tarımından elde edilen gelir dışında bir geliriniz var mı?	İpek (2019),
Çay geliriyle geçiminizi sağlayabilir misiniz?	Uzun (2019),
Çay geliri nereye harcanyor?	Keskin (2019),
Çay Fabrikasında çalışıyor musunuz?	Yılmaz
Çay üretimi yapılan arazinin yapısı?	(2019),
İlerde çay yetiştirmeye devam etmeyi düşünüyor musunuz?	İnal (2018),
Çay yetiştirilmesi hakkında özel eğitim alıyor musunuz?	Kasapoğlu
Çaylıkların gençleştirilmesi için yapılan budama uygulamasından memnun musunuz?	(1998).
Çay ile ilgili kooperatife üye misiniz?	

3.8. Araştırmanın Bulguları

Bu bölümde çalışmadan elde edilen bulgulara açıklamalarıyla beraber yer verilmiştir.

3.8.1. Tanımlayıcı İstatistikler

Bu kısımda katılımcıların demografik özelliklerini açıklamak için cinsiyet, yaş, öğrenim düzeyi, meslek, gelir miktarı ve çaylığın bulunduğu il ile araştırmanın amacına ulaşmak için yapılan anket sorularını içeren tablolara yer verilmiştir.

Tablo 38’de katılımcıların demografik özellikleri görülmektedir. Buna göre, katılımcıların %32,8’inin kadın iken %67,3’ü erkektir. Katılımcıların %25,8’i 18-29 grubunda, %18,3’ü 30-39 grubunda, %24,8’i 40-49 yaş grubunda, %23,5’i 50-59 yaş grubunda, %7,8’i 60 ve üstü yaş grubunda yer almaktadır. Katılımcıların %19,8’i ilköğretim, %31,8 lise, %44,3 üniversite (ön lisans-lisans), %4,3’ü lisansüstü öğrenim düzeyine sahiptir. Katılımcıların meslek durumuna baktığımızda, %24 kamu sektörü çalışanı, %25,5 özel sektör çalışanı, %18,5 emekli, %9,5 esnaf, %16,5 ev hanımı/işsiz ve %6’sı öğrenci olduğu gözlenmiştir. Katılımcıların %62’si 12.500-25.000, %19,3 25.001-32.500, %9,5’i 32.501-45.000, %9,3’ü 45.001 ve üzeri gelir düzeylerine sahip olduğu görülmüştür. Katılımcıların çaylığının bulunduğu illere baktığımızda %65’i Rize, %25 Trabzon, %10 ise Artvin olarak tespit edilmiştir.

Tablo 38. Katılımcıların demografik özelliklere göre dağılımı

	Değişkenler	Frekans (f)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	131	32,8
	Erkek	269	67,2
	Toplam	400	100
Yaş	18-29	103	25,8
	30-39	73	18,3
	40-49	99	24,8
	50-59	94	23,5
	60 ve üstü	31	7,8
	Toplam	400	100
Öğrenim Düzeyi	İlköğretim	79	19,8
	Lise	127	31,8
	Üniversite (Ön Lisans- Lisans)	177	44,3
	Lisansüstü	17	4,3
	Toplam	400	100
Meslek	Kamu sektörü çalışanı	96	24
	Özel sektör çalışanı	102	25,5
	Emekli	74	18,5
	Esnaf	38	9,5
	Ev Hanımı/İşsiz	66	16,5
	Öğrenci	24	6
	Toplam	400	100
Gelir Düzeyi	25.000 ve altı	248	62
	25.001- 32.500	77	19,3
	32.501-45.000	38	9,5
	45.001 ve üzeri	37	9,3
	Toplam	400	100
Çaylık	Rize	260	65
Bulunduğu İl	Trabzon	100	25
	Artvin	40	10
	Toplam	400	100

Tablo 39’da görüldüğü üzere, 0-5 dönüm arazisi olanların oranı %43, 6-10 dönüm arazisi olanlar %29, 11-15 dönüm arazisi olanlar %14,2, 16-20 dönüm arazisi olanlar %7,5 ve son olarak 21 ve üzeri dönüm arazisi olanların %6,3 olduğu görülmüştür.

Tablo 39. Arazi alanı

		Frekans	Yüzde
Arazi Miktarı	0-5	172	43,0
	6-10	116	29,0
	11-15	57	14,2
	16-20	30	7,5
	21 ve üzeri	25	6,3
	Toplam	400	100,0

Tablo 40. Çaylık arazi alanı

		Frekans	Yüzde
Çaylık Miktarı	0-5	228	57,0
	6-10	111	27,8
	11-15	34	8,5
	16-20	14	3,5
	21 ve üzeri	13	3,3
	Toplam	400	100,0

Tablo 40'ta görüldüğü üzere, 0-5 dönüm çaylığı olanların oranı %57, 6-10 dönüm arası çaylık arazisi olanlar %27,8, 11-15 arası dönüm çaylık arazisi olanlar %8,5, 16-20 dönüm arası çaylık arazisi olanlar %3,5 ve son olarak 21 dönüm üzerinde çaylık arazisi olanların oranı %3,5'tir.

Tablo 41. Çaylık arazi mülkiyeti

		Frekans	Yüzde
Çay Mülkiyeti	Kendimize Ait	210	52,5
	Ortaklı	190	47,5
	Toplam	400	100,0

Tablo 41'ya görüldüğü üzere, çayın mülkiyeti kendisine ait olanların oranı %52,5 ve ortaklı olanların oranı %47,5 olarak bulunmuştur.

Tablo 42'de görüldüğü üzere, 3 sürgün çay hasadı yapanların oranı %93,5, 4 sürgün çay hasadı yapanlar %6,5 olduğu görülmüştür.

Tablo 42. Kaç sürgün çay hasadı yapıyor ?

		Frekans	Yüzde
Sürgün	3	374	93,5
	4	26	6,5
	Toplam	400	100,0

Tablo 43. Yıllık üretim miktarı

		Frekans	Yüzde
Yıl boyu üretim miktarı (Ton)	0-10	216	54,0
	11-20	108	27,0
	21-30	30	7,5
	31-40	20	5,0
	41-50	6	1,5
	51 ve üzeri	20	5,0
	Toplam	400	100,0

Tablo 43'te görüldüğü üzere, 0-10 ton arası çay üretenlerin oranı %54'te, 11-20 ton arası çay üretenler %27, 21-30 ton arası çay üretenler %7,5, 31-40 ton arası çay üretenler %5, 41-50 ton arası çay üretenler %1,5 ve 51 ton üzerinde çay üretenler %5 olarak tespit edilmiştir.

Tablo 44. Çay hasadını kimin yaptığı

		Frekans	Yüzde
Çay Hasadını Yapan	Aile fertleri ve akrabalar	207	51,7
	İşçiler	45	11,3
	Aile fertleri ve işçiler	107	26,8
	Yarıcı	41	10,3
	Toplam	400	100,0

Tablo 44'te görüldüğü üzere, aile fertleri ve akrabalar ile çay hasadını gerçekleştirenlerin oranı %51,7, işçiler ile gerçekleştirenler %11,3, aile fertleri ve işçiler ile gerçekleştirenler %26,8 ve son olarak yarıcı ile gerçekleştirenler %10,3 olduğuna ulaşılmıştır.

Tablo 45. Yaş çay taban fiyatından memnuniyet durumu

		Frekans	Yüzde
Cevaplar	Evet	89	22,2
	Hayır	311	77,8
	Toplam	400	100,0

Tablo 45'te görüldüğü üzere, devletin belirlemiş olduğu yaş çay fiyatından memnuniyet oranlarını incelendiğinde %22,2'sinin memnun olduğu, %77,8'nin ise memnun olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 46. Üretilen çayların nereye satıldığı

		Frekans	Yüzde
Satış Yeri	Çaykur	144	36,0
	Özel sektör	24	6,0
	Bir kısmı Çaykur Bir kısmı Özel sektör	232	58,0
	Toplam	400	100,0

Tablo 46'da görüldüğü üzere, üretilen çayların %36'sı ÇAYKUR'a, %6'sı özel sektöre ve %58'i hem ÇAYKUR'a hem de özel sektöre satılmaktadır.

Tablo 47. ÇAYKUR satış nedeni

		Frekans	Yüzde
Satış Nedeni	Devlet ödeme güvencesi	261	65,3
	Paramı daha erken alabiliyorum	20	5,5
	Özel sektörde fiyat düşük ve zamanında ödeme yapmıyor	95	23,8
Toplam		376	100,0

Tablo 47'de görüldüğü üzere, ÇAYKUR'a çay satma nedenlerinde, devlet ödeme güvencesinden dolayı tercih edenlerin oranı %65,3, parayı daha erken alabildiği için tercih edenlerin oranı %5,5 ve son olarak özel sektörün fiyatı düşük belirlemesi ve zamanında ödeme yapmadığı için ÇAYKUR'u tercih edenlerin oranı %23,8 olarak tespit edilmiştir.

Tablo 48. Özel sektör çay satış nedeni

		Frekans	Yüzde
Satış nedeni	Çaykur kontenjan dolduğu için	177	69,2
	Özel sektöre çay satmak daha kolay olduğu için	79	30,8
Toplam		256	100,0

Tablo 48’de görüldüğü üzere özel sektöre çay satış nedeni ÇAYKUR kontenjan dolduğu için diyenlerin oranı %69,2 özel sektöre çay satmanın daha kolay olması nedeniyle tercih edenlerin oranı %30,8 olduğu görülmüştür.

Tablo 49. Çay satışında önceliğiniz

		Frekans	Yüzde
Dikkat edilen hususlar	Yüksek fiyat vermesi	239	59,8
	Sürekli alım yapması	103	25,8
	Peşin ödeme yapılması	58	14,5
	Toplam	400	100,0

Tablo 49’da görüldüğü üzere çayını satışında önceliğiniz incelendiğinde, yüksek fiyat vermesi diyenlerin oranı %59,8, sürekli alım yapması diyenler %25,8 son olarak peşin ödeme yapılması diyenler %14,5 olduğu belirlenmiştir.

Tablo 50. Çaydan elde edilen yıllık gelir

		Frekans	Yüzde
Çaydan Elde Edilen Gelir	30.000 TL ve altı	142	35,5
	30.001-60.000	97	24,3
	60.001-90.000	47	11,8
	90.001-120.000	59	14,8
	120.001 ve üzeri	55	13,8
Toplam		400	100,0

Tablo 50’de görüldüğü üzere 1 yılda toplam çaydan elde edilen gelir 30.000 TL ve altı olanların oranı %35,5, 30.001-60.000 TL arasında olanlar %24,3, 60.001-90.000 TL arasında olanlar %11,8, 90.001-120.000 TL arasında olanlar %14,8 son olarak 120.001 TL ve üzeri olanlar %13,8 olduğu görülmüştür.

Tablo 51. Çaydan elde edilen gelirin yıllık gelir içindeki payı

	Frekans	Yüzde
Yüzde		
25 ve altı	292	73,0
26-50	77	19,3
51-75	23	5,8
76-100	8	2,0
Toplam	400	100,0

Tablo 51’de üreticilerin yılda elde etmiş oldukları gelir içinde çaydan elde etmiş oldukları gelirin ağırlığının ne seviyede olduğunu tespit etmek amacıyla oluşturulan yukarıdaki tabloya göre yıl içinde elde etmiş olduğu gelirin içinde çaydan elde etmiş olduğu gelirin ağırlığının %25 ve altı olanların oranı %73, yıl içinde elde etmiş olduğu gelirin içinde çaydan elde etmiş olduğu gelirin ağırlığının %26-50 olanların oranı %19,3, yıl içinde elde etmiş olduğu gelirin içinde çaydan elde etmiş olduğu gelirin ağırlığının %51-75 olanların oranı %5,8, yıl içinde elde etmiş olduğu gelirin içinde çaydan elde etmiş olduğu gelirin ağırlığının %76-100 olanların oranı %2 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 52. Çaydan elde edilen gelirin harcama kalemlerine göre dağılımı

	Frekans	Yüzde
Harcamalar		
Temel İhtiyaçlar	250	62,5
Sosyal İhtiyaçlar	20	5,0
Yatırım Harcamaları	40	10,0
Borç Ödeme	90	22,5
Toplam	400	100,0

Tablo 52’de görüldüğü üzere, çaydan elde edilen gelirin %62,5’i temel ihtiyaçlar için harcanmaktadır. Bu geliri borç ödemesinde kullanmaların oranı %22,5 ve yatırım harcamaları için kullananların oranı %10’dur. Son olarak sosyal ihtiyaçlar için kullananların oranı ise %5’tir.

Tablo 53’te görüldüğü üzere, ilerde çay üretimine devam etme sorusuna evet diyenlerin oranı %51,5, hayır diyenlerin oranı %48,5 olarak belirlenmiştir.

Tablo 53. İlerde çay üretimine devam etme durumu

		Frekans	Yüzde
Cevaplar	Evet	206	51,5
	Hayır	194	48,5
	Toplam	400	100,0

Tablo 384. Çay geliri dışında başka gelir durumu

		Frekans	Yüzde
Cevaplar	Evet	340	85,0
	Hayır	60	15,0
	Toplam	400	100,0

Tablo 54'te görüldüğü üzere üreticilerin %85'nin çay geliri dışında başka bir gelir kaynağının olduğu, %15'nin ise tek gelir kaynağının çay olduğu belirlenmiştir.

Tablo 55'te görüldüğü üzere, çay geliri ile geçim sağlanır mı sorusuna evet diyenlerin oranı %5,8, hayır diyenler %94,2 olarak belirlenmiştir.

Tablo 55. Çay geliri ile geçim sağlanır mı?

		Frekans	Yüzde
Cevaplar	Evet	23	5,8
	Hayır	377	94,2
	Toplam	400	100,0

Tablo 56. Çaydan gelen gelir ile tasarruf yapılır mı?

		Frekans	Yüzde
Cevaplar	Evet	51	12,8
	Hayır	349	87,2
	Toplam	400	100,0

Tablo 56'da görüldüğü üzere, çaydan gelen gelir ile tasarruf yapılıyor mu sorusuna evet diyenler %12,8, hayır diyenlerin oranı %87,2 olarak bulunmuştur.

Tablo 57. Çaylık arazi yapısı

		Frekans	Yüzde
Arazi Yapısı	Normal(Düzlük)	47	11,8
	Engabeli	353	88,2
	Toplam	400	100,0

Tablo 57’de görüldüğü üzere çaylık arazisi normal (düzlük) olanların oranı %11,8, engabeli çaylık arazisine sahip olanlar %88,2 olarak görülmüştür.

Tablo 58. ay yetiştiriciliği konusunda eğitim alma

		Frekans	Yüzde
Cevaplar	Evet	40	10,0
	Hayır	360	90,0
	Toplam	400	100,0

Tablo 58’de görüldüğü üzere çay yetiştirilmesi konusunda eğitim alanlar %10, eğitim almayanlar %90 gibi yüksek bir oranda olduğu görülmüştür.

Tablo 59. ay ile ilgili kooperatif üyelik durumu

		Frekans	Yüzde
Cevaplar	Evet	78	19,5
	Hayır	322	80,5
	Toplam	400	100,0

Tablo 59’da görüldüğü üzere çay ile alakalı kooperatife üye olanlar %19,5, üye olmayanlar %80,5 olduğu tespit edilmiştir.

3.8.2. Ki-Kare Analiz Bulguların Değerlendirilmesi

Bu bölümde, katılımcıların demografik özellikleri ile çaydan elde edilen yıllık gelir, çay gelirinin nereye harcandığı çayın mülkiyeti, çaydan elde edilen gelirin yıllık gelirin yüzde kaçını oluşturduğu, ilerde çay üretimine devam etme durumu, kaç dönüm arazinin olduğu, kaç dönüm Çaylığın olduğu, kaç sürgün üretim yapıldığı ve yıl boyu üretim miktarı arasındaki ilişkilere ait ki-kare analiz bulgularına yer verilmiştir.

3.8.2.1. Cinsiyet ile İlgili Analizler

Katılımcıların *cinsiyeti* ile *çaydan elde edilen yıllık gelir* arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p=0,003$; $p<0,05$). Bu ilişki tablo 60'ta gösterilmiştir. Katılımcıların *cinsiyeti* ile *çaydan gelen gelir nereye harcanıyor* arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamıştır ($p=0,416$; $p>0,05$).

Tablo 60'ta görüldüğü üzere, cinsiyet ile çaydan elde edilen yıllık gelir arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir ($\chi^2= 15,824$; $P = 0,003<0,05$). Kadınların; %48,9'u 30.000 TL ve altında, %21,4'ünün 30.001-60.000 TL arasında, %8,4'ünün 60.001-90.000 TL arasında, %10,7'sinin 90.001-120.000 TL arasında, %10,7'sinin 120.001 TL ve üzerinde gelir elde ettiği tespit edilmiştir. Erkeklerin; %29'u 30.000 TL ve altında, %25,7'sinin 30.001-60.000 TL arasında, %13,4'ünün 60.001-90.000 TL arasında, %16,7'sinin 90.001-120.000 TL arasında, %15,2'sinin 120.001 TL ve üzerinde gelir elde ettiği görülmüştür.

Tablo 60. Cinsiyet ile çaydan elde edilen gelir

		Çaydan Elde Edilen Yıllık Gelir (TL)					Toplam	
		30.000 TL ve altı	30.001-60.000 TL	60.001-90.000 TL	90.001-120.000 TL	120.001 TL üzeri		
Cinsiyet	Kadın	Sayı	64	28	11	14	14	131
		Cinsiyet iç.%	48,9	21,4	8,4	10,7	10,7	100,0
		Çay yıllık gelir iç.%	45,1	28,9	23,4	23,7	25,5	32,8
	Erkek	Sayı	78	69	36	45	41	269
		Cinsiyet iç.%	29,0	25,7	13,4	16,7	15,2	100,0
		Çay yıllık gelir iç.%	54,9	71,1	76,6	76,3	74,5	67,3
Toplam	Sayı	142	97	47	59	55	400	
	Cinsiyet iç.%	35,5	24,3	11,8	14,8	13,8	100,0	
	Çay yıllık gelir iç.%	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	

Tablo 61'de görüldüğü üzere, cinsiyet ile çaydan elde edilen gelirin nereye harcandığı arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki olmadığı belirlenmiştir ($\chi^2= 2,845$; $P = 0,416>0,05$).

Tablo 61. Cinsiyet ile çaydan gelen gelir nereye harcanıyor

		$\chi^2= 2,845$ P= 0,416	Çay Geliri Harcama Kalemleri				Toplam
			Temel İhtiyaçlar	Sosyal İhtiyaçlar	Yatırım Harcamaları	Borç Ödeme	
Cinsiyet	Kadın	Sayı	76	6	13	36	131
		Cinsiyet iç. %	58,0	4,6	9,9	27,5	100,0
		Çay gelir harcama iç. %	30,4	30,0	32,5	40,0	32,8
	Erkek	Sayı	174	14	27	54	269
		Cinsiyet iç. %	64,7	5,2	10,0	20,1	100,0
		Çay gelir harcama iç. %	69,6	70,0	67,5	60,0	67,3
Toplam	Sayı	250	20	40	90	400	
	Cinsiyet iç. %	62,5	5,0	10,0	22,5	100,0	
	Çay gelir harcama iç. %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	

3.8.2.2. Çaylığın Bulunduğu İl ile İlgili Analizler

Katılımcıların *çaylığının bulunduğu il ile sürgün sayısı* arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p=0,001$; $p<0,05$). Bu ilişki tablo 62’de gösterilmiştir. Katılımcıların *çaylığının bulunduğu il ile çaydan elde edilen gelir* arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki bulunmuştur ($p=0,004$; $p<0,05$). Bu ilişki tablo 63’te gösterilmiştir. Katılımcıların *çaylığının bulunduğu il ile çayın mülkiyeti* arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p=0,003$; $p<0,05$). Bu ilişki tablo 64’te gösterilmiştir. Katılımcıların *çaylığının bulunduğu il ile çaydan elde edilen gelirin yıllık gelirin içindeki payı* arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki bulunmuştur ($p=0,002$; $p<0,05$). Bu ilişki tablo 65’te gösterilmiştir. Katılımcıların *çaylığının bulunduğu il ile ilerde üretime devam etme durumu* arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki bulunmuştur ($p=0,01$; $p<0,05$). Bu ilişki tablo 66’te gösterilmiştir. Katılımcıların *çaylığının bulunduğu il ile çaydan gelen gelirin nereye harcandığı* arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki bulunmamıştır ($p=0,788$; $p<0,05$).

Tablo 62’de görüldüğü üzere, Çaylığın bulunduğu il ile kaç sürgün çay toplandığı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($\chi^2= 16,973$; $P = 0,001<0,05$). Rize ilinin %96,5’i 3 sürgün çay toplarken, %3,5’i 4 sürgün olarak çay toplamaktadır. Trabzon ilinin %91’i 3 sürgün çay toplarken, %9’u 4 sürgün çay toplamaktadır. Artvin ilinin %80’i 3 sürgün çay toplarken, %20’si 4 sürgün olarak toplamakta olduğu görülmüştür.

Tablo 62. Çaylığın bulunduğu il ile sürgün sayısı

			$\chi^2= 16,973$ P= 0,001		Toplam
			Kaç sürgün		
			3	4	
Çaylığın Bulunduğu İl	Rize	Sayı	251	9	260
		Çaylık İl iç. %	96,5	3,5	100,0
		Kaç sürgün iç. %	67,1	34,6	65,0
	Trabzon	Sayı	91	9	100
		Çaylık İl iç. %	91,0	9,0	100,0
		Kaç sürgün iç. %	24,3	34,6	25,0
	Artvin	Sayı	32	8	40
		Çaylık İl iç. %	80,0	20,0	100,0
		Kaç sürgün iç. %	8,6	30,8	10,0
Toplam	Sayı	374	26	400	
	Çaylık İl iç. %	93,5	6,5	100,0	
	Kaç sürgün iç. %	100,0	100,0	100,0	

Tablo 63. Çaylığın bulunduğu il ile çaydan elde edilen yıllık gelir

			$\chi^2= 22,254$ P= 0,004					Toplam
			Çaydan Elde Edilen Yıllık Gelir (TL)					
			30.000 ve altı	30.001- 60.000	60.001- 90.000	90.001- 120.000	120.001 ve üzeri	
Çaylık bulunduğu il	Rize	Sayı	111	60	28	35	26	260
		Çaylık il iç. %	42,7	23,1	10,8	13,5	10,0	100,0
		Çaydan gelen gelir iç.%	78,2	61,9	59,6	59,3	47,3	65,0
	Trabzon	Sayı	22	28	13	15	22	100
		Çaylık il iç. %	22,0	28,0	13,0	15,0	22,0	100,0
		Çaydan gelen gelir iç.%	15,5	28,9	27,7	25,4	40,0	25,0
	Artvin	Sayı	9	9	6	9	7	40
		Çaylık il İç. %	22,5	22,5	15,0	22,5	17,5	100,0
		Çaydan gelen gelir iç.%	6,3	9,3	12,8	15,3	12,7	10,0
Toplam	Sayı	142	97	47	59	55	400	
	Çaylık il İç. %	35,5	24,3	11,8	14,8	13,8	100,0	
	Çaydan gelen gelir iç.%	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	

Tablo 63'te görüldüğü üzere, çaylığın bulunduğu il ile çaydan elde edilen yıllık gelir arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir ($\chi^2= 22,254$; P = 0,004<0,05). Rize ilinin; %42,7'si 30.000 TL ve altında, %23,1'i 30.001-60.000

TL arasında, %10,8'i 60.001-90.000 arasında, %13,5'i 90.001- 120.000 TL arasında, %10 120.001 TL ve üzerinde gelir elde ettiği belirlenmiştir. Trabzon ilinin; %22'si 30.000 TL ve altında, %28'i 30.001- 60.000 TL arasında, %13'ü 60.001- 90.000 TL arasında, %15'i 90.001- 120.000 TL arasında, %22'si 120.001 TL ve üzerinde gelir elde ettiği tespit edilmiştir. Artvin ilinin; %22,5'i 30.000 TL ve altında, %22,5'i 30.001- 60.000 TL arasında, %15'i 60.001- 90.000 TL arasında, %22,55'i 90.001- 120.000 TL arasında, %17,5'i 120.001 TL ve üzerinde gelir elde ettiği belirlenmiştir.

Tablo 64. Çaylığın bulunduğu il ile çayın mülkiyeti

		$\chi^2= 11,550$ P= 0,003	Çay Mülkiyet		
			Kendimize Ait	Ortaklı	Toplam
Çaylık bulunduğu il	Rize	Sayı	132	128	260
		Çaylık il iç. %	50,8	49,2	100,0
		Çay mülkiyet iç. %	62,9	67,4	65,0
	Trabzon	Sayı	47	53	100
		Çaylık il iç. %	47,0	53,0	100,0
		Çay mülkiyet iç. %	22,4	27,9	25,0
	Artvin	Sayı	31	9	40
		Çaylık il iç. %	77,5	22,5	100,0
		Çay mülkiyet iç. %	14,8	4,7	10,0
Toplam	Sayı	210	190	400	
	Çaylık il iç. %	52,5	47,5	100,0	
	Çay mülkiyet iç. %	100,0	100,0	100,0	

Tablo 64'te görüldüğü üzere, çaylığın bulunduğu il ile çay mülkiyeti arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir ($\chi^2 = 11,550$; P = 0,003<0,05). Çay mülkiyeti Rize ilinde; %50,8'i kendisine ait, %49,2'si ortaklı, Trabzon'da; %47'si kendisine ait %53'ü ortaklı, Artvin'de; %52,5 kendisine ait, %47,5 ortaklı olduğu bulunmuştur.

Tablo 65'te görüldüğü üzere, çaylığın bulunduğu il ile çaydan elde edilen gelirin yıllık gelirin yüzde kaçını aldığı arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=20,981$; P=0,002<0,05). Rize ilinin %78,8'inin çaydan elde ettiği gelirin yıllık gelir içindeki payının %25 ve altında olduğu, %15,8'inin %26-50 arasında bir paya sahip olduğu, %3,5'inin %51-75 arasında bir paya sahip olduğu

%1,9'unun ise %76-100 arasında bir paya sahip olduğu görülmüştür. Trabzon ilinin %66'sının çaydan elde ettiği gelirin yıllık gelir içindeki payı %25 ve altı olduğu,%21'i %26-50 arasında bir paya sahip olduğu, %10'unun %51-75 arasında bir paya sahip olduğu, %3'ünün %76-100 arasında bir paya sahip olduğu gözlenmiştir. Artvin ilinin %52,5'inin çaydan elde ettiği gelirin yıllık gelir içindeki payı %25 ve altı olduğu,%37,5'i %26-50 arasında bir paya sahip olduğu, %10'unun %51-75 arasında bir paya sahip olduğu görülmüştür.

Tablo 65. Çaylığın bulunduğu il ile çaydan elde edilen gelirin yıllık gelirin yüzde kaçı olduğu

		$\chi^2=20,981$ P=0,002	Yıllık gelirin kaçı (%)				Toplam
			25 ve altı	26-50	51-75	76-100	
Çaylık bulunduğu il	Rize	Sayı	205	41	9	5	260
		Çaylık il iç. %	78,8	15,8	3,5	1,9	100,0
		Yıllık gelir kaçı iç. %	70,2	53,2	39,1	62,5	65,0
	Trabzon	Sayı	66	21	10	3	100
		Çaylık il iç. %	66,0	21,0	10,0	3,0	100,0
		Yıllık gelir kaçı iç. %	22,6	27,3	43,5	37,5	25,0
	Artvin	Sayı	21	15	4	0	40
		Çaylık il iç. %	52,5	37,5	10,0	0,0	100,0
		Yıllık gelir kaçı %	7,2	19,5	17,4	0,0	10,0
Toplam	Sayı	292	77	23	8	400	
	Çaylık il iç. %	73,0	19,3	5,8	2,0	100,0	
	Yıllık gelir kaçı %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	

Tablo 66'da görüldüğü üzere, çaylığın bulunduğu il ilerde çay üretimine devam etme durumu arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=9,142$; P=0,010<0,05). Rize ilinin %47,3'ünün ilerde çay üretimine devam edeceği, %52,7'sinin üretime devam etmeyeceği belirlenmiştir. Trabzon ilinin %54'ünün ilerde çay üretimine devam edeceği, %46'sının üretime devam etmeyeceğini belirtmiştir. Artvin ilinin %72,5'inin ilerde çay üretimine devam edeceği, %27,5'inin ilerde çay üretimine devam etmeyeceğini belirtmiştir.

Tablo 66. Çaylığın bulunduğu il ile ilerde üretime devam etme durumu

		$\chi^2= 9,142$ P= 0,010	<u>İlerde üretim devam etme</u>		
			Evet	Hayır	Toplam
Çaylık bulunduğu il	Rize	Sayı	123	137	260
		Çaylık il iç. %	47,3	52,7	100,0
		İlerde üretim devam iç. %	59,7	70,6	65,0
	Trabzon	Sayı	54	46	100
		Çaylık il iç. %	54,0	46,0	100,0
		İlerde üretim devam iç. %	26,2	23,7	25,0
	Artvin	Sayı	29	11	40
		Çaylık il iç. %	72,5	27,5	100,0
		İlerde üretim devam iç. %	14,1	5,7	10,0
Toplam	Sayı	206	194	400	
	Çaylık il iç. %	51,5	48,5	100,0	
	İlerde üretim devam iç. %	100,0	100,0	100,0	

Tablo 67. Çaylığın bulunduğu il ile çay gelirinin nereye harcandığı

		$\chi^2= 3,165$ P= 0,788	<u>Çay Geliri Harcama Kalemleri</u>				Toplam
			Temel İhtiyaçlar	Sosyal İhtiyaçlar	Yatırım Harcamaları	Borç Ödeme	
Çaylık bulunduğu il	Rize	Sayı	161	12	26	61	260
		Çaylık il iç. %	61,9	4,6	10,0	23,5	100,0
		Çay geliri harcama iç. %	64,4	60,0	65,0	67,8	65,0
	Trabzon	Sayı	65	4	11	20	100
		Çaylık il iç. %	65,0	4,0	11,0	20,0	100,0
		Çay gelir harcama iç. %	26,0	20,0	27,5	22,2	25,0
	Artvin	Sayı	24	4	3	9	40
		Çaylık il iç. %	60,0	10,0	7,5	22,5	100,0
		Çay gelir harcama iç. %	9,6	20,0	7,5	10,0	10,0
Toplam	Sayı	250	20	40	90	400	
	Çaylık il iç. %	62,5	5,0	10,0	22,5	100,0	
	Çay gelir harcama iç. %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	

Tablo 67’de görüldüğü üzere, çaylığın bulunduğu il ile çay gelirinin harcandığı yer arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki olmadığı belirlenmiştir ($\chi^2= 3,165$; P=0,788>0,05,).

3.8.2.3. Gelir Miktarı ile İlgili Analizler

Katılımcıların *gelir miktarı ile çaydan elde edilen yıllık gelir miktarı* arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p=0,026$; $p<0,05$). Bu ilişki tablo 68’de gösterilmiştir. Katılımcıların *gelir miktarı ile çay gelirini nereye harcadığı* arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p=0,058$; $p<0,10$). Bu ilişki tablo 69’da gösterilmiştir. Katılımcıların *gelir miktarı ile çaydan elde edilen gelirin yıllık gelir içindeki payı* arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p=0,006$; $p<0,05$). Bu ilişki tablo 70’te gösterilmiştir.

Tablo 68. Gelir miktarı ile çaydan elde edilen yıllık gelir

		Çaydan Elde Edilen Yıllık Gelir (TL)					Toplam	
		30.000 TL ve altı	30.001-60.000	60.001-90.000	90.001-120.000	120.001 ve üzeri		
		$\chi^2= 23,210$						
		$P= 0,026$						
Gelir miktarı (TL)	25.000 ve altı	Sayı	96	61	28	34	29	248
		Gelir iç. %	38,7	24,6	11,3	13,7	11,7	100,0
		Çay geliri iç. %	67,6	62,9	59,6	57,6	52,7	62,0
	25.001-32.500	Sayı	31	15	13	10	8	77
		Gelir iç. %	40,3	19,5	16,9	13,0	10,4	100,0
		Çay geliri iç. %	21,8	15,5	27,7	16,9	14,5	19,3
	32.501-45.000	Sayı	10	12	2	5	9	38
		Gelir %	26,3	31,6	5,3	13,2	23,7	100,0
		Çay geliri iç. %	7,0	12,4	4,3	8,5	16,4	9,5
	45.001 ve üzeri	Sayı	5	9	4	10	9	37
		Gelir iç. %	13,5	24,3	10,8	27,0	24,3	100,0
		Çay geliri iç. %	3,5	9,3	8,5	16,9	16,4	9,3
	Toplam	Sayı	142	97	47	59	55	400
		Gelir iç. %	35,5	24,3	11,8	14,8	13,8	100,0
		Çay geliri iç. %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Tablo 68’de görüldüğü üzere, gelir miktarı ile çaydan elde edilen gelir arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir ($\chi^2 = 23,210$; $=0,026<0,05$). Aylık geliri 25.000 TL ve altı olanların %38,7’si 30.000 TL ve altı, %24,6’sı 30.0001- 60.000 TL arasında, %11,3’ü 60.001- 90.000 TL arasında, %13,7’si 90.001- 120.000 TL arasında, %11,7’si 120.001 TL ve üzeri gelir elde ettikleri tespit edilmiştir. Geliri 25.001 ve 32.500 TL arasında olanların %40,3’ü 30.000 TL ve altı, %19,5’i 30.0001- 60.000 TL arasında, %16,9’u 60.001- 90.000 TL arasında, %13’ü

90.001- 120.000 TL arasında, %10,4'ü 120.001 TL ve üzeri gelir elde ettiği tespit edilmiştir. Geliri 32.501–45.000 TL arasında olanların %26,3'ü 30.000 TL ve altı, %31,6'sı 30.0001- 60.000 TL arasında, %5,3'ü 60.001- 90.000 TL arasında, %13,2'si 90.001- 120.000 TL arasında, %23,7'si 120.001 TL ve üzeri gelir elde ettiği görülmüştür. Geliri 45.001 TL ve üzeri olanların %13,5'i 30.000 TL ve altı, %24,3'ü 30.0001- 60.000 TL arasında, %10,8'i 60.001- 90.000 TL arasında, %27'si 90.001- 120.000 TL arasında, %24,3'ü 120.001 TL ve üzeri gelir elde ettiği tespit edilmiştir.

Tablo 69. Gelir miktarı ile çay gelirinin nereye harcandığı

		Çay geliri harcama kalemleri					
		Temel İhtiyaçlar	Sosyal İhtiyaçlar	Yatırım Harcamaları	Borç Ödeme	Toplam	
		$\chi^2=16,434$ P= 0,058					
Gelir miktarı (TL)	25.000 TL ve altı	Sayı	166	15	20	47	248
		Gelir iç. %	66,9	6,0	8,1	19,0	100,0
		Çay gelir harcama iç. %	66,4	75,0	50,0	52,2	62,0
	25.001-32.500	Sayı	43	3	8	23	77
		Gelir iç. %	55,8	3,9	10,4	29,9	100,0
		Çay gelir harcama iç. %	17,2	15,0	20,0	25,6	19,3
	32.501-45.000	Sayı	21	0	4	13	38
		Gelir iç. %	55,3	0,0	10,5	34,2	100,0
		Çay gelir harcama iç. %	8,4	0,0	10,0	14,4	9,5
	45.001 ve üzeri	Sayı	20	2	8	7	37
		Gelir iç. %	54,1	5,4	21,6	18,9	100,0
		Çay gelir harcama iç. %	8,0	10,0	20,0	7,8	9,3
	Toplam	Sayı	250	20	40	90	400
		Gelir iç. %	62,5	5,0	10,0	22,5	100,0
		Çay gelir harcama iç. %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Tablo 69'da görüldüğü üzere, gelir miktarı ile çay geliri nereye harcandığı arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=16,434$; P = ,058<0,10). Aylık geliri 25.000 TL ve altındakilerin %66,9'u çaydan elde ettiği geliri temel ihtiyaçlar için harcarken, %6'sı sosyal ihtiyaçlara, %8,1'i yatırım harcamalarına ve %19'u ise borç ödemeleri için kullanmaktadır. Geliri 25.001-32.500 TL arasında olanların %55,8'i temel ihtiyaçlara, %3,9'u sosyal ihtiyaçlara, %10,4'ü yatırım harcamalarına ve %29,9'u ise borç ödemeleri için harcamaktadır. Geliri 32.501-45.000

TL arasında olanların %55,3'ü temel ihtiyaçlara, %10,5'i yatırım harcamalarına ve %34,2'si ise borç ödemelerine kullanmaktadır. Geliri 45.001 TL ve üzeri olanların %54,1'i temel ihtiyaçlara, %5,4'ü sosyal ihtiyaçlara, %21,6'sı yatırım harcamalarına, %18,9'u ise borç ödemeleri için harcamaktadır.

Tablo 70. Gelir miktarı ile çaydan elde edilen gelirin yıllık gelir içindeki payı

		Yıllık Gelirin Kaçı (%)				Toplam	
		25 ve altı	26-50	51-75	76-100		
		$\chi^2= 12,532$ P= 0,006					
Gelir miktarı (TL)	25.000 ve altı	Sayı	183	41	17	7	248
		Gelir iç. %	73,8	16,5	6,9	2,8	100,0
		Yıllık gelir kaçı iç. %	62,7	53,2	73,9	87,5	62,0
	25.001-32.500	Sayı	55	21	1	0	77
		Gelir iç. %	71,4	27,3	1,3	0,0	100,0
		Yıllık gelir kaçı iç. %	18,8	27,3	4,3	0,0	19,3
	32.501-45.000	Sayı	30	6	2	0	38
		Gelir iç. %	78,9	15,8	5,3	0,0	100,0
		Yıllık gelir kaçı iç. %	10,3	7,8	8,7	0,0	9,5
	45.001 ve üzeri	Sayı	24	9	3	1	37
		Gelir iç. %	64,9	24,3	8,1	2,7	100,0
		Yıllık gelir kaçı iç. %	8,2	11,7	13,0	12,5	9,3
	Toplam	Sayı	292	77	23	8	400
		Gelir iç. %	73,0	19,3	5,8	2,0	100,0
		Yıllık geliri kaç iç. %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Tablo 70'te görüldüğü üzere, gelir miktarı ile çaydan elde edilen gelirin yıllık gelir içindeki payı arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir ($\chi^2 = 12,532$; P = 0,006<0,05). Geliri 25.000 TL ve altında olanların %73,8'inin çaydan elde ettiği geliri yıllık gelir içindeki payı %25 ve altı, %16,5'inin %26-50 arasında, %6,9'unun %51-75 arasında, 2,8'inin ise %76-100 arasında olduğu tespit edilmiştir. Geliri 25.001-32.500 TL arasında olanların %71,4'ünün çaydan elde ettiği gelirin yıllık gelir içindeki payı %25 ve altı, %27,3'ünün %26-50 arasında, %1,3'ünün %51-75 arasında olduğu tespit edilmiştir. Gelir 32.501- 45.000 TL arasında olanların %78,9'unun çaydan elde ettiği gelirin yıllık gelir içindeki payı %25 ve altı, %15,8'inin %26-50 arasında, %5,3'ünün %51-75 arasında olduğu tespit edilmiştir. Gelir 45.001

TL ve üzeri olanların %64,9'unun çaydan elde edilen gelirin yıllık gelir içindeki payı %25 ve altında, %24,3'ünün %26-50 arasında, %8,1'inin %51-75 arasında ve %2,7'sinin %76-100 arasında olduğu görülmüştür.

3.8.2.4. Arazi Alanı ile İlgili Analizler

Katılımcıların *arazi alanı* ile *çaylık arazi alanı* arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p=0,001$; $p<0,05$). Bu ilişki tablo 71'de gösterilmiştir. Katılımcıların *arazi alanı* ile *çaydan elde edilen gelir* arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p=0,001$; $p<0,05$). Bu ilişki tablo 72'de gösterilmiştir.

Tablo 71. Arazi alanı ile çaylık arazi alanı

		Çaylık Arazi Alanı (Dönüm)					Toplam	
		0-5	6-10	11-15	16-20	21 +		
		$\chi^2= 604,530$						
		$P= 0,001$						
Arazi Alanı (Dönüm)	0-5	Sayı	169	3	0	0	0	172
		Arazi Alanı iç. %	98,3	1,7	0,0	0,0	0,0	100,0
		Çaylık Arazi iç. %	74,1	2,7	0,0	0,0	0,0	43,0
	6-10	Sayı	52	64	0	0	0	116
		Arazi Alanı iç. %	44,8	55,2	0,0	0,0	0,0	100,0
		Çaylık Arazi iç. %	22,8	57,7	0,0	0,0	0,0	29,0
	11-15	Sayı	3	35	19	0	0	57
		Arazi Alanı iç. %	5,3	61,4	33,3	0,0	0,0	100,0
		Çaylık Arazi iç. %	1,3	31,5	55,9	0,0	0,0	14,2
	16-20	Sayı	1	9	9	11	0	30
		Arazi Alanı iç. %	3,3	30,0	30,0	36,7	0,0	100,0
		Çaylık Arazi iç. %	0,4	8,1	26,5	78,6	0,0	7,5
	21 ve üzeri	Sayı	3	0	6	3	13	25
		Arazi Alanı iç. %	12,0	0,0	24,0	12,0	52,0	100,0
		Çaylık Arazi iç. %	1,3	0,0	17,6	21,4	100,0	6,3
Toplam	Sayı	228	111	34	14	13	400	
	Arazi Alanı iç. %	57,0	27,8	8,5	3,5	3,3	100,0	
	Çaylık Arazi iç. %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	

Tablo 71'de görüldüğü üzere, arazi alanı ile çaylık arazi alanı arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir ($\chi^2 = 604,530$; $P = 0,001 < 0,05$). Arazi alanı 0-5 dönüm olanların %98,3'ü 0-5 çaylık araziye sahipken, %1,7'si 6-10 dönüm çaylık araziye sahiptir. Arazi alanı 6-10 dönüm olanların %44,8'i 0-5

dönüm çaylık araziye sahipken, %55,2'si 6-10 dönüm çaylık araziye sahip olmuştur. Arazi alanı 11-15 dönüm olanların %5,3'ü 0-5 dönüm çaylık arazi, %61,4 6-10 dönüm çaylık arazi, %33,3'ü 11-15 dönüm çaylık araziye sahiptir. Arazi alanı 16-20 dönüm olanların %3,3'ü 0-5 dönüm çaylık arazi, %30'u 6-10 dönüm çaylık arazi, %30'u 11-15 dönüm çaylık arazi, %36,7'si 16-20 dönüm çaylık araziye sahiptir. Arazi alanı 21 ve üzeri dönüm olanların %12'si 0-5 dönüm çaylık arazi, %24'ü 11-15 dönüm çaylık arazi, %12'si 16-20 dönüm çaylık arazi, %52'si 21 ve üzeri dönüm araziye sahiptir.

Tablo 72. Arazi alanı ile çaydan elde edilen yıllık gelir

		Çaydan Elde Edilen Yıllık Gelir (TL)					Toplam	
		30.000 TL ve altı	30.001-60.000	60.001-90.000	90.001-120.000	120.001 ve üzeri		
		$\chi^2= 263,958$						
		$P= 0,001$						
Arazi Alanı (Dönüm)	0-5	Sayı	115	75	21	17	0	228
		Arazi alanı iç. %	50,4	32,9	9,2	7,5	0,0	100,0
		Çay geliri iç. %	81,0	77,3	44,7	28,8	0,0	57,0
		Sayı	23	16	26	32	14	111
		Arazi alanı iç. %	20,7	14,4	23,4	28,8	12,6	100,0
		Çay geliri iç. %	16,2	16,5	55,3	54,2	25,5	27,8
		Sayı	4	5	0	6	19	34
		Arazi alanı iç. %	11,8	14,7	0,0	17,6	55,9	100,0
		Çay geliri iç. %	2,8	5,2	0,0	10,2	34,5	8,5
		Sayı	0	1	0	2	11	14
		Arazi alanı iç. %	0,0	7,1	0,0	14,3	78,6	100,0
		Çay geliri iç. %	0,0	1,0	0,0	3,4	20	3,5
	Sayı	0	0	0	2	11	13	
	Arazi alanı iç. %	0,0	0,0	0,0	15,4	84,6	100,0	
	Çay geliri iç. %	0,0	0,0	0,0	3,4	20,0	3,3	
	Sayı	142	97	47	59	55	400	
	Arazi alanı iç. %	35,5	24,3	11,8	14,8	13,8	100,0	
	Çay geliri iç. %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	

Tablo 72'de görüldüğü üzere, arazi alanı ile çaydan elde edilen gelir arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir ($\chi^2 = 263,958$; $P = 0,001 < 0,05$). Çaylık alanı 0-5 dönüm olanların %50,4'ü 30.000 TL ve altı, %32,9'u 30.001-60.000 TL arasında, %9,2'si 60.001-90.000 TL arasında, %7,5'i 90.001-120.000 TL arasında çaydan gelir elde ettiği görülmüştür. Çaylık miktarı 6-10 arasında olanların %20,7'si 30.000 TL ve altı, %14,4'ü 30.001-60.000 TL arasında, %23,4'ü 60.001-

90.000 TL arasında, %28,8'i 90.001- 120.000 TL arasında, %12,6'sı 120.001 TL ve üzeri çaydan gelir elde ettiği gözlenmiştir. Çaylık miktarı 11-15 olanların %11,8'i 30.000 TL ve altı, %14,7'si 30.001-60.000 TL arasında, %17,6'sı 90.001-120.000 TL arasında, %55,9'u 120.001 TL ve üzeri çaydan gelir elde ettiği belirlenmiştir. Arazi miktarı 16-20 arasında olanların %7,1'i 30.001-60.000 TL arasında %14,3'ü 90.001-120.000 TL arasında, %78,6'sı 120.001 TL ve üzeri çaydan gelir elde ettiği belirlenmiştir. Çaylık miktarı 21 ve üzeri olanların %15,4'ü 90.001-120.000 TL arasında, %84,6'sı 120.001 TL ve üzeri çaydan gelir elde ettiği görülmüştür.

3.8.2.5. Çaylık Arazi ile İlgili Analizler

Katılımcıların *çaylık arazi alanı* ile *yıllık üretim miktarı* arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p=0,001$; $p<0,05$). Bu ilişki tablo 73'te gösterilmiştir. Katılımcıların *çaylık arazi alanı* ile *çaydan elde edilen yıllık gelir* arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p=0,001$; $p<0,05$). Bu ilişki tablo 74'te gösterilmiştir.

Tablo 73. Çaylık arazi alanı ile yıllık üretim miktarı

		$\chi^2= 761,141$ P= 0,001	Yıllık üretim miktarı (Ton)					Top.	
			0-10	11-20	21-30	31-40	41-50		51 +
Çaylık Arazi (Dönüm)	0-5	Sayı	190	36	1	1	0	0	228
		Çaylık Arazi iç. %	83,3	15,8	0,4	0,4	0	0	100
		Yıllık Üretim iç. %	88	33,4	3,4	5	0	0	57
	6-10	Sayı	25	71	13	2	0	0	111
		Çaylık Arazi iç. %	22,5	64	11,7	1,8	0	0	100
		Yıllık Üretim iç. %	11,6	65,8	43,4	10	0	0	27,7
	11-15	Sayı	1	1	14	17	1	0	34
		Çaylık Arazi iç. %	2,9	2,9	41,2	50	2,9	0	100
		Yıllık Üretim iç. %	0,5	0,9	46,7	85	16,7	0	8,5
	16-20	Sayı	0	0	2	0	4	8	14
		Çaylık Arazi iç. %	0	0	14,3	0	28,6	57,1	100
		Yıllık Üretim iç. %	0	0	6,7	0	66,6	40	0,25
	21 ve üzeri	Sayı	0	0	0	0	1	12	13
		Çaylık Arazi iç. %	0	0	0	0	7,7	92,3	100
		Yıllık Üretim iç. %	0	0	0	0	16,7	60	3,25
Toplam	Sayı	216	108	30	20	6	20	400	
	Çaylık Arazi iç. %	54	27	7,5	5	1,5	5	100	
	Yıllık Üretim iç. %	100	100	100	100	100	100	100	

Tablo 73'te görüldüğü üzere, Çaylık arazi alanı ile yıllık üretim miktarı arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir ($\chi^2 = 761,141$; $P = 0,001 < 0,05$). Çaylık arazisi 0-5 dönüm olanların %83,3'ü 0-10 ton yıllık üretim, %15,8'i 11-20 ton yıllık üretim yapmıştır. Çaylık arazisi 6-10 dönüm olanların %22,5'i 0-10 ton yıllık üretim, %64'ü 11-20 ton yıllık üretim, %11,7'si 21-30 ton yıllık üretim yapmıştır. Çaylık arazisi 11-15 dönüm olanların %41,2'si 21-30 ton yıllık üretim, %50'si 31-40 ton yıllık üretim yapmıştır. Çaylık arazisi 16-20 dönüm olanların %14,3 21-30 ton yıllık üretim, %28,6'sı 41-50 ton yıllık üretim, %57,1'i 51 ve üzeri ton yıllık üretim yapmıştır. Çaylık arazisi 21 ve üzeri olanların %7,7'si 41-50 ton yıllık üretim, %92,3'ü 51 ve üzeri ton üretim yapmıştır.

Tablo 74. Çaylık arazi alanı ile çaydan elde edilen yıllık gelir

		Çaydan Elde Edilen Yıllık Gelir (TL)					Toplam
		30.000 TL ve altı	30.001-60.000	60.001-90.000	90.001-120.000	120.001 ve üzeri	
		$\chi^2 = 220,152$ $P = 0,001$					
Çaylık Arazi Alanı (Dönüm)	Sayı	93	53	14	12	0	172
	0-5 Çaylık arazi iç. %	54,1	30,8	8,1	7,0	0,0	100,0
	Çay geliri iç. %	65,5	54,6	29,8	20,3	0,0	43,0
	Sayı	37	29	17	26	7	116
	6-10 Çaylık arazi iç. %	31,9	25	14,7	22,4	6,0	100,0
	Çay geliri iç.%	26,1	29,9	36,2	44,1	12,7	29
	Sayı	9	10	13	14	11	57
	11-15 Çaylık arazi iç. %	15,8	17,5	22,8	24,6	19,3	100,0
	Çay geliri iç. %	6,3	10,3	27,7	23,7	20,0	14,0
	Sayı	1	2	3	5	19	30
	16-20 Çaylık arazi iç. %	3,3	6,7	10,0	16,7	63,3	100,0
	Çay geliri iç. %	0,7	2,1	6,4	8,5	34,5	7,5
	Sayı	2	3	0	2	18	25
	21 ve üzeri Çaylık arazi iç. %	8	12	0,0	8,0	72,0	100,0
	Çay geliri %	1,4	3,1	0,0	3,4	32,7	6,3
Sayı	142	97	47	59	55	400	
Toplam Çaylık arazi iç. %	35,5	24,3	11,8	14,8	13,8	100,0	
Çay geliri iç. %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	

Tablo 74'te görüldüğü üzere, çaylık arazi alanı ile çaydan elde edilen gelir arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir ($\chi^2 = 220,152$; $P =$

0,001 < 0,05). çaylık arazi alanı 0-5 dönüm %54,1'i 30.000 TL ve altı, %30,8'i 30.001-60.000 TL arasında, %8,1'i 60.001-90.000 TL arasında, %7'si 90.001-120.000 TL arasında çaydan gelir elde ettiği görülmüştür. Arazi alanı 6-10 dönüm arasında olanların %31,9'u 30.000 TL ve altı, %25'i 30.001-60.000 TL arasında, %14,7'si 60.001-90.000 TL arasında, %22,4'ü 90.001- 120.000 TL arasında, %6'sı 120.001 TL ve üzeri çaydan gelir elde ettiği tespit edilmiştir. Arazi alanı 11-15 dönüm olanların %15,8'i 30.000 TL ve altı, %17,5'i 30.001-60.000 TL arasında, %22,8'i 60.001-90.000 TL arasında, %24,6'sı 90.001-120.000 TL arasında, %19,3'ü 120.001 TL ve üzeri çaydan gelir elde ettiği görülmüştür. Arazi alanı 16-20 dönüm arasında olanların %3,3'ü 30.000 TL ve altı, %6,7'si 30.001-60.000 TL arasında, %10'u 60.001-90.000 TL arasında, %16,7'si 90.001-120.000 TL arasında, %63,3'ü 120.001 TL ve üzeri çaydan gelir elde ettiği belirlenmiştir. Arazi alanı 21 dönüm ve üzerinde olanların %8'i 30.000 TL ve altı, %12'si 30.001-60.000 TL arasında, %3,4'ü 90.001-120.000 TL arasında, %72'si 120.001 TL ve üzeri çaydan gelir elde ettiği görülmüştür.

3.8.2.6. Sürgün Sayısı ile İlgili Analizler

Katılımcıların *sürgün sayısı* ile *yıllık üretim miktarı* arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p=0,001$; $p<0,05$). Bu ilişki tablo 75'te gösterilmiştir. Katılımcıların *sürgün sayısı* ile *çaydan elde edilen yıllık gelir* arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p=0,001$; $p<0,05$). Bu ilişki tablo 76'te gösterilmiştir.

Tablo 75. Sürgün sayısı ile yıllık üretim miktarı

		$\chi^2= 40,934$ P= 0,001	Yıllık üretim miktarı (Ton)					Top.	
			0-10	11-20	21-30	31-40	41-50		51+
Kaç sürgün	3	Sayı	212	101	22	19	4	16	374
		Sürgün iç. %	56,7	27,0	5,9	5,1	1,1	4,3	100
		Yıllık Üretim iç. %	98,2	93,5	73,4	95	66,6	80	93,5
	4	Sayı	4	7	8	1	2	4	26
		Sürgün iç. %	15,4	26,9	30,8	3,8	7,7	15,4	100
		Yıllık Üretim iç.%	1,8	6,5	26,6	5	33,4	20	6,5
Toplam		Sayı	216	108	30	20	6	20	400
		Sürgün iç. %	54,0	27,0	7,5	5,0	1,5	5,0	100
		Yıllık Üretim iç.%	100,0	100,	100,0	100,0	100,0	100,	100

Tablo 75'te görüldüğü üzere, sürgün sayısı ile yıllık üretim miktarı arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir ($\chi^2 = 40,934$; $P = 0,001 < 0,05$). Sürgün sayısı 3 olanların %56,7'si 0-10 ton yıllık üretim, %27'si 11-20 ton yıllık üretime sahiptir. Sürgün sayısı 4 olanların %15,4'ü 0-10 ton yıllık üretim, %226,9'u 11-20 ton yıllık üretim, %30,8'i 21-30 ton yıllık üretim, %15,4'ü 51 ve üzeri ton yıllık üretime sahiptir.

Tablo 76. Sürgün sayısı ile çaydan elde edilen yıllık gelir

		Çaydan Elde Edilen Yıllık Gelir (TL)					Toplam	
		30.000 TL ve altı	30.001- 60.000	60.001- 90.000	90.001- 120.000	120.001 ve üzeri		
Kaç sürgün	3	Sayı	142	91	44	54	43	374
		Sürgün iç. %	38,0	24,3	11,8	14,4	11,5	100,0
		Çay geliri iç.%	100,0	93,8	93,6	91,5	78,2	93,5
	4	Sayı	0	6	3	5	12	26
		Sürgün iç. %	0,0	23,1	11,5	19,2	46,2	100,0
		Çay geliri iç. %	0,0	6,2	6,4	8,5	21,8	6,5
Toplam	Sayı	142	97	47	59	55	400	
	Sürgün iç. %	35,5	24,3	11,8	14,8	13,8	100,0	
	Çay geliri iç. %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	

Tablo 76'da görüldüğü üzere, sürgün sayısı ile çaydan elde edilen gelir arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir ($\chi^2 = 31,502$; $P = 0,001 < 0,05$). Sürgün sayısı 3 olanların %38'i 30.000 TL ve altında, %24,3'ü 30.001-60.000 TL arasında, %11,8'i 60.001-90.000 TL arasında, %14,4'ü 90.001-120.000 TL arasında, %11,5'i 120.001 TL üzerinde gelir elde ettiği bulunmuştur. Sürgün sayısı 4 olanların %23,1'i 30.001-60.000 TL arasında, %11,5'i 60.001-90.000 TL arasında, %19,2'si 90.001-120.000 TL arasında, %46,2'si 120.001 TL üzerinde gelir elde ettiği görülmüştür.

Tablo 77'de görüldüğü üzere, çaylık arazisinin mülkiyeti ile çaydan elde edilen gelir arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir ($\chi^2 = 10,557$; $P = 0,032 < 0,05$). Çaylık arazisi kendine ait olanların %31,4'ü 30.000 TL ve altı, %21,9'u 30.001-60.000 TL arasında, %11,4'ü 60.001-90.000 TL arasında, %19'u 90.001-120.000 TL arasında, %16,2'si 120.001 TL ve üzerinde gelir elde ettiği görülmüştür. Çaylık arazisi ortak olanların %40'ı 30.000 TL ve altı, %26,8'i 30.001-

60.000 TL arasında, %12,1'i 60.001-90.000 TL arasında, %10'u 90.001-120.000 TL arasında, %11,1'inin ise 120.001 TL ve üzeri gelir elde ettiği tespit edilmiştir.

Tablo 77. Çaylık arazi mülkiyeti ile çaydan elde edilen yıllık gelir

		$\chi^2= 10,557$ P= 0,032	Çaydan Elde Edilen Yıllık Gelir (TL)					Toplam
			30.000 TL ve altı	30.001-60.000	60.001-90.000	90.001-120.000	120.001 ve üzeri	
Çay mülkiyeti	Kendimize Ait	Sayı	66	46	24	40	34	210
		Çay mülkiyeti iç. %	31,4	21,9	11,4	19,0	16,2	100,0
		Çay geliri iç. %	46,5	47,4	51,1	67,8	61,8	52,5
	Ortaklı	Sayı	76	51	23	19	21	190
		Çay mülkiyeti iç. %	40,0	26,8	12,1	10,0	11,1	100,0
		Çay geliri iç.%	53,5	52,6	48,9	32,2	38,2	47,5
Toplam	Sayı	142	97	47	59	55	400	
	Çay mülkiyeti iç. %	35,5	24,3	11,8	14,8	13,8	100,0	
	Çay geliri iç. %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	

Tablo 77'de görüldüğü üzere, çaylık arazisinin mülkiyeti ile çaydan elde edilen gelir arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir ($\chi^2 = 10,557$; P = 0,032 < 0,05). Çaylık arazisi kendine ait olanların %31,4'ü 30.000 TL ve altı, %21,9'u 30.001-60.000 TL arasında, %11,4'ü 60.001-90.000 TL arasında, %19'u 90.001-120.000 TL arasında, %16,2'si 120.001 TL ve üzerinde gelir elde ettiği görülmüştür. Çaylık arazisi ortak olanların %40'ı 30.000 TL ve altı, %26,8'i 30.001-60.000 TL arasında, %12,1'i 60.001-90.000 TL arasında, %10'u 90.001-120.000 TL arasında, %11,1'inin ise 120.001 TL ve üzeri gelir elde ettiği tespit edilmiştir.

3.8.2.8. Yıllık Üretim Miktarı ile İlgili Analizler

Katılımcıların yıllık üretim miktarı ile çaydan elde edilen gelir arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur (p=0,001; p<0,05) Bu ilişki tablo 78'de gösterilmiştir.

Tablo 78. Yıllık üretim miktarı ile çaydan elde edilen yıllık gelir

		Çaydan Elde Edilen Yıllık Gelir (TL)					Toplam
		30.000 TL ve altı	30.001-60.000	60.001-90.000	90.001-120.000	120.001 ve üzeri	
		$\chi^2= 346,628$ P= 0,001					
Yıllık üretim miktarı (Ton)	Sayı	120	70	21	5	0	216
	0-10 Yıllık üretim iç. %	55,6	32,4	9,7	2,3	0,0	100,0
	Çay geliri iç. %	84,5	72,2	44,7	8,5	0,0	54,0
	Sayı	18	20	23	42	5	108
	11-20 Yıllık üretim iç. %	16,7	18,5	21,3	38,9	4,6	100,0
	Çay geliri iç. %	12,7	20,6	48,9	71,2	9,1	27,0
	Sayı	2	4	3	5	16	30
	21-30 Yıllık üretim iç. %	6,7	13,3	10,0	16,7	53,3	100,0
	Çay geliri iç. %	1,4	4,1	6,4	8,5	29,1	7,5
	Sayı	2	2	0	3	13	20
	31-40 Yıllık üretim iç. %	10,0	10,0	0,0	15,0	65,0	100,0
	Çay geliri iç. %	1,4	2,1	0,0	5,1	23,6	5,0
	Sayı	0	0	0	2	4	6
	41-50 Yıllık üretim iç. %	0,0	0,0	0,0	33,3	66,7	100,0
	Çay geliri iç. %	0,0	0,0	0,0	3,4	7,3	1,5
	Sayı	0	1	0	2	17	20
	51 ve üzeri Yıllık üretim iç. %	0,0	5,0	0,0	10,0	85,0	100,0
	Çay geliri iç. %	0,0	1,0	0,0	3,4	30,9	5
Toplam	Sayı	142	97	47	59	55	400
	Yıllık üretim iç. %	35,5	24,3	11,8	14,8	13,8	100,0,
	Çay geliri iç. %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Tablo 78’de görüldüğü üzere, yıllık üretim miktarı ile çaydan elde edilen gelir arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir ($\chi^2 = 346,628$; P = 0,001<0,05). Yıllık üretim miktarı 10 tonun altında olanların %55,6’sı 30.000 TL ve altı, %32,4’ü 30.001-60.000 TL arasında, Yıllık üretim miktarı 11-20 ton arasında olanların %16,7’si 30.000 TL ve altı, %18,5’i 30.001-60.000 TL arasında, %21,3’ü 60.001- 90.000 TL arasında, %38,9’u 90.001- 120.000 TL arasında, Yıllık üretim miktarı 21-30 ton arasında olanların %6,7’si 30.000 TL ve altı, %13,3’ü 30.001-60.000 TL arasında, %10’u 60.001- 90.000 TL arasında, %16,7’si 90.001- 120.000 TL arasında, %53,3’ü 120.001 TL ve üzeri çaydan gelir elde ettiği tespit edilmiştir. Yıllık üretim miktarı 31-40 ton arasında olanların %10’u 30.000 TL ve altı, %10’u 30.001-

60.000 TL arasında, %15'i 90.001- 120.000 TL arasında, %65'i 120.001 TL ve üzeri çaydan gelir elde ettiği tespit edilmiştir. Yıllık üretim miktarı 41-50 ton arasında olanların %33,3'ü 90.001 ve 120.000 TL arasında, %66,7'si 120.001 TL üzerinde çaydan gelir elde ettiği tespit edilmiştir. Yıllık üretim miktarı 51 ton ve üzeri olanların %5'i 30.001- 60.000 TL arasında, %10'u 90.001- 120.000 TL arasında, %85'i 120.001 TL ve üzeri çaydan gelir elde ettiği gözlenmiştir.

3.8.2.9. Çaydan Elde Edilen Yıllık Gelir ile İlgili Analizler

Katılımcıların çaydan elde edilen gelir ile çay gelirinin harcama kalemleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamıştır ($p=0,836$; $p>0,10$).

Tablo 79. Çaydan elde edilen yıllık gelir ile çay gelirinin harcama kalemleri

		Çay Geliri Harcama Kalemleri				Toplam	
		Temel	Sosyal	Yatırım	Borç		
		İhtiyaçlar	İhtiyaçlar	Harcamaları	Ödeme		
		$\chi^2= 7,314$					
		$P= 0,836$					
Çaydan Elde Edilen Yıllık Gelir (TL)	30.000 ve altı	Sayı	85	6	14	37	142
		Çay geliri iç. %	59,9	4,2	9,9	26,1	100,0
		Çay gelir harcama iç. %	34,0	30,0	35,0	41,1	35,5
	30.001-60.000	Sayı	62	5	10	20	97
		Çay geliri iç. %	63,9	5,2	10,3	20,6	100,0
		Çay gelir harcama iç. %	24,8	25,0	25,0	22,2	24,3
	60.001-90.000	Sayı	30	5	3	9	47
		Çay geliri iç. %	63,8	10,6	6,4	19,1	100,0
		Çay gelir harcama iç. %	12,0	25,0	7,5	10,0	11,8
	90.001-120.001	Sayı	37	1	7	14	59
		Çay geliri iç. %	62,7	1,7	11,9	23,7	100,0
		Çay gelir harcama iç. %	14,8	5,0	17,5	15,6	14,8
	120.001 ve üzeri	Sayı	36	3	6	10	55
		Çay geliri iç. %	65,5	5,5	10,9	18,2	100,0
		Çay gelir harcama iç. %	14,4	15,0	15,0	11,1	13,8
Toplam	Sayı	250	20	40	90	400	
	Çay geliri iç. %	62,5	5,0	10,0	22,5	100,0	
	Çay gelir harcama iç. %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	

Tablo 79'da görüldüğü üzere, çaydan elde edilen gelir ile bu gelirinin harcama kalemlerine göre dağılımı arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki olmadığı belirlenmiştir ($\chi^2 = 7,314$; $P = 0,836 > 0,05$).

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Dünya’da çay üretiminin ekonomik olarak yapıldığı yerler sınırlıdır. Çin, Hindistan, Sri Lanka, Endonezya, Kenya, Japonya ve Türkiye ülkelerinde çay bitkisinin yaygın olarak yetiştirildiği ve çay üretimin yoğun olarak yapıldığı ülkelerdir. 2021 yılı verilerine göre Dünya’da çay üretimi yapılan alan 5 milyon 245 bin 319 hektar arazide, 28 milyon 191 bin 556 ton çay üretilmiştir. Çay üretim alanı en fazla olan ülke 3 milyon 390 bin 951 ton ile Çin olmuştur. En yüksek üretim yine Çin’de 13 milyon 768 bin 883 ton olarak gerçekleşmiştir. Türkiye’nin çaylık arazi alanı 82 bin 247 hektar ve çay üretimi 1 milyon 450 bin ton olmuştur.

Türkiye’de çay üretimi sınırlı illerimizde yapılmaktadır. Bu iller Rize, Trabzon, Artvin, Giresun ve Ordu’dur. Türkiye’de çay üretici sayısı 2023 verilerine göre 207 bin 146 kişidir. En çok çay üreticisi 130 bin 399 kişi ile Rize ilinde bulunmaktadır. 2023 verilerine göre 79 bin 198 hektar alanda çay üretimi yapılırken en çok çaylık alan 53 bin 080 hektar ile Rize ilinde bulunmaktadır. 2022 yılı verilerine göre 1 milyon 299 bin 999 ton yaş çay üretilmiş ve en çok çay üretimi 895 bin 240 ton ile Rize ilinde olmuştur. Türkiye 2021 yılı verilerine göre 5 bin 814 ton çay ihracatı yapmış ve en çok ihracatı bin 688 ton ile Belçika’ya yapmıştır. Türkiye 2021 yılı verilerine göre 19 bin 870 ton çay ithalatı yapmış ve en çok ithalatı Sri Lanka’dan yapmıştır.

Literatür incelendiğinde çay tarımı hakkında genelde çay üretimi yapan fabrikalar, tüketicilerin çay tercihleri, organik çay tarımı ve çayın coğrafi işaretlemesi üzerine yapılan çalışmalara rastlanmıştır. Bu çalışma, çay üretiminin kalkınmaya olan katkısını belirlemek ve elde edilen gelirin harcama kalemleri arasındaki dağılımını tespit etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu amaç doğrultusunda Rize, Trabzon ve Artvin illerinde 400 katılımcı ile online ve yüz yüze anket uygulaması gerçekleştirilmiştir.

Katılımcıların %32,8’i kadın, %67,3’ü erkektir. *Yaş gruplarına göre;* %25,8’i 18-29 yaş grubunda, %18,3’ü 30-39 yaş grubunda, %24,8’i 40-49 yaş grubunda, %23,5’i 50-59 yaş grubunda, %7,8’i 60 yaş ve üzeridir. Katılımcıların %19,8’i ilköğretim, %31,8’i lise, %44,3’ü üniversite, %4,3’ü lisansüstü öğrenim düzeyine sahiptir. *Meslekleri incelendiğinde,* %24’ü kamu çalışanı, %25,5’i özel sektör çalışanı,

%18,5'i emekli, %9,5'i esnaf, %16,5'i ev hanımı/işsiz, %6'sı öğrencidir. *Gelir düzeylerine göre*, %62'si 25.000 TL ve altı, %19,3'ü 25.001-32.500 TL arasında, %9,5'i 32.501-45.000 TL arasında, %9,2'si 45.001 TL ve üzerinde gelire sahiptir.

Arazi Alanı incelendiğinde; %43'ü 0-5 dönüm arasında, %29'u 6-10 dönüm arasında, %14,2'si 11-15 dönüm arasında, %7,5'i 16-20 dönüm arasında, %6,3'ü 21 ve üzeri dönüm araziye sahiptir. *Çaylık arazi alanı* incelendiğinde; %57'si 0-5 dönüm arasında, %27,8'i 6-10 dönüm arasında, %8,5'i 11-15 dönüm arasında, %3,5'i 16-20 dönüm arasında, %3,3'ü 21 dönüm ve üzerindedir. *Çay mülkiyeti* incelendiğinde; %52,5'i kendisine ait, %47,5'i ortaklı çay arazisine sahiptir. *Kaç sürgün çay hasadı* incelendiğinde; %93,5'i 3 sürgün, %6,5'i 4 sürgün çay toplamaktadır. *Yıllık üretim miktarı* incelendiğinde; %54'ü 0-10 ton, %27'si 11-20 ton çay üretmiştir. *Çay hasadını kim yaptığı* incelendiğinde; %51,7'si aile fertleri ve akrabalar, %26,8'i aile fertleri ve işçiler olmuştur. *Üretilen çayların nereye satıldığı* incelendiğinde; %36'sı ÇAYKUR'a, %6'sı sadece özel sektöre, %58'i hem ÇAYKUR hem de özel sektöre satılmaktadır. *Çayın ÇAYKUR'a satış nedenleri* incelendiğinde, %65,3'ü devlet ödeme güvencesinden dolayı, %5,5'i parasını daha erken alabildiği için, %23,8'i) özel sektörün fiyat düşük belirlemesi ve zamanında ödeme yapmaması nedeniyle ÇAYKUR'a satış yapmak istedikleri tespit edilmiştir. *Çayını özel sektöre satanların* %69,2'i ÇAYKUR'a satış kontenjanı dolduğu için, %30,8'i ise özel sektöre çay satmanın daha kolay olması nedeniyle bu yolu izlemişlerdir. *Üreticilerin çaydan elde ettikleri yıllık gelir* incelendiğinde %35,5'inin 30.000 TL ve altı, %24,3'ünün 30.001-60.000 TL, %11,8'inin 60.001-90.000 TL, %14,8'inin 90.000-120.000 TL, %13,8'inin ise 120.001 TL ve üzerinde *çaydan gelir elde ettikleri görülmüştür*. *Çaydan elde edilen gelirin* %62,5'i temel ihtiyaçlara, %5'i sosyal ihtiyaçlara, %10'u yatırım harcamalarına ve %22,5'i ise borç ödemesinde kullanılmaktadır. *İlerde çay üretimine devam etme durumu* incelendiğinde; %51,5'inin üretime devam etmeyeceği, %48,5'inin ise üretime devam edeceği tespit edilmiştir.

Demografik özelliklerden cinsiyet, çaylığın bulunduğu il, arazi alanı, çaylık arazi alanı, sürgün sayısı, çaylık arazi mülkiyeti, yıllık üretim miktarı ve çaydan elde edilen yıllık gelir ile ilgili ki kare ilişkilerine göre;

- ✓ *Üreticilerin cinsiyeti ile ilgili analiz bulgularına göre; çaydan elde edilen gelir ile arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p<0,05$). Çaydan elde edilen gelirin nereye harcandığı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamıştır ($p>0,05$).*
- ✓ *Çaylığın bulunduğu il ile ilgili analiz bulgularına göre; çayın mülkiyeti, çaydan elde edilen gelir, çaylık arazi mülkiyeti çaydan elde edilen gelirin yıllık gelir içindeki payı ve çay üretimine ilerde devam etme durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunurken ($p<0,05$). Çaydan elde edilen gelir nereye harcandığı arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır ($p>0,05$).*
- ✓ *Üreticilerin geliri ile ilgili analiz bulgularına göre; çaydan elde edilen gelirin nereye harcandığı ($p<0,10$), çaydan elde edilen gelir ve çaydan elde edilen gelirin yıllık gelir içindeki payı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p<0,05$).*
- ✓ *Arazi Alanı ile ilgili analiz bulgularına göre; çaylık arazi alanı ve çaydan elde edilen yıllık gelir arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p<0,05$).*
- ✓ *Çaylık arazi alanı ile ilgili analiz bulgularına göre; yıllık üretim miktarı ve çaydan elde edilen yıllık gelir arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p<0,05$).*
- ✓ *Sürgün sayısı ile ilgili analiz bulgularına göre; yıllık üretim miktarı ve çaydan elde edilen yıllık gelir arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p<0,05$).*
- ✓ *Çaylık arazi mülkiyeti ile ilgili analiz bulgularına göre; çaydan elde edilen yıllık gelir arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p<0,05$).*
- ✓ *Yıllık üretim miktarı ile ilgili analiz bulgularına göre; çaydan elde edilen yıllık gelir arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p<0,05$).*
- ✓ *Çaydan elde edilen gelir ile ilgili analiz bulgularına göre; çaydan elde edilen gelir nereye harcanyor arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamıştır ($p>0,05$).*

Üreticilerin büyük çoğunluğu arazilerinde tam kapasite ile çay üretimi yaparak gelir elde etmektedir. Arazi sahibi olmayan üreticiler ise yarıcılık faaliyetleri ile çay üretiminden gelir elde etmektedir. Çay üretiminin üretim yapılan çaylık arazinin miktarına, sürgün sayısına ve çaylık araziden dönüm başına elde edilen verime bağlı olduğu görülmüştür. Ortak çaylık araziye sahip olanların kendisine ait çaylık arazisi olanlara nazaran daha az gelir elde ettiği ve üreticilerin çaydan elde ettiği gelirin yıllık gelir içindeki payının büyük bir oranda yüzde 25 ve altında olduğu görülmüştür. Bu durum çay tarımından elde edilen gelirin temel geçim kaynağı değil sadece ek bir gelir kaynağı olduğunun göstergesidir. Ayrıca, çaydan elde edilen gelirin büyük oranda temel ihtiyaçların giderilmesinde kullandığını gözlenmiştir. Diğer taraftan üreticilerin çaylık arazide kullandığı araç ve gerecin ticaretini yapan işletmelerin kazanç sağlaması, üretilen çayların fabrikalara götürülmesi ve çayın üretim aşamasında işçi çalıştırılması da istihdam etkisi oluşturmaktadır.

Çalışmadan elde edilen sonuçlar doğrultusunda çay üretiminin araştırma alanına ekonomik katkısının daha etkili olabilmesi için şu öneriler sunabilir:

✓ Üreticilerin %77,8'nin devletin belirlemiş olduğu yaş çay fiyatından memnun olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Üreticilerin isteklerini karşılayacak bir yaş çay fiyatının belirlenmesi bölgedeki yaşam şartlarını kolaylaştırması ve göç üzerinde negatif yönlü bir etki oluşturması açısından önemlidir. Bu noktada, çay faaliyetleriyle uğraşan üreticiler, sivil toplum örgütleri dernekler, ÇAYKUR ve özel çay fabrikaları yetkilileri ile devlet yetkililerin koordineli hareket edeceği aktif bir danışma kurulunun olması fayda sağlayacaktır.

✓ Üreticilerin çay üretimine yapmaya elverişli olan ancak üretim gerçekleştirilmeyen arazilerin üretime katılması için teşvik uygulaması getirilebilir. Bunun sonucunda üreticilerin çay tarımdan elde edeceği gelirden artış sağlanabilecektir.

✓ Özel sektöre çay satışı gerçekleştirenlerin %64,5'inin bunu ÇAYKUR kontenjanı dolduğu için gerçekleştirildiği düşünüldüğünde, bölgedeki en büyük çay alım kuruluşu olan ÇAYKUR'un çay alımlarında uygulamış olduğu kontenjan kısıtlamasının çözüme kavuşturulması faydalı olacaktır. Ayrıca, özel sektör fabrikaların ödeme sistemlerini güncelleyerek üreticiye erken ödeme ve yüksek fiyat sunması üreticinin refah düzeyini yükseltecektir. Bu durum özel sektör için

kısa vadede bir maliyet artışı olarak görülse de uzun vadede üretici sayısının azalması ve dolayısıyla hammadde temininin zorlaşması riski azaltılmış olacaktır.

✓ Üreticilerin hasat aşamasında en çok ihtiyaç duyduğu faktör iş gücüdür. Çay hasadında uzun bir süre Gürcü işçiler çalıştırılmış, son yıllarda bu işçilerle birlikte Afrikalı ve Özbek işçiler de yer almıştır. Kamu otoritesinin ülkeye kaçak yollarla girip bölge de hasat zamanı çalışma fırsatı bulanlara yönelik denetimleri sıkılaştırmasıyla daha fazla Türk işçinin çalışması sağlanabilir. Bu istihdam aynı zamanda gelir etkisine de katkı sağlayabilir.

✓ Sadece çay tarımıyla geçimini sağlayanların oranının düşük olması bir açıdan üreticiler için çayın tek geçim kaynağı olarak değil sadece ilave bir kaynak olarak görüldüğünü göstermektedir. Çay tarımından elde edilen gelir tek geçim kaynağı olarak yeterli düzeye getirilebilirse üreticiler alternatif sektörlerde çalışmayacak ve sektör daha verimli hale gelebilecektir.

✓ Çay yetiştiriciliği konusunda eğitim almayanların oranı %90 olarak tespit edilmiştir. Bu oranın azaltılması için devlet tarafından gerekli eğitimlerin verilmesi hatta temel düzeyde eğitimin zorunlu hale getirilmesi sektör verimliliğine katkı sağlayacaktır.

✓ Üreticilerin %80,5'inin herhangi bir kooperatife üyeliği bulunmamaktadır. Kooperatiflere olan üyeliklerin artırılması önem arz etmektedir. Kooperatiflerin çay alım faaliyetlerinde bulunarak kendi bünyelerinde kuracakları çay fabrikaları ile yurtiçi ve yurtdışı satışlar yapılabilir.

✓ En büyük üretim bölgesi olan Rize'de üreticilerin %52,7'si ile Trabzon'daki üreticilerin %46'sı ileride çay üretimine devam etmeyi düşünmemektedir. Bu durum gelecekte çay tarımı açısından ciddi bir soruna yol açabilir. Bu nedenle politika yapıcıların üreticiyi memnun edecek önlemler alması faydalı olacaktır.

✓ Çaydan elde edilen gelirin yüksek oranda temel ihtiyaçlara ve borç ödemedede kullanıldığı, yatırım harcamalarına ayrılan miktarın çok az olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çay fiyatları maliyetlerin çok üstünde belirlenebilirse üreticinin elde edeceği gelirden yatırıma ayırabileceği miktar daha fazla olabilir. Bu da bölgenin kalkınmasında olumlu bir etkiye neden olacaktır.

✓ Miras yoluyla tarlaların bölünmesi sonucu üretici başına düşen arazi azaldığı için bu arazilerden elde edilen kazançlar da azalmaktadır. Kamu otoritesinin arazi toplulaştırma politikalarıyla hem çay üretimi hem de üretici kazancı arttırılabilir.

✓ Araştırma alanı içerisinde en çok çay üretilmekle birlikte iklim koşulları fındık tarımı için de uygundur. Bu illerde fındık yetiştiriciliği genelde hane halkının ihtiyaçları için yapılmakta olup ticari amaçlı yapıma oranı düşüktür. Bu nedenle fındık gibi diğer tarımsal uğraşlarla birlikte tarımdan elde edilecek geliri arttırma bölge halkı için önemli olabilecektir. Her ne kadar çay tarımının ekonomik katkısı önemli olsa da tek sektöre bağlılığın getirdiği bir ekonomik geri kalmışlık göze çarpmaktadır. Hollanda hastalığının bir belirtisi olarak sadece çay üretimine ağırlık verilmesi bu illerde farklı alanlardaki sanayileşmenin gelişmesine engel teşkil edebilmektedir. Bu olumsuzlukların giderilmesi amacıyla kamu otoritesinin alternatif sanayileşmeye yönelik faaliyetlerde bulunması tavsiye edilmektedir.

✓ Yeni nesil çay toplama aletleri; elektrikli motor ve benzinli motorların yaygınlaşmasıyla çayını toplamak istemeyen ve yarıcıya veren üreticilerin kendi çayını toplayabilecek duruma gelmiştir. İşçilerle toplamanın ve yarıcılık hizmetinden faydalanmanın azaltılması için ÇAYKUR ve Kooperatifler aracılığıyla motor alımlarına destek sağlanması üreticilerin daha fazla gelir elde etmesine olanak sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Aali, A. (2015). *Hollanda Hastalığı Üzerinde Ampirik Bir Araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/> Ulusal Tez Merkezi adresinden edinilmiştir.
- Akkaya, Ö. H. (2015). *Rize İlinde Bazı Çay Bahçelerinin Toprak ve Yaprak Analizi ile Besin Element Düzeylerinin Belirlenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/> Ulusal Tez Merkezi adresinden edinilmiştir.
- Aksoylu, D.(2023). *Mevsimlik Tarım İşlerinde Üreticilerin ve İşçilerin Karşılaştığı Sorunlar: Çay Örneği*. (Doktora Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/> Ulusal Tez Merkezi adresinden edinilmiştir.
- Başer, A. (2006). *Türkiye’de Tarım Destekleme Politikaları ve Çay Sektörü*. (Yüksek Lisans Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/> Ulusal Tez Merkezi adresinden edinilmiştir.
- Bayrak, U. (2023). *Türkiye’deki Üreticilerin Fındık Destekleme Politikalarına Karşı Tutumları: Ordu İli Örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/> Ulusal Tez Merkezi adresinden edinilmiştir.
- Bilgeç, Aykut. (2024). *Türkiye’de Yaş Çay İşleyicilerinin Kırsal Kalkınma Yatırım Desteklerinden Yararlanma Durumu ve Programın Etkilerinin Değerlendirilmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/> Ulusal Tez Merkezi adresinden edinilmiştir.
- Bokuchava, M. A. & Skobeleva, N. I (1969). The Chemistry and biochemistry of tea and manufacture. Advan. In Food Research.
- Bozoğlu, T. (2010). *İktisadi Kalkınmanın Finansmanında Vergilendirmenin Önemi ve Değerlendirilmesi*. (Doktora Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/> Ulusal Tez Merkezi adresinden edinilmiştir.
- Bozok, D. ve Eröz, S.S. (2018). Çay Turizmi ve Rize İli Potansiyeli. 53(3), 1159-1176.
- Canik, F. (2011). *Türkiye’de Organik Çay*. Ankara: TEPGE Bakış Yayınları.
- Çankaya, E. (2010). & Karataş, M. İktisadi Kalkınma Sürecinde Beşeri Sermayeye İlişkin Bir İnceleme. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2/3: 29-55.
- Çakmak, Ö. (2008). Eğitimin Ekonomiye ve Kalkınmaya Etkisi. Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 11: 33-41.
- Çimen, K. (2014). *Türkiye’de Çay Yetiştiriciliği ve Çay Sanayi*. (Yüksek Lisans Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/> Ulusal Tez Merkezi adresinden edinilmiştir.
- Cinel, E. A. (2014). *Türkiye’de Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri (1980-2011)*. Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 4/7: 15-26.

- Dağdemir, V. (1993). *Çayeli İlçesinde Çay Üretiminde Girdi ve Maliyet Hesabı Üzerine Bir Araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi). [https://tez.yok.gov.tr/_Ulusal Tez Merkezi adresinden edinilmiştir](https://tez.yok.gov.tr/_Ulusal_Tez_Merkezi_adresinden_edinilmiştir).
- Dal, S. (2021). *Organik Zeytinyağı Üreticilerinin Sosyo- Ekonomik Analizi: Kilis Örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). [https://tez.yok.gov.tr/_Ulusal Tez Merkezi adresinden edinilmiştir](https://tez.yok.gov.tr/_Ulusal_Tez_Merkezi_adresinden_edinilmiştir).
- Dinler, Z. (2004). *İktisada Giriş*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Douglas, Hicks. (1997). The Inequality- Adjusted Human Development Index: A Constructive Proposal World Development. Elsevier Periodical. 25/8: 1283-1298.
- Enginyurt, H. (2006). *Türkiye Çay Sanayinde Finansal Analiz Tekniklerinin Uygulanması: ÇAYKUR A.Ş'de Bir Uygulama*. (Yüksek Lisans Tezi). [https://tez.yok.gov.tr/_Ulusal Tez Merkezi adresinden edinilmiştir](https://tez.yok.gov.tr/_Ulusal_Tez_Merkezi_adresinden_edinilmiştir).
- Engin, F. (2017). Doğu Karadeniz'de Çay Tarımında Çalışan Gürcü İşçilerin Çalışma Koşulları Üzerine Gözlemler. *Fiscaoeconomia Dergisi*, 1(3), 1-13
- Eren, E. (1981). *İşletmelerde Yenilik Politikası*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Erkan, Ç. (2013). *Pazarlamada Yeni Ürün Geliştirme ve Çay Sektörü Üzerine Tüketiciye Yönelik Bir Uygulama*. (Yüksek Lisans Tezi). [https://tez.yok.gov.tr/_Ulusal Tez Merkezi adresinden edinilmiştir](https://tez.yok.gov.tr/_Ulusal_Tez_Merkezi_adresinden_edinilmiştir).
- Er, B. (2013). Çay Tarımında Yaşanan Sorunların Çözümünde Alternatif Ürün Likapa. 2.Rize Kalkınma Sempozyumu Çay-Lojistik-Turizm ile İlgili Bildiri, Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı, Rize.
- Genç, F. (2010). *Türkiye'de Çay Üretimi ve Değişen Sosyal İlişkiler*. (Yüksek Lisans Tezi). [https://tez.yok.gov.tr/_Ulusal Tez Merkezi adresinden edinilmiştir](https://tez.yok.gov.tr/_Ulusal_Tez_Merkezi_adresinden_edinilmiştir).
- Gülçubuk, B. ve Karabıyık, E. (2002, Eylül). *Avrupa Birliğine Uyum Sürecinde Türkiye'nin Kırsal Kalkınma Politikası ve Yükümlülükleri*. V. Tarım Ekonomisi Kongresinde sunulan bildiri. Erzurum.
- Günaydın, Kara, F. (2017). *Beşeri Sermaye ve Ekonomik Kalkınma İlişkisi*. (Yüksek Lisans Tezi). [https://tez.yok.gov.tr/_Ulusal Tez Merkezi adresinden edinilmiştir](https://tez.yok.gov.tr/_Ulusal_Tez_Merkezi_adresinden_edinilmiştir).
- Güngör, B. (2005, Ekim). Türkiye'de Çay Ekonomisi ve Bölgesel Kalkınma Açısından Önemi. *Doğu Karadeniz Kalkınma Sempozyumu Sunulan Bildiri*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Trabzon.
- Gürsoy (2023). <http://www.gursoy.com.tr/ordunun-ekonomik-yapisi.html> adresinden 16.06.2023 tarihinde edinilmiştir.

- Harman, C. (2013). *Karadeniz Bölgesi'ndeki Endemik Tarım Ürünleri; Fındık, Çay ve Kivinin Üretimi, Pazarlanması ve Tüketimi*. (Yüksek Lisans Tezi). [https://tez.yok.gov.tr/_Ulusal Tez Merkezi adresinden edinilmiştir](https://tez.yok.gov.tr/_Ulusal_Tez_Merkezi_adresinden_edinilmistir).
- İnal, R. (2018). *Milliyetçiliğin Üretim İlişkileriyle İnşası: Çay Tarım-Sanayi, Devlet ve Toplum*. (Doktora Tezi). [https://tez.yok.gov.tr/ Ulusal Tez Merkezi adresinden edinilmiştir](https://tez.yok.gov.tr/_Ulusal_Tez_Merkezi_adresinden_edinilmistir).
- İpek, N. (2019). *Bölgesel Kalkınmada Turizmin Rolü: Kastamonu Örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). [https://tez.yok.gov.tr/ Ulusal Tez Merkezi adresinden edinilmiştir](https://tez.yok.gov.tr/_Ulusal_Tez_Merkezi_adresinden_edinilmistir).
- Kaçar, B.(2010). *Çay: Çay Bitkisi, Biyokimyası, Gübrenmesi, İşleme Teknolojisi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtımı.
- Kaçar, B.(1992). *Yapraktan Bardağa Çay*. Ankara: T.C. Ziraat Bankası Yayınları.
- Kadıoğlu, Y. (1996). *Vakfikebir'de Çay Tarımının Coğrafi Esasları*. (Yüksek Lisans Tezi). [https://tez.yok.gov.tr/ Ulusal Tez Merkezi adresinden edinilmiştir](https://tez.yok.gov.tr/_Ulusal_Tez_Merkezi_adresinden_edinilmistir).
- Karayar, S. (2019). *Türkiye'de Çay Üretimi Yapan İşletmelerde Etkinlik Analizi*. (Yüksek Lisans Tezi). [https://tez.yok.gov.tr/ Ulusal Tez Merkezi adresinden edinilmiştir](https://tez.yok.gov.tr/_Ulusal_Tez_Merkezi_adresinden_edinilmistir).
- Kara, M. A. (2022). *Türkiye'de Kooperatiflerde Kurumsal Yönetişim İlkelerinin Uygulanma Birliğinin Araştırılması: Çay Kooperatifleri Örneği*. (Doktora Tezi). [https://tez.yok.gov.tr/_Ulusal Tez Merkezi adresinden edinilmiştir](https://tez.yok.gov.tr/_Ulusal_Tez_Merkezi_adresinden_edinilmistir).
- Kasapoğlu, K.(1998). *Çay Tarımının Yapısı Işığında Üretici Sorunları ve Çözüm Yolları Üzerine Bir Araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi). [https://tez.yok.gov.tr/ Ulusal Tez Merkezi adresinden edinilmiştir](https://tez.yok.gov.tr/_Ulusal_Tez_Merkezi_adresinden_edinilmistir).
- Keskin, E. (2019). *Rize İlinde Organik Çay Tarımının Benimsenmesi ve Yenilik Karar Süreci*. (Yüksek Lisans Tezi). [https://tez.yok.gov.tr/ Ulusal Tez Merkezi adresinden edinilmiştir](https://tez.yok.gov.tr/_Ulusal_Tez_Merkezi_adresinden_edinilmistir).
- Keskin, S. A. (1989). *Türkiye'de Çay Politikası*. (Yüksek Lisans Tezi). [https://tez.yok.gov.tr/_Ulusal Tez Merkezi adresinden edinilmiştir](https://tez.yok.gov.tr/_Ulusal_Tez_Merkezi_adresinden_edinilmistir).
- Kılıç, O., Gündüz, O., Eryılmaz, Aydın, G. & Emir, M. (2012). *Çay Tüketiminde Tüketici Davranışlarının Belirlenmesi*. *Harran Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 16(4), 19-25.
- Koçak, A. (2016). *Eğitim Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkileri: Türkiye ve G8 Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama*. (Yüksek Lisans Tezi). [https://tez.yok.gov.tr/ Ulusal Tez Merkezi adresinden edinilmiştir](https://tez.yok.gov.tr/_Ulusal_Tez_Merkezi_adresinden_edinilmistir).
- Koday, S. (2000). *Türkiye Çay Tarım Alanlarının Dağılışı ve Çay Üretimindeki Gelişmeler*. *Türkiye Coğrafya Dergisi*, 35, 321-346.

- MEGEP(Mesleki Eğitim ve Öğretimin Güçlendirilmesi Projesi), Çay Fidanı Yetiştirme, Ankara, 2008.
- Nurik, H.(1983). Çay Bitkisi ve Özellikleri. İstanbul: Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Onurlubaş, E., Gözener, B., Aydemir, A., & Gençoğlu, H. (2017). Çay Tüketim Tercihlerinin Belirlenmesi: Tokat İli Merkez İlçesi Örneği. Sosyal Bilimler Dergisi, 4(16), 112-122.
- Özcan, M., & Yazıcıoğlu, E. (2013). Türkiye çay yetiştiriciliğinin sorunları ve öncelikleri. II. Rize Kalkınma Sempozyumu'nda sunulan bildiri, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize.
- Özyurt, H. (1985). Türkiye'de Çay Tekelinin Kaldırılmasından Sonra Beklenen Gelişmeler, Çay Üretimi İşlenmesi ve Pazarlanması, Çay Semineri, İstanbul: İktisadi Araştırmalar Vakfı Yayınları.
- Özyurt, H. (1987). Çay Ekonomisi. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları.
- Pekin, Tekin. Ekonomiye Giriş. İzmir: Zeus Kitabevi, 1995.
- Sarıyer, T. (2022). *Bölgesel Kalkınmada Arıcılık Sektörü Rolü: Bitlis İli Örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). [https://tez.yok.gov.tr/_Ulusal Tez Merkezi adresinden edinilmiştir](https://tez.yok.gov.tr/_Ulusal_Tez_Merkezi_adresinden_edinilmiştir).
- Savaş, V. (1986). Kalkınma Ekonomisi. İstanbul: Beta Basın Yayın Dağıtım A.Ş. Yayınları.
- Sevinç, H. (2011). Bölgesel Kalkınma Sorunsalı: Türkiye'de Uygulanan Bölgesel Kalkınma Politikaları, Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 6(2), 40.
- Soyak, A. (2008). Ulusal Yenilik Sistemi ve İnsan Faktörü, Bilim ve Ütopya Dergisi, 16, 8-17.
- Şahin, G. & Gökdemir L. (2016). İnsani Gelişme Endeksi Bileşenlerinin Türkiye Ölçeğinde ARDL Sınır Testi ile Sınanması. Gazi İktisat ve İşletme Dergisi. 2/1. 1-24.
- Takka, S. (1993). Arazi Toplulaştırması. Ankara: Kültürteknik Derneği Yayınları.
- Tarkan, T. (1973). Türkiye'de Çay Ziraatı ve Endüstrisi. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Taşan, G. (2023). *Coğrafi İşaretleme: Rize Çayı Üzerine Bir Değerlendirme*. (Yüksek Lisans Tezi). [https://tez.yok.gov.tr/_Ulusal Tez Merkezi adresinden edinilmiştir](https://tez.yok.gov.tr/_Ulusal_Tez_Merkezi_adresinden_edinilmiştir).
- Tatoğlu, M. (2024). Marka Şehirler Üzerine Bir İnceleme, Çay ve Rize İli Örneği. 1(8), 1-11.

- Tekeli, S. T. (1976). *Çay Yetiştirme, İşleme, Pazarlama*. Ankara: Dönüm Yayınevi.
- Tekeli, S. T. (1962). "Rize'de Çay Yetiştirilmesi ve Rize Çayları Üzerine Araştırmalar". *Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Dergisi* 2/10 (1962): 90.
- Torun, E. ve Taluğ, C. (2005). Çay Budama Projesi Kapsamında Üreticilerin Kullandıkları Bilgi Kaynakları. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 11(1), 41-49
- UNDP (1996). *Human Development Report*. New York: Oxford University Press.
- Usta, H. (2004). Çay Sektör Profil Araştırması. <http://www.ito.org.tr/Dokuman/Sektor/1-18.pdf> adresinden 13.01.2017 tarihinde edinilmiştir.
- Uzun, Y. A. (2019). *Çay Tarımında Kadın Emeği: Hopa Örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> adresinden edinilmiştir.
- Yıldız, S. & Midilli, A. (2022). Türkiye'de Organik Çay Üretimi ve Pazarlanması. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi*. 3/2: 136-145.
- Yılmaz, S. (2019). *Çay Üretiminin Ekonomik Analizi: Rize İli Kalkandere Örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). [https://tez.yok.gov.tr/_Ulusal Tez Merkezi](https://tez.yok.gov.tr/_Ulusal_Tez_Merkezi) adresinden edinilmiştir.
- Yılmaz, M. (1985). Devlet Bakanı Mesut Yılmaz'ın Açılış Konuşması, Çay Üretimi ve Pazarlanması, Çay Semineri, İstanbul: İktisadi Araştırmalar Vakfı Yayınları.
- Weil, D. (2009). *Economic Growth*. ABD: Pearson Addison Wesley.
- Artvin Valiliği (2023). <http://www.artvin.gov.tr/cografi-durum> adresinden 15.06.2023 tarihinde edinilmiştir.
- ÇAYKUR. (2019). <https://www.caykur.gov.tr/Pages/Yayinlar/IstatistikBulteni> adresinden 11.11.2022 tarihinde edinilmiştir.
- ÇAYKUR. (2019). <https://www.caykur.gov.tr/Pages/Yayinlar/SektorelRaporlar> adresinden 10.12.2022 tarihinde edinilmiştir.
- ÇAYKUR. (2021). <https://www.caykur.gov.tr/Pages/Yayinlar/FaaliyetRaporlar> adresinden 28.04.2023 tarihinde edinilmiştir.
- ÇAYKUR. (2023). <https://www.caykur.gov.tr/Pages/Yayinlar/FaaliyetRaporlar> adresinden 28.04.2024 tarihinde edinilmiştir.
- DKİB. (2022). <https://dkib.org.tr/tr/faaliyetler-haberler.html> adresinden 05.02.2023 tarihinde edinilmiştir.
- FAO (2023). <https://www.fao.org/faostat/en/compare> adresinden 13.05.2023 tarihinde edinilmiştir.

FAO (2023). <https://www.fao.org/faostat/en/compare> adresinden 13.05.2023 tarihinde edinilmiştir.

FAO (2023). <https://www.fao.org/faostat/en/compare> adresinden 13.05.2023 tarihinde edinilmiştir.

FAO (2023). <https://www.fao.org/faostat/en/compare> adresinden 13.05.2023 tarihinde edinilmiştir.

FAO (2023). <https://www.fao.org/faostat/en/compare> adresinden 13.05.2023 tarihinde edinilmiştir.

FAO (2023). <https://www.fao.org/faostat/en/compare> adresinden 15.05.2023 tarihinde edinilmiştir.

FAO (2023). <https://www.fao.org/faostat/en/compare> adresinden 15.05.2023 tarihinde edinilmiştir.

FAO (2023). <https://www.fao.org/faostat/en/compare> adresinden 15.05.2023 tarihinde edinilmiştir.

FAO (2023). <https://www.fao.org/faostat/en/compare> adresinden 15.05.2023 tarihinde edinilmiştir.

FAO (2023). <https://www.fao.org/faostat/en/compare> adresinden 20.05.2023 tarihinde edinilmiştir.

FAO (2023). <https://www.fao.org/faostat/en/compare> adresinden 20.05.2023 tarihinde edinilmiştir.

FAO (2023). <https://www.fao.org/faostat/en/compare> adresinden 20.05.2023 tarihinde edinilmiştir.

FAO (2023). <https://www.fao.org/faostat/en/compare> adresinden 20.05.2023 tarihinde edinilmiştir.

FAO (2023). <https://www.fao.org/faostat/en/compare> adresinden 20.05.2023 tarihinde edinilmiştir.

KTB (2023). <https://trabzon.ktb.gov.tr/TR-126647/cografi-yapi-ve-iklimsel-ozellikler.html> adresinden 13.06.2023 tarihinde edinilmiştir.

TOB (2023). <https://www.tarimorman.gov.tr/Konular/Bitkisel-Uretim/Organik-Tarim> adresinden 01.05.2023 tarihinde edinilmiştir.

TOB (2023). <https://www.tarimorman.gov.tr/Konular/Bitkisel-Uretim/Organik-Tarim> adresinden 01.05.2023 tarihinde edinilmiştir.

TOB (2023). <https://www.tarimorman.gov.tr/Konular/Bitkisel-Uretim/Organik-Tarim> adresinden 01.05.2023 tarihinde edinilmiştir.

- TOB (2023). <https://www.tarimorman.gov.tr/Konular/Bitkisel-Uretim/Organik-Tarim> adresinden 01.05.2023 tarihinde edinilmiştir.
- TÜİK (2023). <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Tarim> adresinden 28.04.2023 tarihinde edinilmiştir.
- TÜİK (2023). <https://biruni.tuik.gov.tr> adresinden 04.05.2023 tarihinde edinilmiştir.
- TÜİK (2023). <https://biruni.tuik.gov.tr> adresinden 04.05.2023 tarihinde edinilmiştir.
- TÜİK (2023). <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Nufus-ve-Demografi-109> adresinden 20.05.2023 tarihinde edinilmiştir.
- TÜİK (2023). <https://cip.tuik.gov.tr> adresinden 09.06.2023 tarihinde edinilmiştir.
- TÜİK (2023). <https://cip.tuik.gov.tr> adresinden 09.06.2023 tarihinde edinilmiştir.
- Ulusal Çay Konseyi (2023). <https://ulusalcaykonseyi.org.tr> adresinden 15.05.2023 tarihinde edinilmiştir.

EKLER

EK-1. Anket formu

Değerli Katılımcı,

Çayın kalkınmaya olan katkısını ölçmek amacıyla yapılan bu çalışma, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalında Doç. Dr. Önder DİLEK danışmanlığındaki yüksek lisans tezi kapsamında oluşturulmuştur. Araştırmaya katkıda bulunduğunuz için teşekkür ederiz.

Fatih Mücahit ÖZTÜRK

EK-1. Çay Tarımının Ekonomik Katkısı: Rize, Trabzon ve Artvin Üzerine Bir Uygulama Anket Formu

Cinsiyet	☐ Kadın ☐ Erkek
Yaşınız	☐ 18-29 ☐ 30-39 ☐ 40-49 ☐ 50-59 ☐ 60 ve üstü
Eğitim Durumunuz	☐ İlköğretim ☐ Lise ☐ Üniversite (Ön Lisans-Lisans) ☐ Lisansüstü
Gelir Miktarınız (TL)	☐ 25.000 ve altı ☐ 25.001- 32.500 ☐ 32.501-45.000 ☐ 45.001 ve üzeri
Mesleğiniz	☐ Kamu sektörü çalışanı ☐ Özel sektör çalışanı ☐ Emekli ☐ Esnaf ☐ Ev hanımı/İşsiz ☐ Öğrenci
Çaylığınızın Bulunduğu İl	☐ Rize ☐ Trabzon ☐ Artvin
Kaç Yıldır Çay Tarımıyla Uğraşıyorsunuz?	☐ 0-5 ☐ 6-10 ☐ 11-15 ☐ 16 ve üzeri
Kaç Dönüm Araziniz Var?	☐ 0-5 ☐ 6-10 ☐ 11-15 ☐ 16-20 ☐ 21 ve üzeri
Kaç Dönümü Çaylık Arazi?	☐ 0-5 ☐ 6-10 ☐ 11-15 ☐ 16-20 ☐ 21 ve üzeri
Çay Arazisi Mülkiyet Durumu	☐ Kendimize Ait ☐ Ortaklı ☐ Yarıcıyım
Yılda Kaç Kez Çay Topluyorsunuz?	☐ 3 ☐ 4
Çaylık Araziden Dönüm Başına Verim Nedir?	☐ 1 ton ve altında ☐ 1 ton ve üzeri

**EK-1 (Devam). Çay Tarımının Ekonomik Katkısı: Rize, Trabzon ve Artvin Üzerine
Bir Uygulama Anket Formu**

Yıl Boyunca Üretilen Toplam Çay Miktarı (Ton)?	☐ 0-10 ☐ 11-20 ☐ 21-30 ☐ 31-40 ☐ 41-50 ☐ 51 ve üzeri
Çay Hasadını Kimler Yapıyor	☐ Sadece aile fertleri ve Akrabalar (☐ İşçiler ☐ Aile fertleri ve işçiler (☐ Yarıcı
Üretilen Çaylar Nereye Satılıyor?	☐ ÇAYKUR (☐ Özel sektör fabrikaları ☐ Bir kısmı Çaykur bir kısmı özel sektöre
Çaykur'a Çay Satma Nedeni?	☐ Devlet ödeme güvencesi olması ☐ Paramı daha erken alabiliyorum ☐ Özel sektörde fiyat düşük ve zamanında ödeme yapmıyor
Özel Sektöre Çay Satma Nedeni	☐ ÇAYKUR kontenjanım dolduğu için ☐ Özel sektöre daha kolay çay sattığım için
Çayınızı satarken neye dikkat ediyorsunuz?	☐ Yüksek fiyat (☐ Sürekli alım (☐ Peşim ödeme
Bir Yılda Çay Üretiminden Elde Edilen Gelir?	☐ 30.000 TL ve altı (☐ 30.001-60.000 (☐ 60.001-90.000 (☐ 90.001-120.000 (☐ 120.001 ve üzeri
Üretim ve Hasat Aşamasında Ortaya Çıkan En Önemli Maliyet Nedir?	☐ Budama (☐ Gübre fiyatları (☐ Nakliye (☐ İşçi ücretleri (☐ Alet ekipman
Çaydan Elde Edilen Gelir Yıllık Gelirin Yüzde Olarak Kaçına Denk Gelmektedir?	☐ %25 ve altı (☐ %25- 50 (☐ %51-75 (☐ %76-100
Çay Tarımından Elde Edilen Gelir Dışında Geliriniz Var Mı?	☐ Evet (☐ Hayır
Sadece Çaydan Gelen Gelirle Geçim Sağlanır Mı?	☐ Evet (☐ Hayır
Çaydan Gelen Gelirle Tasarruf Edilebilir Mi?	☐ Evet (☐ Hayır
Çay Üretiminden Elde Ettiğiniz Geliri Nereye Harcıyorsunuz?	☐ Temel İhtiyaçlar (☐ Sosyal İhtiyaçlar ☐ Yatırım Harcamaları (☐ Borç Ödemeleri
Çaylık Üretimi Yapılan Arazi Yapısı?	☐ Normal (Düzlük) (☐ Engebeli
İlerde Çay Üretimine Devam Edecek misiniz ?	☐ Evet (☐ Hayır
Çay Yetiştiriciliği Konusunda Özel Eğitim Aldınız mı?	☐ Evet (☐ Hayır
Çayla İlgili Herhangi Bir Kooperatife Üye misiniz	☐ Evet (☐ Hayır

ETİK KURUL KARARI

T.C.

RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER ETİK KURULU

DEĞERLENDİRME RAPORU

Toplantı Tarihi : 22/11/2023

Toplantı K. Sayısı : 2023/326

Fatih Mücahit ÖZTÜRK'ün "Çayın Kalkınmaya Katkısı: Doğu Karadeniz Örneği" isimli projesi kapsamında yürütülecek çalışmalar için izin talebi kurumumuzca değerlendirilmiş olup;

- Etik açıdan uygun bulunmuştur.
- Etik açıdan uygun bulunmamıştır.
- Etik açıdan önerilen değişikliklerin yapılmasıyla uygun bulunmuştur.

Prof. Dr. Nebi GÜMÜŞ

Başkan